
Національна академія наук України
Інститут української мови

Лексикографічний бюлетень

Випуск 15

Київ 2007

УДК 61.2.81'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Відповідальний редактор

В. Німчук, *д. філол. н., професор, чл.-кор. НАН України*

Відповідальний секретар

О. Тищенко, *к. філол. н.*

А. Бурячок, д. філол. н., професор

К. Городенська, д. філол. н., професор

С. Єрмоленко, д. філол. н., професор

Л. Ставицька, д. філол. н., професор

І. Гнатюк, к. філол. н.

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради
Інституту української мови НАН України
(протокол № 5 від 31 травня 2007 р.)

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-02-4397-2 (вип. 15)

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного тощо аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації та параметризації, зокрема корпусної.

У рубриці „Словникові матеріали” запропоновано такі доробки, як “Словник співзвучних слів української мови” (літери А, Б); „Множинні іменники в сучасній українській мові” (словник); „Складності у визначенні роду іменників” (словник).

Для науковців, студентів-філологів.

„Лексикографічний бюлетень” є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. “Бюлетень ВАК України”, 2005, вип. 9: 21).

© Інститут української мови НАН України

© Ідея відновлення О. Демська-Кульчицька

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА.....	4
Дем'янюк М. Внесок українських мовознавців у розвиток російської лексикографії в XVIII ст.	4
Мацьків П. Поняттєве поле “священного часу” в мовній картині світу...9	9
Скопненко О. Процеси нормалізації в українській та білоруській термінології в 20 – 30-х рр. XX ст.: пуристичний досвід	15
Тищенко О. Питальник для добору зразків жестової мови глухих (фрагмент).....	21
Товстенко В. Відкриття й осмислення мовленнєвої сфери – шлях до пізнання світу (наукові концепції І.Франка).....	30
Цимбалюк-Скопненко Т. Словник фразеологічних синонімів М. Лукаша: принципи укладання.....	35
Шульгіна В. Службовий документ як креолізований текст.....	40
Мазур Н. Лексико-семантичне поле „українство” в мемуарних текстах Євгена Чикаленка.....	44
Монахова Т. Лінгвальна реалізація концепту «дім» в ідіолекті Валерія Шевчука	51
Тименко Л. Лексикографічні праці в Інтернеті.....	58
Тиха Л. Граматичні та лексичні особливості вираження дієслівної метафори в поетичних текстах Івана Драча	62
Ткачук М. Оцінна конотація номінативів на позначення суб'єктів політичного дискурсу (на матеріалі українських ЗМІ)	66
СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ	71
Іващенко В., Тюменцев-Хвиля М., Хвиля-Тюменцева Н. Матеріали до “Словника співзвучних слів української мови” (літери А, Б)	71
Лозова Н. Множинні іменники в сучасній українській мові (словник).....	127
Лозова Н. Складності у визначенні роду іменників (словник).....	134
КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА	145
Бондарчук Л. Лексична модель „стандарт – субстандарт – нонстандарт” у системі сучасної комп'ютерної субмови	145
Шипнівська О. Створення словника міжчастиномовних морфологічних омонімів сучасної української мови	151
РІЗНЕ	157
Тищенко О. Сайт групи Національного корпусу української мови (nkum.nm.ru.).....	157
Лексикографічний бюлетень.....	158

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ У РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ В XVIII СТ.**

© Марина Дем'янюк, 2007

к.філол.н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'81'374

У статті проаналізовано лексикографічні праці українських мовознавців, створені за межами України в XVIII ст. Досліджено джерела, структуру та лексичні особливості словників. Запропонований опис мовознавчих творів дає глибше уявлення про історію розвитку староукраїнської лінгвістики.

XVIII ст. було досить складним і суперечливим періодом для України. Царський уряд послідовно прагнув знищити ознаки української державності, підірвати матеріальний добробут українців, викоринити їхню культуру [2: 28].

Лінгвістичний процес цієї епохи був не досить динамічним. Лексикографічні та граматичні твори досліджуваного періоду залишилися переважно в рукописах, а деякі навіть не збереглися дотепер. Кращої долі зазнали праці, створені українцями за межами рідної землі, переважно в Росії. У другій половині XVIII ст. у Москві та Петербурзі працює багато мовознавців, які є вихідцями з України. Вони залишили після себе цінний науковий доробок, який становить інтерес для дослідників української лінгвістики. Серед них варто згадати імена Г. Полетики, Н. Максимовича-Амбодика, Є. Булатницького та ін.

Як відзначає В. Німчук, зусилля українських вчених у Росії були спрямовані переважно на словники класичних та іноземних мов, до яких значно посилювався інтерес на початку XVIII ст. [3: 684].

У цей період досить популярними є лексикографічні праці, побудовані за принципом тематичного об'єднання лексики. Для розмовників і словничків такого типу був розроблений умовний тематичний поділ, а також визначені принципи наповнення рубрик лексичним матеріалом. Аналогічні словники створювали і в інших країнах. У Росії був добре відомий створений за таким принципом словник англійського лексикографа І. Рея "Dictionarium trilingue" [1: 7].

1763 р. у Санкт-Петербурзі вихованець Києво-Могилянської академії, українець за походженням, Григорій Полетика надрукував "Словарь на шести языкахъ: російскомъ, греческомъ, латинскомъ, французскомъ, нѣмецкомъ и англійскомъ" (Пол.), який ґрунтується на англо-латинсько-грецькому словнику І. Рея.

Словник Г. Полетики, як і словник І. Рея, відзначається чіткістю побудови та подання матеріалу. Кожну тематичну групу слів автор подає окремим розділом з узагальнювальним заголовком. Лексикограф розширює мовну базу, додаючи ще три мови: російську, французьку та німецьку, що, на його думку,

сприятиме всебічному розвитку учнів. У передмові він зауважує, що видання такого типу словника допоможе “молодымъ людямъ російскаго народа” вивчати ті мови, які є найбільш поширеними і відомими в усьому світі.

Праця Г. Полетики досить велика за обсягом – 247 сторінок. Кількість тематичних розділів словників І. Рея та Г. Полетики ідентична (по 32 розділи). Своєрідністю цієї праці є те, що лексикограф іноді поряд з російськими назвами деяких понять та реалій подає й українські їх відповідники, напр.: *нетопырь*, *кажань*, *летучая мышь* (Пол.: 58), *сурокъ*, *бабакъ* (62), *аистъ*, *бусель* (72), *коропъ*, *карпъ* (74), *ровчакъ* или *проводъ воды* (128), *заборъ*, *ограда*, *тынъ*, *плетень*, *оплотъ* (212), *сопѣль*, *сопѣлка* (228) та деякі ін. Отже, ця праця не є лексиконом у повному розумінні цього слова, про що можна судити з побудови словника. Імовірно це лексикон-підручник, який складався на потребу учнів, які вивчали іноземні мови.

З ім'ям іншого українського вченого Нестора Максимовича-Амбодика, який жив і працював у Росії, пов'язаний розвиток термінології різних галузей наук. Він уклав кілька медичних та ботанічних словників. Відзначимо, що українські словники починають фіксувати медичну та ботанічну термінологію вже з кінця XVI ст. Значущим і багатим джерелом такої лексики є словники П. Беринди, Є. Славинецького, І. Максимовича.

У Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського зберігаються два словники Н. Максимовича-Амбодика: “Анатомико-фізіологическій словарь” (АФС) та “Словарь ботанической, содержащей наименования растній и ихъ частей” (СБ).

Над створенням словників автор працював понад десять років, про що він зауважив у передмові до “Анатомико-фізіологического словаря”, першої лексикографічної праці, надрукованої в Санкт-Петербурзі 1783 р. У ній учений відзначає, що матеріал до словника він збирав “изъ разныхъ печатныхъ, церковныхъ и гражданскихъ, также новыхъ, старыхъ и рукописныхъ книгъ, и вмѣщая оныя въ собственноручные записки. Таким образомъ изъ различныхъ источниковъ почерпнутыя славенскія и російскія слова” (АФС: III). Однак, на жаль, він нічого не говорить про повноту використання джерел, принципи укладання словника тощо. Н. Максимович-Амбодик свідомий того, що це перша спроба в історії лексикографії укладання такого словника, “книга, которой еще вовсе нѣтъ на російскомъ языкѣ” (АФС: I).

“Анатомико-фізіологическій словарь” – невелика за обсягом праця. Структурно її поділено на дві частини: російсько-латинсько-французьку, яка охоплює 160 сторінок, та латинсько-російсько-французьку, яка налічує 132 сторінки.

У першій частині подано понад 3000 термінів. У реєстровій частині однієї статті учений переважно наводить: різнокореневі синоніми або дуже близькі за значенням слова, напр.: *впадина*, *дупло* (АФС: 15), *плюще*, *легкоє* (97), *выя*, *шея* (16) та ін; спільнокореневі, напр.: *отрыганіє*, *отрыжка* (88), *зародѣ*, *зародышекѣ*, *зародышѣ* (37) тощо; фонетичні варіанти слова, напр.: *глава*, *голова* (16), *борода*, *брада* (5) та ін.; морфологічні форми слова, напр.: *виски*, *високѣ* (11), *хряцѣ*, *хряци* (145) та ін. Типовими для “Анатомико-фізіологического словаря” є статті зі складними термінами, згрупованими

навколо заголовного слова, з яким вони утворюють семантичне гніздо, напр.: *Связка боковая, великая, верхняя, горизонтальная, задняя* (117) та ін.

У другій частині словника зафіксовано понад 4000 слів. Словникові статті надруковано в одну колонку. Зверху для зручності подано дві перші літери, якими починаються слова, витлумачені на цій сторінці.

1795 р. у Санкт-Петербурзі за авторством Н. Максимовича-Амбодика вийшов німецько-латинсько-російський "Словарь ботанической, содержащий наименования растной и их частей".

"Словарь ботанической" містить близько 5000 реєстрових слів. Значно багатша його перекладна частина. Тут зафіксовано понад 7000 флористичних найменувань. Відзначимо, що "Лексикон" П. Беринди фіксує близько 60 назв, а в "Лексиконі латинському" Є. Славинецького представлено близько 1000 фітономенів [4: 121]. Рукописний латинсько-слов'янський словник XVIII ст. І. Максимовича налічує вже близько 1400 тис. ботанічних назв.

До реєстрового слова автор подає здебільшого два або й більше відповідників, напр.: *salix alba. верба* (СБ: 37), *betula. береза* (13), *coronilla securidaca. вязель, вьюнок травный* (10), *achillea ptarmica. деревій, кихавець, чихавець* (12), *satureja hortensis. чабер, чобру, чебрець* (15), *rubus fruticosus. ежевика, ожина, ожинник* (17), *citrullus, auguria. арбуз, кавун* (5), *ebulus. бузник, бузина дикая* (7), *syringa vulgaris. сирень дерево, бузок* (39), *phasedus. боб турецкий, фасоль* (15) та ін.

Досить часто, подаючи спочатку російський еквівалент реєстрового слова, автор пропонує й український його відповідник, напр.: *cucurbita, citrullus, auguria. арбуз, кавун* (5). Зокрема, для найменування рослини *Satureja hortensis* автор подає декілька відповідників: староукраїнську назву *чабер*, *чебрець* та українську діалектну назву *чобру* (Мак.: 332), яка й досі функціонує в українських діалектах. Іноді на перше місце автор ставить говірковий варіант назви певної рослини, напр.: *ebulus. бузник* (7). Тут, без сумніву, ідеться про рослину *Sambucus ebulus* L., яка в говорах української мови відома як *бузник, бузина* (Мак.: 329). Отже, Н.Максимович-Амбодик свідомо уводить українські народні назви рослин, що значно збагачує перекладну частину.

1784 р. у Санкт-Петербурзі надруковано "Краткий словарь славенской съ прибавлениемъ славенскихъ склонений, спряжений и некоторыхъ нужнейшихъ грамматическихъ правилъ" (КС), де представлено й українську мову. У заголовку пам'ятки надруковано, що словник укладено "бывшимъ при Императорскомъ сухопутномъ шляхетномъ кадетскомъ корпусѣ іеродиакономъ, что нынѣ игуменомъ Евгеніемъ". Нижче дописано чорнилом "Епископомъ Костромскимъ". Організація реєстру словника, спосіб добору лексичного матеріалу свідчить, що лексикограф мав філологічну освіту та добре володів кількома мовами. В. Німчук припускає, зважаючи на вжиті у праці українізми (*бачильно, бережу, ботю, брудю*), що лексикограф походив із Наддніпрянщини [3: 684].

Загалом лексикографічна праця нараховує близько 4000 словникових статей, у тому числі певну кількість номінативних словосполучень. Власне-словник охоплює сс. 1 – 127. Словникові статті розташовані в алфавітному порядку й надруковані у дві колонки. На жаль, автор не вказує на джерела, якими користувався, створюючи свою працю. Проведене дослідження

переконає, що реєстрова частина пам'ятки ґрунтується на першій частині та доповненнях до неї словника П.Беринди, пор.:

“Краткій словарь” (КС)	“Лексикон” П. Беринди (Бер.)
<i>Ботю.</i> Жирю, толстю (13)	<i>Ботю:</i> ґтываю (11)
<i>Витаю.</i> Гощу (захожу к кому)	<i>Витаю:</i> гощу, господою стою
(18)	(16)
<i>Ганю.</i> Слґдую, достагаю (27)	<i>Ганю:</i> Преслґдую, наслґдую, держуся (27)
<i>Гребло.</i> Весло (28)	<i>Гребло:</i> Весло, опачета (28)
<i>Еговъ, ва, во.</i> Его (32)	<i>Еговъ:</i> Егова, егово, его (35)
<i>Коливо.</i> Кутъя (44)	<i>Коливо:</i> Кут#, колюва (54)
<i>Надраги.</i> Штаны (57)	<i>Надраги:</i> убра(н)е, фарту(х), исхо(д)ки (66)
<i>Развѣ (предл.).</i> Кромѣ (89)	<i>Развѣ:</i> ґпрочъ, ґко(м), кромѣ (105)

У словнику автор, як і П. Беринда, використовує ремарки, які вказують на: частину мови, напр.: бо (*союзі*), або потому что (КС: 11), блазнґйше (*нарґч. оті блази, добрые*), лучше (11), врґсноту (*нарґч.*), воистинну, подостоинству, пристойно (24), еговѣ, ва, во (*мґстоим.*), его (32), развѣ (*предл.*), кромѣ (89) тощо; число або рід, напр.: оскудное (*сред. род*) (69), вои (*мн.ж.числ.*) (21), глумы (*мн.ж.*) (26), всезожегаемая (*мн.ж. сред.*), жертва вся сожигаемая (24), заверты (*мн.ж.*), пучина (34) та ін.; спосіб дієслів, напр.: радуйся (*повелит.*), здравствуй (89), даждь (*повелит. отъ гл.г. даю*), подай, дай (28) та деякі ін.; неособові дієслівні утворення, напр.: лежить (*безлич.*), уставлено, опредѣлено, должно (48), подобаетъ (*безлич.*), должно, пристойно (76) тощо.

Лексикограф подає також ремарки, у яких визначає походження слова реєстрової частини, напр.: *польс.* (польське слово) (розшифрування наше. – М.Д.), *лат.* (латинське слово), *малорус.* (українське слово), напр.: казанье (*польс.*) (КС: 41), керамида (*греч.*) (42), преторіу (*лат.*) (87) та ін.

У словнику засвідчено українську лексику. Це здебільшого лексеми, успадковані з давньоруськоукраїнської мови, напр.: *оцетіу* (КС: 71), *вапно* (16), *ватага* (16), *вечеряю* (18), *вечеря* (18), *вкупѣ* (18), *выдибаю* (25), *горнець* (27), *купа* (47), *лазня* (48), *мацу*, *мастити* (52), *млынѣ* (53), *мыто* (56), *неподоба* (61), *непоруино* (61), *отхапаю* (71), *пухлина* (88), *пхаю* (88), *пыха* (88), *хлепетати* (120), *хлѣборобѣ* (120), *шипокѣ* (124) та ін. Поряд із праслов'янськими назвами у словнику зафіксовані й нові похідні утворення, які витворилися вже на українському ґрунті, напр.: *кошѣ* та *кошику* (45), *гапелька* “гудзик” (26). Остання назва є похідним утворенням від запозиченого з старопольської мови слова *гаплик* “дротяний гачок, застібка” (ЕСУМ, I, 325).

Українці були й серед тих діячів, які в Росії створювали підручники та посібники з вивчення іноземних мов. До кожного з них автори додавали переважно невеличкі словнички.

Так, 1759 р. українець Єгор Булатницький у Москві надрукував перший російський підручник італійської мови – “Новая италянская грамматика, собрана изъ разныхъ авторовъ и переведена на российский языкъ Московскаго Императорскаго университета студентомъ Егоромъ Булатникимъ” (Бул.). Ця

книга протягом 20 років виконувала роль основного підручника італійської мови в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв [5: 109].

У праці Є. Булатницького, крім граматики, є ще й невеликий італійсько-російський словничок “Собрание словъ нужнѣйшихъ къ знанію”. Словник, який має 54 сторінки, є навчальним лексиконом. Він побудований за традиційним для свого часу принципом тематичного об'єднання лексики.

Реєстр словника налічує близько 2000 слів. Реєстрові слова розміщено за алфавітним порядком, витримано й внутрішню азбуку. Праця складається з 59-ти розділів. У кожному розділі автор подає загальноновживані слова, необхідні для повсякденного спілкування, напр.: *день* (Бул.: 184), *папа* (187), *посоль* (189), *маляр* (193), *золотар* (194), *италіанець* (198), *поляк* (198), *собака* (199), *лошак* (200), *жаба* (200), *дорога* (201), *озеро* (202), *борода* (206), *слина* (206), *сню* (213), *пирог* (216), *одіваться* (227), *покупать* (230), *списывать* (235) тощо.

Отже, незважаючи на складні історичні обставини, українські мовознавці плідно працювали на ниві лінгвістики за межами рідної землі, залучаючи до своїх творів матеріали староукраїнської лексикографічної науки. Все це створювало умови для подальшого проникнення елементів української мови в російську літературну мову, що значно збагачувало її склад.

Література

1. Березина О.Е. Два тематических лексикона начала XVIII в. (сравнительная характеристика) // Словари и словарное дело в России XVIII в. – Л.: Наука, 1980. – С. 6 – 22.
2. Матях В.М. Тенденції розвитку суспільної свідомості // Історія української культури: У 5-ти томах. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. – С. 28 – 43.
3. Німчук В.В. Українське мовознавство // Історія української культури: У 5-ти томах. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. – С. 668 – 686.
4. Сабадош І.В. Лексика на означення назв рослин // Питання східнослов'янської лексикографії XI – XVII ст.: Матеріали симпоз. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 120 – 124.
5. Словарь русских писателей XVIII века. – Ленинград, 1988.

Джерела

- АФС** Максимович-Амбодик Н.М. Анатомико-фізіологічний словарь. –СПб., 1788.
- Бер.** Лексикон славенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В.Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 271 с.
- Бул.** Булатницький Е. Новая италянская грамматика. – М., 1759.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982 – 2003. – Т. 1 – 4.
- КС** Краткій словарь славенской съ прибавленіємъ славенскихъ склоненій, спряженій и нѣкоторыхъ нужнѣйшихъ грамматическихъ правилъ. – СПб., 1784.
- Пол.** Полетика Г.А. Словарь на шести языках. – СПб., 1763.
- СБ** Максимович-Амбодик Н.М. Словарь ботанический, содержащий наименования растѣній и ихъ частей. – СПб., 1795.
- Мак.** Makowiecki S. Słownik botaniczny łacińsko-małoruski. – Kraków, 1936. – 411 s.

ПОНЯТТЄВЕ ПОЛЕ “СВЯЩЕННОГО ЧАСУ” В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

© Петро Мацьків, 2007

к.філол. н., Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І.Франка (Дрогобич)
УДК 811.161.2'373

У статті розглядається поле «священного часу» в діяхронному аспекті, з'ясовується внутрішня форма номенів, проводиться їх компонентний аналіз, а також, простежено процес входження мовних знаків у мовну картину світу.

Дослідження з погляду теорії поля в лінгвокогнітивному еспекті дає змогу простежити процес формування й розвитку універсального культурного концепту Бог на власне лінгвістичному рівні. Метод семантичного поля корелюється з ідеями сучасного концептуального аналізу. Логіко-поняттєве моделювання сакральної лексики дозволило виділити в його складі 5 поняттєвих полів, об'єднаних навколо логічних категорій особа, предмет, дія, місце, час [5: 13]. Поняттєві поля релігійного мовного континууму вичленовуються на основі додаткової класифікаційної ознаки – категорії священного (святого) як детермінанти для окресленого дискурсу, навколо якої згруповано центр та периферію, транзитивну зону лексико-семантичної, концептуальної архітекτονіки концептосфери *Бог*.

Категорія священного часу в лінгвістичній картині світу, об'єктивуючи релігійний стратум, репрезентує його передусім у нелінійному, циклічному вимірах і в цьому сенсі корелюється з іншими стратумами – сакральним, фольклорним, міфологічним. Правда, в лінгвістичній картині світу сакральний час отримує такі характеристики завдяки ізоморфізму мови і культури, а точніше – релігійному (християнському) впливу на мовну картину світу, категоризуючи її в такий спосіб. Поняттєве поле «священного часу» об'єктивується в лінгвістичному тезаурусі української мови обмеженою кількістю мовних знаків. Розглянемо деякі з них.

Номен *пасха* запозичений з грецької мови: грецьке *pascha* є фонетичним варіантом слова "пасха", існує також думка про виникнення фонетичної форми паска з пасха на слов'янському ґрунті [Преобр. II: 26]. Уже в XI ст. вживалося зі значеннями: "іудейське свято в пам'ять про визволення з єгипетського рабства"; "хліб пасхальний у євреїв", "християнське свято Паски, день Воскресіння Христового" [8 II: 887], у наступних століттях перше і друге значення занепадає. У XIX ст. йому притаманне нове значення "пасхального хліба" [6 III: 99; 2 II: 604]. Сучасна українська мова послуговується двома значеннями лексеми пасха: "солодкий здобний високий білий хліб, що за православним звичаєм випікається до Великодня"; "Великдень" [9 VI: 86. У релігійній термінології розрізняють також графічні варіанти – *паска* і *Пасха* на

рівні семантики: але номен пасха, на відміну від загальноновживаної лексики паска, є моносемічним утворенням "солодкий здобний білий хліб, який освячують у свято Воскресіння Христового", як і номен *Пасха* "Воскресіння Господнє" [4: 93], на основі якого утворилися релігійні терміни: *пасхалія*, *пасхальна утрєня*, *пасхальне вітання*, *пасхальне коло церковних свят*, *пасхальний круг*, *пасхальний привіт*, *пасхальний час*, *пасхальні часи*.

Праслов'янська з походження номінація *піст*; праслов'янське *postъ* "піст", запозичення з давньоверхньонімецької мови; давньоверхньонімецьке *fasto* "піст" [1VII: 416]. Відоме в давньоукраїнській мові з XI ст. зі значеннями "утримання, обмеження", "утримання від їжі", "час посту" [8 II: 1270], що дає змогу припустити про первісне значення цієї лексики не як релігійного терміна, а як загальноновживаного слова. Процес термінологізації відбувався уже на давньоукраїнському мовному ґрунті. Словотвірний варіант лексики *піст* – пощення (пощениє) згадується уже в XI – XII ст. розширюється семантика цього слова, позначаючи "подвижництво" [8 II: 1337]. З XII ст. похідні утворення *пістник* [постъникъ] вживалися у значенні "утримувач", "монах", лексема *пістниця* [постъница] мала значення "монахиня", "скит, пустеля" [8 II: 1272]. У XIV ст. зберігаються семи "обмеження їжі, встановлене церквою" і "календарна дата" [1 II: 208]. Такі ж значення властиві цій лексемі як релігійному терміну. У церковно-обрядовій термінології функціонують ще терміни *пістник*, *пістниця* зі значенням "осіб, які дотримуються посту", ці слова відсутні в літературній мові. У XIX ст. календарну дату – день тижня – п'ятницю, називали *пістницею* [2 II: 655]. Семема *піст* – компонент складених термінів: *піст Апостольський*, *піст багатоденний*, *піст Богородичний*, *піст Різдвяний*, *піст суворий* [4: 97].

Зі старослов'янської мови прийшла до нас назва *празник*; старослов'янське *праздъникъ* "свято" є похідним від прикметника *праздънь* "порожній", буквально "порожній (тобто вільний від роботи) день" [1 IV: 554]. У давньоукраїнській мові в XI ст. мало значення: "торжество, святкування", "християнське свято", "обряд"; з кінця XIII ст. – "веселощі"; у XV ст. – "зображення на іконі священної події" [8 II: 1364-1365]. У сучасній українській мові зберігаються дві первісні семи "святкування", "релігійне свято", остання з позначкою застаріле. У південно-західних діалектах актуальною для конституента *празник* є сема "храмове свято". У релігійній термінології вживається у значенні "церковне свято, присвячене священній особі чи події, на честь якої освячено храм чи додатковий престол", іншими назвами якого є "місцеве церковне свято", "престольне церковне свято", "храм"; а також позначає "день церковного року, богослужіння якого присвячене спогадові про якусь священну особу чи подію та їх прославленню" [4: 117]. Цей лексико-семантичний варіант лексики *празник* витісняється іншими релігійними термінами – *свято церковне*; *свято*.

Праслов'янський ґрунт послужив творенню форми *п'ятдесятниця*, яка є похідним утворенням з експліцитною внутрішньою формою. У давньоукраїнській мові XII ст. вживалося у значенні "П'ятдесятиденний період часу від святої Пасхи до святої Трійці", з XV ст. набуло значення "день зйдення Святого Духа, Свята Трійця", названі значення властиві лексемі *п'ятдесятниця* як релігійному терміну. У XII-XIV ст. ці значення передавалися

лексемою п'ятикостіє (пятикостіє), яка вийшла з ужитку, очевидно, уже в XV столітті, її витіснила аналізована нами лексема. Друге значення в церковно-обрядовій термінології виражається й іншими назвами – *Заслання Святого Духа на Апостолів*; *Трійця* (розмовне), *Зелені свята* [4: 111].

З дієсловом *родити* слов'янського походження пов'язують назву *Різдво*, запозичену з церковнослов'янської мови, а можливо, споконвічно споріднену [12 III: 492-493]. У давньоукраїнській мові номену *Різдво* властиві такі семи: "народження", "святкування дня народження", "церковне свято Різдва Христового", "роди", "літочислення" [8 III: 145-146]. З XIV ст. звужується значення цієї лексеми, актуалізується значення "церковне свято Різдва Христового", витісняючи значення "народження", "початок християнського літочислення" [СССУМ II, 296], лексикографічні джерела XIX-XX ст. фіксують лише значення "церковне свято Різдва Христового" [2 II: 806; 6 IV: 22; 9 VIII: 563], таке ж значення властиве йому в релігійному дискурсі, інші назви – *Різдво на площі Господа і Спаса нашого*, *Різдво Христове*, *Різдвяні свята* (останню назву не фіксує словник церковно-обрядової термінології). У церковно-обрядовій термінології є компонентом складених термінів *Різдво Пресвятої Богородиці* (інша назва – *Друга Пречиста*); *Різдво Івана Хрестителя* (*Різдво Івана Предтечі*).

Як грецьке запозичення розглядається слово *седмиця*; калька грецького чи латинського *septimana* "сім, семірка; тиждень" [12 III: 580]. У давньоукраїнській мові XI ст. вживалося зі значенням "число сім", "сім днів, тиждень" [8 III: 321]. В українській мові наступних століть позначало "тиждень" у сучасній українській мові характеризується таким же значенням з позначкою застаріле. Як релігійний термін має значення "семиденний цикл, який починається вечірнею суботи й завершується дев'ятим часом наступної суботи". Частіше вживається інша назва – *тиждень церковний* [4: 130].

Композит *середохрестя* слов'янського походження з експліцитною внутрішньою формою (праслов'янське **serola* "середина" [12 III: 607]). В давньоукраїнській мові XVII ст. виражало "середину великого посту" [8 III, 338], хоча як компонент терміну середохресний тиждень "четвертий тиждень великого посту" відоме з XII ст. З кінця XV ст. на позначення назви середини великого посту, а також назви календарної дати вживалася лексема *середопістя* [10 II: 339], яку фіксують лексикографічні джерела XIX-XX ст., як і лексему *середохрестя*, яка набуває значення "місце, де розходяться дороги" [6 IV: 115; 9 IX: 137], "два бруски, дві планки і таке ін., з'єднані навхрест" [9 IX: 137]. Як релігійні терміни використовуються і лексема *середохрестя*, і лексема *середпістя* з тотожними значеннями.

В одному з лексико-семантичних варіантів знакове утворення *збірник* репрезентує зазначену мікрогрупу, увійшовши в український мовний простір зі старослов'янської мови (утворене від іменника *збір*); старослов'янське *съборъ* "зібрання" [12 III: 568]. У давньоукраїнській мові XI-XII ст. мала значення "книги, яка складається зі статей різного змісту", "вказівника євангельських читань (синаксаря)", "пам'ятника" [8 III: 649]. Протягом наступних століть семантичний обсяг цієї семеми звужується, дві останні семи логосного типу занепадають, натомість первинне значення послужило базою

для утворення інших лексико-семантичних варіантів: "зведені до купи і розміщені в певному порядку які-небудь положення, правила, закони і таке ін.", "резервуар, у якому збирається яка-небудь рідина або газ" [9 III: 444]. Семи релігійного характеру у цій основі збереглися до кінця XIX ст. як компоненти християнських складених термінів: *збірний тиждень* - "перший тиждень великого посту" [6 II: 124], *збірна субота* - "субота першого тижня великого посту" [13 I: 284]. У XII ст. функціонувало похідне утворення збірництва зі значенням "церква" [8 III: 649], яке однак не збереглося в системі християнського логосу. Інша похідна семема *зборище* в XI-XII ст. характеризувалася такими семами "зібрання", "молитвенне зібрання", "синагога", "суд" [8 III: 645-646]. На основі семи "зібрання" розвинулися інші значення цієї лексеми, однак поза межами лексико-семантичного поля сакральності.

Шляхом калькування з грецької мови виникла назва *Трійця*: грецьке *trias*. З XI ст., крім первинного значення числа, позначало "єдиного Бога в трьох іпостасях" [8 III: 1001]. З XIV ст. сема "число" занепадає, натомість на основі семи "Бог" виникає нове значення "церква на честь Трійці" [9 II: 446], згодом актуалізується первісна сема, послуживши утворенню лексико-семантичного варіанта зі значенням "свічник" (присвічник) [6 IV: 284; 2 II: 984]. У церковно-обрядовій термінології лексема *трійця* має значення "свічник з трьома свічками, яким у свято Богоявлення Господнього під час великого освячення води правлячий священнослужитель благословляє вірних та воду". Лексемі Трійця властиве значення "дванадцять Господнє рухоме свято, яке звеличує подію сходження Святого Духа на апостолів". Інші назви - *п'ятдесятниця*; *Зелені свята*, *Зішестя Святого Духа на Апостолів* і *Заслання Святого Духа на Апостолів* [4: 57].

Номен *час* праслов'янського походження; праслов'янське *časъ* (*kēs-), яке споріднене з древньопруським *kīsmān* "час, хвилина" [12 IV: 318], запозичений через старослов'янське посередництво. У давньоукраїнській мові в XI ст. вживалося у значеннях: "час", "церковна служба", "пристрій для вимірювання часу по годинах" [8 III: 1479]. З XIV ст. на основі первісної семи відбувається розширення семантичного обсягу цієї семеми, з якої виділяються лексико-семантичні варіанти на позначення "епохи", "пори", "міри тривалості", "визначеного проміжку", "послідовної зміни днів, року і таке ін." [10 II: 531-532], однак значення "богослужіння" відсутнє в цьому лексикографічному джерелі, так і в інших лексикографічних джерелах української мови, правда малорусько-німецький словник подає цю лексему у складі словосполучення *в Божий час* у значенні "спілкування з Богом" [2 II: 1060]. Лексема *час* у системі християнського логосу як самостійна одиниця не збереглася, виступаючи лише компонентом складних релігійних термінів: *час великодній*, *час шостий*, *час третій* та ін. У *pluralia tantum* (часи) функціонує як християнський термін зі значенням "короткі богослужіння добового кола, які відправляють не самостійно, а в сполученні з вечірнею, утренею та Літургією". Інша назва – *години*; так і в складі термінів-словосполучень: *часи великодні*, *часи повсякденні*, *часи царські* та ін. [4: 146].

У давньоукраїнській мові виділялися у слові *чистий* такі семи: "небрудний", "рідкий", "відкритий", "вільний", "ясний", "очищений",

"неосквернений", "непорочний", "правильно віруючий", "праведний", "святий", "досконалий", "священний" [8 III: 1532-1534]. Для XIV-XV ст. характерні значення "незабруднений", "чесно здобутий", "щирий", "непорочний", "достойний" [10 II: 544], для пізніших століть - "незабруднений", "незарослий", "гладкий" [6 IV: 464]. У сучасній українській мові представлені 13 лексико-семантичних варіантів цієї лексеми, і лише два із лексико-семантичних варіантів зберегли сему сакральності - "який відзначається високими моральними якостями", "позбавлений гріха" [9 XI: 331-333]. З одного боку, відбулось ніби розширення семантичного обсягу змісту щодо фізичних властивостей, з іншого - звуження семантичного обсягу на позначення духовних якостей людини. Лексема *чистий* є компонентом складеного терміна *чистий четвер* "четвер Страсного тижня, богослужіння якого присвячене згадуванню омовіння Ісусом Христом ніг учням, Тасмної Вечері, молитви Ісуса Христа в Гетсиманському саді й зради його Юдою" [4: 147]. Інші назви - *четвер Великий*, *Страсний четвер*.

Номен *радониця* (радуниця) похідне утворення, яке виникло на староукраїнському ґрунті, пов'язане, очевидно, з коренем *род* (*родина*, *родич*) чи *рад* (*радити* "турбуватися") [12 III: 431]. В українській мові XIV ст. означало "день пам'яті померлих" [8 III: 14]. У християнстві має значення "другий тиждень післясвяття Пасхи, протягом якого у церквах та на цвинтарях здійснюють заупокійні богослужіння, поминаючи померлих членів Христової Церкви" (інші назви - *Тиждень Фомин* (*Томин*), *проводи*); "вівторок Томиного тижня - поминальний день" (інша назва - *проводи*) [4: 112; 130].

Знакове утворення *середопістя* в українській мові наявне з кінця XV ст. зі значеннями: "назви середини Великого Посту" [10 II: 339]; фіксується в пізніших лексикографічних джерелах [2 II: 861; 6 IV: 115; 9 IX: 137]. Таке ж значення властиве і релігійному терміну *середпістя* [4: 119]. На позначення цього ж поняття з кінця XVII ст. вживається лексема *середохрестя*, яка в лексисі української мови виступає в лексико-семантичних варіантах, позначаючи також "місце, де розходяться дороги" [6 IV: 115; 9 IX: 137]; "два бруски, дві планки і таке ін., з'єднані навхрест" [9 IX: 137].

З грецької мови запозичена номінація *Антипасха*; грецьке *antipascha*: *anti* "проти", *pascha*. В українській мові XII ст. мала значення "першої неділі після Пасхи" [8 I: 24]. Зазначена лексема після XVII ст. зникає з лексики української мови, закріплюючись лише в християнській літургії.

Через старослов'янське посередництво шляхом семантичного калькування з грецької мови запозичений номен *Великдень*. В українській мові функціонує з XI ст. зі значеннями: "Воскресіння Христове", "суворий піст за три дні до Великодня", "Єврейська пасха" [8 I: 236; 1 I: 346]; з XIV ст. позначає лише назву церковного свята; календарну дату [10 I: 162; 7 III: 211; 6 I: 131; 2 I: 60; 11 I: 91; 9 I: 318]. Похідне утворення великодництва реалізує значення "триденний суворий піст перед Великоднем", яке в діяхронічній осі виражалось в одному з лексико-семантичних варіантів лексеми *Великдень*. Похідний атрибут великодній (а, є, і) виступає лексичним конкретизатором значної частини складених термінів церковно-обрядової термінології:

великоднє вітання, Великодній понеділок, великодній цикл церковних свят, великодня утрєня, великодній тиждень та ін. [4: 32-33].

Номен *коляда* латинського походження: *Calendae* «перший день місяця, день сплати боргів». У слов'янській міфології – втілення новорічного циклу і міфологічна істота. Згадувалася у величальних різдвяних піснях - колядках що виконувалися молоддю, що ходила по дворах, і магічні заклияття, що містили побажання благополуччя будинку і родині, вимоги подарунків (від господарів), що пророкували руйнування скупим. Іноді самі подарунки - обрядове печиво, коровай і т.п. називалися *колядою*. Колядування могло супроводжуватися убиранням у коня, козу, корову, ведмедя й інших тварин, що втілювали родючість. Християнство зберегло обряд колядування, пристосувавши його до своїх канонів. Українська мова активно використовує корінь *коляд-*: *коляда, колядка, колядковий, колядник, колядниця, колядування, колядувати*. Деякі лексико-семантичні варіанти слів виходять за межі лексико-семантичного поля сакральності (колядувати «ходити з якою-небудь справою від одного до другого»).

Категорія священного часу в лінгвістичній картині світу характеризується лінійною циклічністю, що корелює з іншими сегментами мовної картини світу (релігійною, фольклорною). Спостерігається входження знаків темпорального змісту в різноманітні парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні відношення, що є виявом універсальності понять на позначення лінійного циклічного часу, при цьому значна кількість номенів-репрезентантів окресленого семантичного поля має праслов'янську основу, а отже, характерна й для дохристиянської епохи. Своєрідний синтез поганських та християнських темпоральних реалій – одна з домінантних ознак розглядуваного субстереотипу.

Література

1. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. - К., 1982 -2003. – Т. 1 – 4.
2. Желєхівський Є., С. Недільський. Малорусько-німецький словник: В 2-х т. – Львів, 1880.
3. Пуряєва Наталія. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів, 2001.
4. Пуряєва Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2001. – 20 с.
5. Словарь української мови / Упорядник з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. - К., 1907 – 1909. – Т.1 – 4.
6. Словник української мови XVI - першої половини XVII століть // Випуски 1 – 11. – Львів, 1994 – 2004.
7. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3-х т. – М., 1958.
8. Словник української мови: В 11-ти т. - К., 1970 – 1980.
9. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х т. – К., 1977 – 1978.
10. Тимченко Є.. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII століть: Книга 1, 2. – Київ, Нью-Йорк, 2002.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М., 1964 – 1973.
12. Яворницький Д.І. Словник української мови. Т.1. – Катеринослав, 1920.

**ПРОЦЕСИ НОРМАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БІЛОРУСЬКІЙ
ТЕРМІНОЛОГІЇ В 20 – 30-Х РР. ХХ СТ.: ПУРИСТИЧНИЙ ДОСВІД**

© Олександр Скопненко, 2007

к. філол. н., Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні

НАН України (Київ)

УДК 81'354+81'26+811.161.3

У статті розглянуто деякі підходи українських і білоруських пуристів до вироблення літературної мови у 20 – 30-х рр. ХХ ст. На прикладі лексикографічного матеріалу простежено долю здобутків двох пуристичних шкіл у літературних мовах після реформ 1933 р.

Українська й білоруська літературні мови у 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. у складних соціально-політичних умовах пройшли пуристичний період розвитку. Природа й характер цього мовно-культурного та світоглядно-методологічного явища викликають щораз більше зацікавлення як у білоруських, так і в українських мовознавців, оскільки стало очевидним, що спадщина лінгвістів-пуристів, відкинута в 30-х рр., здатна помітно впливати на нормалізаційні процеси в сучасних літературних мовах. Антипуристичні мовні реформи 1933 р. не змогли повністю затерти сліди українського й білоруського пуризму¹, хоч він і не приніс таких вагомих результатів, як, скажімо, у чеській або литовській мовах. Попри незначні на перший погляд здобутки „білоруський пуризм загалом треба вважати успішним. По-перше, він досить ефективно діяв у вирішальний період формування білоруської літературної мови, який, властиво, і створив „образ” білоруської мови, – у 1920-і роки. По-друге, пуристична традиція загалом досить міцно вкоренилася у свідомості білоруських лінгвістів” [5: 247]. Ю. Шевельов у межах українського пуризму виокремлював дві школи: крайню пуристичну (етнографічну, або київську) та помірковану пуристичну (синтетичну, або харківську). Речниками етнографічної школи були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Помірковані пуристичні погляди поділяли О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило в пізніших творах та ін. [9: 110 – 111].

”Для білоруської мови панівний вплив на різних етапах її розвитку належав „російському”, „польському”, „українському”, „німецькому” чинникам, – констатує Г. Цихун [8: 132]. Проте роль українського досвіду доби 20 – 30-х рр. в історії білоруської кодифікації мало вивчена. Доводиться навіть натрапляти на таке твердження: „Пуристичні тенденції в українській мові були не досить відомі білоруським кодифікаторам, і що ще важливіше, українська мова в ролі молодшої літературної, що ненабагато випередила за розвитком білоруську, <...> не була досить авторитетним джерелом для наслідування

¹ Мотивація, засадничі принципи обох шкіл, боротьба між прихильниками та опонентами – теми подальших розвідок.

серед білоруських кодифікаторів» [5: 251]. Чому ж низка лексем, що були введені до літературної мови внаслідок однакових принципів кодифікації, практикованих у ту добу, до початку 80-х рр. XX ст. збереглася в українській мові й зникла в білоруській?

Кожна з цих мов по-своєму розв'язувала складні проблеми вироблення літературного стандарту, незважаючи на певну типологічну схожість їхніх кодифікаційних процесів [див.: 3; 6; 7]. Вирішальні етапи кодифікації обох мов відбувалися або під час боротьби за незалежність, або в умовах бездержавності українського та білоруського народів, коли ідеологічні настанови в мовному плануванні унеможливлювали вільну конкуренцію наукових поглядів і культурних підходів.

У Білорусі головним осередком нормалізації став Інститут білоруської культури (Інбілкульт), що був створений 1922 р. на базі Науково-термінологічної комісії. Першим головою цієї установи призначено мовознавця С. Некрашевича. 1928 р. Інститут білоруської культури реорганізовано в Білоруську академію наук. На базі мовознавчих кафедр і комісій, які існували в Інституті, 1929 р. створено Інститут мовознавства. Спочатку провідними працівниками установи були відомі мовознавці П. Бузук, І. Белькевич, І. Вовк-Леванович, Я. Льюсик, С. Некрашевич та ін. Помітно впливали на роботу комісій академіки Д. Жилунович (Цішка Гартни), І. Луцевич (Янка Купала), К. Міцкевич (Якуб Колас). На білоруських етнічних землях, розділених державним кордоном відповідно до Ризького мирного договору, не було передумов для вироблення варіантів білоруської літературної мови чи різних термінологічних шкіл. Так, «навчальна література в першій половині 1920-х рр. виходила спершу у Вільні й тільки пізніше в Мінську, [це. – С.О.] зумовлювало певний вплив створених у Вільні термінів на термінологію радянської Білорусі. Крім того, <...> через брак підготовлених у Мінську підручників у БРСР спочатку були вживані посібники, надруковані у Вільні; це, безперечно, так само сприяло засвоєнню в радянській Білорусі термінології, створеної в Західній Білорусі» [4: 161].

В Україні головними мовознавчими установами тоді були Інститут української наукової мови, заснований 1921 р., Комісія для складання історичного словника української мови, Комісія для складання словника української живої мови, Комісія нормативної граматики української мови ВУАН. У 20-х – на початку 30-х рр. українські та білоруські мовознавці розгорнули інтенсивну лексикографічну працю. Відомо, що на ту пору видано понад 30 білорусько-російських, російсько-білоруських і термінологічних словників [2: 5]. Скажімо, тільки впродовж 1921 – 1922 рр. вийшло 8 випусків Білоруської науково-термінологічної комісії, від 1922 р. до 1929 р. побачили світ 24 різні термінологічні й перекладні словники Інституту білоруської культури [1: 35 – 39]. У цей самий час в Україні вийшло друком 49 термінологічних словників, тільки Інститут української наукової мови випустив у світ близько 30 словників (здебільшого термінологічних і російсько-українських чи українсько-російських) [подано за: 9: 105].

Певна річ, що не всі з лексикографічних видань цих установ справили однаковий вплив на нормалізацію літературних мов. З початком 30-х рр. значну частину наукової продукції провідних мовознавчих центрів України й

Білорусі кваліфіковано як „шкідницьку” та вилучено з наукового обігу. Майже для всіх тодішніх праць була властива лексична дублетність у галузі термінології. Після реформ 1933 р., що відбулися майже одночасно в обох мовах [див.: 3; 6; 7], доля багатьох схожих термінів у білоруській та українській мовах склалася парадоксальним чином неоднаково. У найповніших лексикографічних кодексах української [СУМ] та білоруської літературних мов [ТСБМ], що були укладені в 70-х – на початку 80-х рр. XX ст., схожа однотипна лексика, без обмеження вживана у 20-х рр., подана з різною повнотою. Навіть простим оком помітно, що білоруське лексикографічне джерело містить у кілька разів менше лексичних дублетів, коли порівняти з українським словником.

Для наочної ілюстрації більших вилучень дублетних форм у білоруській літературній мові пореформеного часу подаємо матеріал у зведеній таблиці. Знаком * позначаємо лексеми, уживання яких стилістично обмежене (застарілі слова, історизми та ін.). У колонці, що містить приклади з лексикографічних джерел 20-х – 30-х рр.¹, наприкінці ряду подано матеріал зі словників, які вийшли вже після мовних реформ 1933 р. [РУСМ; РБСА]. Це дає змогу простежити, наскільки вони вплинули на лексикографічну практику 70-х – початку 80-х рр. XX ст.

Українська мова		Білоруська мова	
Лексикографічні джерела 20-х – 30-х рр.	СУМ	Лексикографічні джерела 20-х – 30-х рр.	ТСБМ
<i>родовід/генеалогія</i> [РУСК1]; <i>генеалогія/родовід</i> [ПРУС]; <i>генеалогія/родовід</i> [РУС1]; <i>генеалогія/родовід</i> [РУСМ]	<i>генеалогія/родовід</i>	<i>радавод/родапіс</i> [ПРКБС]; <i>генэалёгія/радавод/радаводзітва</i> [РБСН]; <i>генеалогія</i> [РБСА]	<i>генеалогія/радаслоўе/радаслоўная</i>
<i>процент/відсоток</i> [ПРУС]; <i>відсоток/процент</i> [ПРУСС]; <i>відсоток/процент</i> [РУС1]; <i>процент/відсоток</i> [РУСЄ3 ²]; <i>процент/відсоток</i> [РУСМ]	<i>відсоток/процент</i>	<i>прыспор</i> [ПРКБС]; <i>процант/адсоток</i> [РБСН]; <i>процант</i> [РБСА]	<i>працэнт</i>
<i>травень/май</i> [ПРУСС]; <i>травень</i> [РУС1]; <i>травень/май</i> [РУСЄ2 ²]; <i>травень</i> [РУСМ]	<i>травень/май*розм., рідко</i>	<i>травень/май</i> [ПРКБС]; <i>май/травень</i> [РБСН]; <i>май</i> [РБСА]	<i>май/травень*заст.</i>
<i>бронза, брондза</i> [РУСК1]; <i>брондза</i> [ПРУС]; <i>рос. латунь</i> – <i>укр. мосяж</i> , <i>жовта мідь</i> [ПРУС];	<i>бронза; мосяж* рідко</i> – <i>‘латунь’</i> ;	<i>бронза/масёндз/тамбак</i> [РБСН]; <i>бронза</i> [РБСА]	<i>бронза; мосендж*</i> <i>заст. ‘латунь’</i>

¹ Питання правомірності, походження, узусних параметрів аналізованої лексики, впливовості кодифікаторів та ін. оминаємо через брак місця.

бронза [РУСМ]	жовта мідь'		
результат/наслідок/ вислід [ПРУС]; наслідок/здобуток/ результат [ПРУСС]; результат/наслідок [РУСІ]; результат/наслідок [РУСМ]	результат/скуток* заст.	канечны вывад/ развязака/вынік [ПРКБС]; вынік/рэзультат/скутак [РБСН]; вынік [РБСА]	вынік/результат
напій/пиття/трунок [ПРУС]; напій/питво/пиття/трунок [ПРУСС]; напій/питво/пиття/(етногр.) дання [РУСІ]; напій/напиток; пиття/питво, (хмельний – це) трунок [РУСС2]; напій [РУСМ]	напій/напиток розм./трунок (напій, перев. алкогольний)	усё, што службыць для піцця; піта/піцьво/напітак [ПРКБС]; напой/трунак; (міцні напоі) моцныя напоі [РБСН]; напітак [РБСА]	напітак/трунак* обл. 'алкогольний напій'
атрамент/чорнило [ПРУС]; atraмент/чорнило [ПРУСС]; atraмент/чорнило [РУСІ]; чорнило [РУСМ]	чорнило/атрамент* заст.	атрамант/чарніла [РБСН]; чарніла [РБСА]	чарніла/атрамант* заст.
годинник/дзигар [ПРУС]; годинник/дзигар [ПРУСС]; годинник/дзигар [РУСІ]; годинник [РУСМ]	годинник/дзигарі*	гадзіннік/загарак/часы [РБСН]; гадзіннік [РБСА]	гадзіннік
конус/стіжок; але конус зрізаний [ПРУС]; конус/стіжок; (у механізмі) кружіль; але прями́й, зрізаний (стя́тий) конус [РУСК2 ¹]; конус, але конусовидний, (нар.) стіжкува́тий [ПРУСС]; конус [РУСІ]; конус [РУСМ]	конус	кучмак/кучмень [ПРКБС]; конус/стажок [РБСН]; конус [РБСА]	конус
елемент/первісток [ПРУС]; елемент/первень (хім.) [ПРУСС]; елемент/частка [РУСІ]; елемент [РУСМ]	елемент	жывень/жывел [ПРКБС]; елемент/пярвестак (літэратурозн. термін)/складнік (матем. термін); елемент [РБСА]	элемент
каламар [ПРУС]; чорнильниця/каламар [ПРУСС]; каламар [РУСІ];	чорнильниця/каламар* заст.	чарніліца/каламар/каламарніца	чарніліца

чорнильниця/каламар*заст. [РУСМ]			
фокус [ПРУС]; фокус/збір світ [ПРУСС]; фокус [РУСІ]; фокус [РУСМ]	фокус	яскір [ПРКБС]; фокус/вогнішча [ПРБС]; фокус [РБСН]; фокус [РБСА]	фокус
хорда [РУСМ]	хорда	цяціва [ПРКБС]; струна/хорда [ПРБС]; хорда (матем. термін)/струна [РБСН]; хорда [РБСА]	хорда
визиск/експлоатація [ПРУС]; визиск/визискування/ експлоатація [ПРУСС]; експлоатація/визискування [РУСІ]; експлоатація, (гніт – це) визиск/визискування	визиск/ експлоатація	вызыск [ПРБС]; эксплоатацыя/вызыск [РБСН]; експлоатацыя [РБСА]	експлоатацыя
порцеляна [ПРУСС]; порцеляна [РУСІ]; фарфор/порцеляна [РУСМ]	порцеляна/ фарфор	парцэляна [ПРКБС]; парцеляна [РБСН]; фарфор/парцэляна [РБСА]	фарфор
рада [ПРУС]; рада [ПРУСС]; рада [РУСІ]; рада [РУСМ]	рада	рада [ПРКБС]; рада (вайсковая, школьная)/савет (народных камісараў) [ПРБС]; рада (школьная, навуковая)/савет (народных камісараў) [РБСН]; совет [РБСА]	савет; рада* історизм
мито [ПРУС]; мито [ПРУСС]; мито [РУСІ]; мито [РУСЄЗ ²]; мито [РУСМ]	мито	мыта [ПРКБС]; мыта [ПРБС]; мыта [РБСН]; пошліна [РБСА]	пошліна; мыт*/ мыта* історизм
рисування/креслення [ПРУСС]; рисування/креслення [РУСМ]	креслення	крэсьленне [ПРКБС]; рысаваньне [ПРБС]; красьленне (матем. термін)/чырчэньне [РБСН]; чарчэнне [РБСА]	чарчэнне
прямокутник [ПРУС]; прямокутник [РУСІ]; прямокутник/ прямокутник [РУСЄЗ ²]; прямокутник [РУСМ]	прямокутник	простакутнік [ПРБС]; простакутнік [РБСН]; прамавугольнік [РБСА]	прастакутнік/ прама- вугольнік

Наведені приклади свідчать, що пуристичні тенденції реалізувалися в українській та білоруській літературних мовах ХХ ст. нерівномірно. Ступінь успішності українського й білоруського пуризму в порівняльному плані можна визначити шляхом детального аналізу лексикографічної практики всього ХХ ст.

Література

1. Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі: Бібліяграфія / Склад.: В. Кіпель, З. Саўка. – Нью-Ёрк – Менск: Бел. інстытут навукі й мастацтва. – Б. р. – 568 с.
2. Германович И.К. Нормализация лексики белорусского литературного языка в 20 – 30-х годах XX в. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Мн., 1963. – 17 с.
3. Запрудскі С. Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у ХХ стагоддзі. – Мн., 1998.
4. Запрудскі С. Да характарыстыкі пачатковага этапу выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі ў 1920-я гады // *Studia Slavica Hung.* – Budapest. – 2005. – 50. – Р. 157 – 167.
5. Запрудский С. Белорусский и чешский языковой пуризм: общее и специфическое // *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model / Sborník příspěvků z konference konané 4. – 6. 7. 2006 v Praze.* – Praha, 2006. – Р. 239 – 259.
6. Скапненка А. Кадыфікацыйныя тэндэнцыі ў беларускай і ўкраінскай літаратурных мовах ХХ ст.: тыпалогія і спецыфіка // *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Мат. III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”.* – Мн., 2001. – С. 123 – 131.
7. Скопненко О.І. Сучасна білоруська літаратурна мова: шляхи кодифікацыйнаго розвитку // *Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки.* – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2006. – № 2. – С. 245 – 248.
8. Цыхун Г. Да беларуска-славянскіх дачыненняў (гістарычна-моўная праблематыка) // *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Мат. III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”.* – Мн., 2001. – С. 132 – 136.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

Список джерел

Українські словники

- ПРУС** Йогансен М., Наконечний М., Німчинов К., Ткаченко Б. Практичний російсько-український словник. – Дн.: Державне видавництво України, 1926. – 238 с.
- ПРУСС** Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926. – 436 с.
- РУСІ** Ізюмов О. Російсько-український словник. – Х. – К.: Державне видавництво України, 1930. – Вид 4-е, доп. і випр. за новим правоп. – 902 с.
- РУСК1** Російсько-український словник / Гол. ред. А. Кримський. – К.: Червоний шлях, 1924. – Т. I. – 290 с.
- РУСК2¹** Російсько-український словник / Гол. ред. А. Кримський. – К.: Державне видавництво України, 1929. – Т. II. – Вип. 1. – 392 с.
- РУСЄ2²** Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов. – К.: Державне видавництво України, 1927. – Т. II. – Вип. 2. – 351 с.
- РУСЄ2³** Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов. – К.: УРЕ, 1933. – Т. II. – Вип. 3. – 317 с.

РУСЄЗ ¹	Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов. – К.: Державне видавництво України, 1927. – Т. III. – Вип. 1. – 336 с.
РУСЄЗ ²	Російсько-український словник / Гол. ред. С. Єфремов. – К.: Державне видавництво України, 1928. – Т. III. – Вип. 2. – 290 с.
РУСМ	Російсько-український словник / Відп. ред. П. Мустяца. – К.: Видавництво АН УРСР, 1937. – 890 с.
СУМ	Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
Білоруські словники	
ПРБС	Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – Выд. 2-ое, выпраўл. і дап. – 188 с.
ПРКБС	Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. – Коўна: Друкарня А. Бака, 1924. – 832 с.
РБСА	Руска-беларускі слоўнік / Пад рэд. А. Александровіча. – Мн.: Выдавецтва АН БССР, 1937. – 495 с.
РБСН	Некрашэвіч С.М., Байкоў М.Я. Расійска-беларускі слоўнік. – Мн.: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928. – 728 с.
ТСБМ	Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 тт., 6 кн. – Мн.: Галоўная рэд. Бел. сав. энцыкл., 1977 – 1984.

ПИТАЛЬНИК ДЛЯ ДОБОРУ ЗРАЗКІВ ЖЕСТОВОЇ МОВИ ГЛУХИХ (ФРАГМЕНТ)

© Оксана Тищенко, 2007

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374

Запропоновані питання призначені для добору таких зразків жестової мови глухих (ЖМГ), які б відбивали її лексичні, синтаксичні, ідіоматичні особливості у різних сферах людської діяльності. Дібрані матеріали становитимуть корпус ЖМГ та основу тлумачного жестівника ЖМГ.

Про актуальність, засади створення корпусу жестової мови глухих, а на його основі – нового тлумачного жестівника ми зазначали в попередніх публікаціях [6; 7; 8; 9]. Попередньо опрацьовані принципи добору жестового відеоматеріалу передбачають створення такого питальника, який би сприяв максимальному виявленню лексичних, синтаксичних, ідіоматичних тощо особливостей ЖМГ у різних сферах людської діяльності.

Пропонуємо такі розділи анкети: **Загальні питання. Професійна діяльність. Св'ято. Сім'я. Особистість. Спілкування. Моральна, емоційна, вольова сфера. Темперамент. Характер. Здібності. Пізнавальні процеси: увага, відчуття, сприйняття часу, руху, простору, пам'ять, мислення, мова, уява. Діяльність.** У кожному з розділів наведено питання, описи ситуацій, спонування до роздумів, які мають розкрити інтенціональну сферу реципієнта не як знавця певної галузі (за винятком спеціальних професійних питань), а як пересічного мовця.

Зауважимо, що застосування такого матеріалу під час добору зразків ЖМГ потребує від інтерв'юєра диференційованого індивідуального підходу до носіїв ЖМГ, швидкого орієнтування в ситуації й адаптації, коригування питань щодо кожного мовця з огляду на ступінь його володіння ЖМГ (жестовомовної компетентності), вік, соціальний статус, інтелектуальний рівень, психологічне налаштування тощо. Наприклад, найпростішими для сприйняття й найскладнішими для виконання є, на нашу думку, спонукання до визначення певних абстрактних понять, як-от *гідність*, *жадоба*, *уява* та ін., тому вони є скоріше факультативними, бажаними. Усвідомлюємо певні складнощі, які можуть виникнути під час добору зразків мови, вважаємо, що апробація питальника сприятиме його виструнченню.

Загальні питання

1. Як вас звати? Яке ваше жестове ім'я?
2. У якому місті (селі) ви живете?
3. Розкажіть про своє місто (село).
4. У яких містах, крім рідного, ви були? Розкажіть про подорож.
5. Розкажіть про вашу квартиру (ваш будинок).
6. Розкажіть про вашу сім'ю.
7. Де ви працюєте (навчаєтесь)?
8. Яку маєте (хочете мати) професію?
9. Як ви любите відпочивати, де, з ким?
10. Чим ви захоплюєтеся, розкажіть про свої успіхи в цьому.
11. Що ви хотіли б змінити в собі, у своєму житті, у навколишньому світі? Чому?
12. Що вам найбільше подобається в собі, у друзях, родичах?

Професійна діяльність

1. Де ви працюєте? Ким?
2. Як ви обирали свою професію?
3. Як потрапили на цю роботу?
4. Які у вас обов'язки (за що ви відповідаєте, що виготовляєте, що контролюєте, організовуєте і т. ін.).
5. Опишіть ваш робочий день.
6. Розкажіть про робоче місце (обстановка у приміщенні, обладнання, матеріал, технічні засоби, документація тощо).
7. Чи задоволені ви своєю роботою, колективом? Чому?
8. Які маєте успіхи?
9. Які виникають проблеми під час роботи?
10. Який у вас керівник? Як він до вас ставиться?
11. Розкажіть про своїх колег.
12. Чи великий у вас колектив?
13. Ви відзначаєте святкові дні разом? Розкажіть про це.
14. Як ви вирішуєте спільні проблеми?
15. Чи допомагаєте один одному?
16. Як вирішуєте конфлікти? Розкажіть про один із них: чому, з якого приводу виник конфлікт? хто його спровокував? хто брав у ньому участь? як поводитися при цьому інші колеги, начальник? хто допоміг залагодити проблему, як? якими були стосунки після цього конфлікту?

17. Які позитивні емоції ви отримуєте від роботи?

18. Які негативні емоції ви отримуєте від роботи?

Свято

1. Які свята ви відзначаєте?

2. Як ви готуетесь до свят?

3. Кого ви вітаєте?

4. Які подарунки даруєте, як їх готуєте, що отримуєте в подарунок?

5. Як ви одягаєтеся на свято?

6. Що готуєте до святкового столу?

7. Чи прикрашаєте будинок (квартиру), напр., на Новий рік?

8. Де й з ким відзначаєте різні свята (вдома, на природі, в місті, в парку, в ресторани тощо)?

9. З яким настроєм відзначаєте свято?

10. Як відбувається свято, коли у вас (або в родичів, друзів) поганий настрій?

11. Які маєте особисті, сімейні свята (день знайомства, день весілля тощо)?

12. Як ви мрієте відзначити наступне свято?

13. Про який подарунок мрієте?

14. Чому люди відзначають свята?

15. Як в святкуєте:

— Різдво?

— Великдень?

— Новий рік?

— 9 травня?

— День св. Валентина та інші свята?

Сім'я

Чи маєте ви чоловіка (дружину), дітей? (якщо ні, питання блоку II)

I блок.

1. Розкажіть, де і як ви познайомилися зі своїм чоловіком (дружиною)?

2. Як ви зрозуміли, що хочете мати сім'ю з цією людиною?

3. Як би ви описали, що таке *любов, симпатія, повага*?

4. Що можете сказати про *образу, зневагу, ненависть*?

5. Чи можете ви розказати щось про інтимне життя? (якщо так, питання блоку III)

6. Яка, на вашу думку, є ідеальна сім'я?

7. Що з цього є, а чого немає у вашій сім'ї?

8. Ви підтримуєте стосунки з іншими родичами? Розкажіть про них.

9. Розкажіть про своїх дітей.

10. Чи є між вами й вашими дітьми взаємопорозуміння?

11. Якщо ні, то чому, як ви гадаєте?

12. Яких ви докладаєте зусиль, щоб таке порозуміння було?

13. Які проблеми з дітьми виникають найчастіше? Як ви їх вирішуєте?

14. Чим радують вас діти?

15. Розкажіть про найщасливіший (найгірший) день вашого життя. Чому так сталося?

16. Про що ви мрієте?

блок II

1. Розкажіть про своїх батьків.
2. Чи хотіли б ви мати таку сім'ю, яку створили ваші батьки? Чому?
3. Що хотіли б змінити в сім'ї?
4. Чи розуміють батьки вас, ваші проблеми? Чому ви так думаєте?
5. Які конфлікти виникають між вами й батьками?
6. Розкажіть про один із конфліктів: що було причиною? як поводитися ви? ваші батьки? як вирішився конфлікт? які висновки зробили ви? ваші батьки?
7. Яких зусиль ви докладаєте, щоб ваші батьки були вами задоволені?
8. Чим радують вас батьки?
9. Які риси мами, тата ви б хотіли (не хотіли) бачити в собі? Чому?

блок III

1. Що вам подобається в чоловікові (жінці)?
2. Як ви поведетеся з чоловіком, який вам подобається?
3. Як ви даєте йому зрозуміти, що він вам небайдужий?
4. Чим можна привернути його увагу, здобути його прихильність?
5. Що ви відчуваєте, коли чоловік залицяється до вас?
6. Як ви поведетеся, коли цей чоловік вам не подобається?
7. Як ви проводите час з чоловіком, якого кохаєте? Розкажіть про найщасливіші моменти.
8. Які проблеми можуть у вас виникати?
9. Розкажіть про якесь непорозуміння, сварку.
10. Ви ревнуєте свого коханого? До кого? Чому?
11. Він ревнує вас? До кого? Чому? Як він це виявляє?
12. Як ви вирішуєте свої проблеми: говорите про це з коханим, ображаєтеся й чекаєте, поки він попросить пробачення чи інше?

Особистість

1. Що значить, коли говорять: це справжня людина?
2. Що для вас є важливим, необхідним для нормального повноцінного життя (матеріальне й духовне)?
3. Опишіть людину, якій бракує грошей, їжі, тепла, у якої немає дому.
4. Які риси проявляються у її зовнішності, у характері, у звичках?
5. Як вона починає ставитись до оточуючих?
6. Як оточуючі реагують на таку людину?
7. Розкажіть, як ви розумієте *бідність, жадобу, крадіжку*?
8. Що слід робити людині, щоб не допустити бідності?
9. Як впливає на людину те, що її не люблять, не жаліють, не розуміють?
10. Що значить „духовні потреби людини“?
11. Уявіть, що ви назавжди замкнені в красивій теплій кімнаті, де є достатньо їжі і т. ін. однак ви не маєте можливості спілкуватися з рідними, друзями, не можете дивитись телевізор, читати книги, займатися улюбленою справою. Опишіть свої почуття. Що з вами може статися?
12. Чим ви захоплюєтеся? Чому? Що ви відчуваєте, коли у вас виходить гарно це робити?
13. Розкажіть про захоплення ваших знайомих.
14. Що ви думаєте про людей, яких приваблюють погані речі: алкоголь, жорстокість, насильство, крадіжки, обман тощо. Чому вони такими стали?

15. Що можна сказати про людину, яка має власну думку, а не повторює все, що скажуть інші?
16. У вас є мета, якої хочеться досягти? Розкажіть про неї.
17. Чому важливо мати ціль (або цілі) у житті?
18. Що вам допоможе її досягти? Що заважатиме?
19. Про що ви думаєте, коли трапляються неприємності? Який у вас тоді настрій?
20. Кого або що ви згадуєте, уявляєте, щоб поліпшити собі настрій?
21. Згадка про кого або про що допомагає вам подолати труднощі, додає сили?
22. Чим ви не можете поступитися, навіть коли обставини змушують вас до цього?
23. Як ви розумієте, що таке *світогляд, переконання, ідеали, мораль*?
24. Що або хто сприяє тому, щоб дитина зростала із власним світоглядом, переконаннями, ідеалами?
25. Що цьому перешкоджає?
26. Чому люди часто не мають власної думки?
27. Чому є люди злі, жорстокі, жадібні, неправдиві?
28. Як ви розумієте *справедливість, гуманність, чесність*?
- Спілкування. Моральна, емоційна, вольова сфера**
1. Розкажіть, з ким ви найчастіше спілкуєтеся.
2. Про що ви говорите з друзями (батьками, колегами)?
3. Ви знаєте про їхні проблеми?
4. Які проблеми ви вирішуєте спільно?
5. Ви легко спілкуєтеся з незнайомими людьми? Чому?
6. Скажіть, що вас може образити? Чому?
7. Як виявляється ваше (друзів, батьків) незадоволення – у поведінці, у вчинках, у зовнішності?
8. За якими ознаками ви можете визначити, що хтось дуже злий, ображений?
9. Як зовні виявляється ваша радість, задоволення?
10. Як почуття людей передають у мистецтві – у живопису, в танці, кіно та ін.
11. Чи можете ви розказати, що таке *чесність*?
12. Чи легко завжди говорити правду?
13. Чому люди обманюють одне одного?
14. Опишіть, що ви відчуваєте, коли вас обманюють, що вам хочеться зробити, сказати?
15. Як ви дізнаєтеся, поважає вас співрозмовник, чи ні, що в його поведінці про це свідчить?
16. Опишіть, як ви розумієте *гідність, честь*.
17. Як ви поводитися, коли не хочете спілкуватися з кимось, бо вам ця людина неприємна? Опишіть свої почуття.
18. Чи ображали ви когось? Як це трапилося, розкажіть.
19. Що значить *прощати*?

20. Уявіть, що ви зробили щось погане, і це стало (або скоро стане) всім відомо. Розкажіть, що б ви відчували.

21. Опишіть свої думки, почуття, стан щодо ситуації: наприклад, в один і той самий вечір вас запросили на два різні дні народження, і на обидва ви дуже хочете піти.

22. Як ви поведетесь, коли хочеться зробити те, що не можна, не дозволено. Що ви при цьому думаєте?

23. Чи є у вас сила волі? Наприклад.

24. Що значить *вольова людина*, *вольовий вчинок*?

25. Які риси повинна мати вольова людина?

26. Що відчують люди, коли втрачають близьких, рідних людей? Опишіть їхній стан.

27. Розкажіть про стан людини, у якої нічого не виходить, за що б вона не взялася. Чому так може відбуватися? Як назвати таку людину?

28. Що можна сказати про людину, яка не реагує на нещастя інших?

29. Як впливає настрої людини на її дії? На оточуючих?

Темперамент. Характер. Здібності

1. Що вас може роздратувати? Розкажіть про такий випадок із вашого життя.

2. Що може дратувати інших: батьків, дітей, друзів тощо?

3. Як різні люди реагують на образи? Чи однаково?

4. У чому виявляється їхнє ставлення до образника?

5. Що таке *темперамент*?

6. Розкажіть про людей різного темпераменту.

7. Який темперамент маєте ви? З чого це видно?

8. Розкажіть про замкнену, тихеньку людину. Як вона спілкується, працює?

9. Опишіть рухливу, швидку, збуджену людину.

10. Чи є у вас такі знайомі, розкажіть про них.

11. Який ви маєте характер? Які його риси можете назвати?

12. Що про нього кажуть ваші родичі, знайомі?

13. Що б ви хотіли змінити у своєму характері?

14. Що таке *гуманність*, *справедливість*, *терпимість*, *скромність*, *витримка*?

15. Як ви опишете *лінь*, *егоїстичність*, *жорстокість*, *нахабність*?

16. Як можна змінити характер?

17. Що таке *здібності*?

18. Які здібності ви маєте? До чого ви здібні? З чого ви це бачите?

19. Як можна виявити здібності людини?

20. Як розвивають здібності?

21. Скажіть, до чого ви виявляєте цікавість? Що вас приваблює?

Пізнавальні процеси

Увага

1. Які люди вам найбільше запам'ятовуються? Чому?

2. Про які події, явища ви часто згадуєте? Чому?

3. Що ви відчуваєте, коли згадуєте їх?

4. Буває так, що хтось або щось заважає вам, коли ви працюєте чи вчитеся? Розкажіть про це.

5. Як ви вирішуєте такі проблеми.
6. Уявіть, що перед вами проходять люди в сірому одязі, серед яких одна людина – у червоному. Розкажіть про своє враження.
7. Як ви поведетесь, коли хочете, щоб вас помітили, запам'ятали? Що вдягаєте, як говорите?

8. А якщо не хочете бути в центрі уваги?

9. Що таке *увага*?

Відчуття

1. Завдяки чому ви сприймаєте навколишній світ?
2. Розкажіть про те, які запахи ви знаєте?
3. Опишіть приємні, неприємні запахи, про предмети, які їх мають.
4. Що вам подобається їсти? Чому?
5. Що вам не подобається їсти?
6. Опишіть, що ви відчуваєте на вулиці в мороз? Як ви зігріваєтеся?
7. Розкажіть про літній спекотний день; про осінню мряку.
8. Що означає *красивий, некрасивий*?
9. Яке значення для вас має зір?
10. Уявіть, що вам зав'язали очі. Опишіть якісь предмети на дотик, наприклад, лід, хутро, кисіль, їжака, вату, металеву кульку, полірований стіл, наждачний папір тощо.
11. Як би змінилося ваше життя, якби ви мали відмінний слух?
12. Як ви знаєте, що ви хочете їсти? Пити?
13. Опишіть, коли у вас щось болить.
14. Розкажіть про свої відчуття, коли голод, біль є дуже сильними, нестерпними.

Сприйняття часу, руху, простору

1. Уявіть, що не маєте годинника. Чи відчуєте ви, що минула година, кілька годин? Які відчуття про це говорять (голод, втома тощо).
2. З чого видно, що минув день, ніч, тиждень, місяць, рік (зміна освітлення, вашої діяльності тощо)?
3. Назвіть ознаки зміни пір року.
4. Чи буває так, що час *тягнеться* дуже довго або навпаки *летить*? Розкажіть, що ви в цей час робили, що відчували, про що думали?
5. Чи згадуєте ви минуле? чому?
6. Про що ви мрієте?
7. Чому ви думаєте про майбутнє?
8. Як ви думаєте, що відчуває паралізована людина?
9. Чому бути паралізованим – це важко?
10. Назвіть і опишіть свої рухи, які ви здійснюєте протягом дня.
11. Що ви відчуваєте, коли ви цілий день активно рухаєтеся? А коли після цього сіли чи лягли?
12. Що ви відчуваєте, коли ви цілий день лежите нерухомо? А коли встали й розім'ялися?
13. Опишіть, розкажіть (а не зобразіть), як рухаються спортсмени: бігуни, боксери, футболісти? Назвіть їхні рухи.
14. Розкажіть про дитину, яка тільки починає ходити?

15. Опишіть рухи мами, яка пестить свою дитину.
16. Як рухаються старі німечні люди? Чим відрізняються їхні рухи від рухів спортсменів?
17. Уявіть, що ви взяли до розпеченої сковорідки. Який ваш рух?
16. Як ви знаєте, що одна машина стоїть поруч з вами, а друга – дуже далеко?
17. З чого видно, що машина їде до вас, а не від вас?
18. Як ви визначаєте, чи поміститься в кишеню яблуко, або кавун у пакет?
19. Як ви розумієте, що таке *окомір, перспектива, ілюзія, марииво (міраж)*?

Пам'ять

1. Для чого людині потрібна пам'ять?
2. Навіщо згадувати минуле?
3. Чому ви згадуєте про щось або когось?
4. Про що або про кого вам приємно (неприємно) згадувати?
5. Що вам найбільше запам'ятовується?
6. Як ви допомагаєте собі запам'ятати (згадати) важливу інформацію?
7. Що ви робите, коли не можете пригадати щось важливе?
8. Які засоби допомагають нам відтворювати інформацію (книжки, картинки тощо)?
9. Що значить *запам'ятати* людину?
10. Що значить *впізнати* людину, місце, предмет?
11. Що значить *забути* людину, подію, місце тощо?
12. Як говорять про людину, коли вона все забуває?
13. Що таке *спогад*?

Мислення

1. Порівняйте два предмети, наприклад, ліжко і стілець.
2. За якими ознаками ви їх порівнюєте (призначення, розмір, матеріал, колір тощо)?
3. Порівняйте двох ваших знайомих людей – що в них спільного, що відмінного?
4. На що ви звертаєте увагу, коли купуєте собі одяг?
5. Для чого ви його міряєте?
6. Чому не можна купувати речі, не подумавши про їхнє призначення, ціну, колір, розмір?
7. Розкажіть, як ви вирішуєте якусь проблему, наприклад, коли треба вибрати майбутню професію, місце навчання, роботи, спланувати день народження, запросити гостей та інше. Для чого ви обдумуєте деталі, складаєте план тощо?
8. Що вийде, коли діяти, не задумуючись про наслідки?
9. Що говорять про людину, яка не обдумує своїх дій?
10. Як можна сказати про людину, яка детально все обдумує, зважає?
11. Чому не всі люди можуть навчатися на відмінно, бути високоосвіченими?
12. Чому деякі люди мають власну самостійну думку, а інші роблять і говорять лише те, що їм скажуть? Як називають таких людей?

Мова

1. Як людина може виразити свої думки, почуття, емоції, враження та ін.?

2. Як це роблять люди без вад слуху?
3. Як це роблять люди з вадами слуху? Як називається така мова?
4. З ким ви спілкуєтеся жестовою мовою?
5. На що у співрозмовникові ви звертаєте увагу, коли спілкуєтеся?
6. Як бачите, що він вас розуміє?
7. З чого бачите, що не розуміє?
8. Що ви робите, що змінюєте, коли вас не розуміють, а ви цього хочете?
9. Чим відрізняється мова дітей від мови дорослих?
10. Яка відмінність мови у побуті, з друзями від мови у професійній сфері, з начальником, на уроці, з учителем?

Уява

1. Як назвати те, чого насправді вже або ще немає, але ви думаєте про це?
2. Про що ви мрієте? Розкажіть.
3. Що ви відчуваєте, коли думаєте про це?
4. Опишіть людину, яка багато мріє, видумує, уявляє.
5. Чому різні люди по-різному мріють?
6. Чому одні можуть уявляти багато речей, а інші не можуть.
7. Яка користь може бути від мрій, уявлення, фантазування?
8. Чим це може бути шкідливо?
9. Назвіть професії, коли треба вміти фантазувати, уявляти.
10. Що таке *винахід, відкриття, творчість, натхнення*?
11. Що значить **творити**?
12. Розкажіть, що ви відчуваєте, коли здійснюєте якусь мрію, задум?

Діяльність

1. Розкажіть про те, чим ви займаєтеся – працюєте, навчаєтеся, доглядаєте дім, дітей тощо.
2. Для чого ви це робите? Що таке *мета*?
3. Як ви це робите? Розкажіть, як ви плануєте свій день, а потім здійснюєте цей план.
4. Як ви розумієте, що таке *розумові дії* та *фізичні дії*?
5. Чи все у вас виходить зробити так, як заплановано? Наведіть приклад.
6. Чому дещо нам не вдається виконати так, як хочеться?
7. Хто вас навчив працювати, з кого ви брали приклад?
8. Розкажіть, що відбувається, коли дуже багато й тяжко працювати, вчитися, не відпочиваючи, без перерви.
9. Що ви відчуваєте, коли у вас виходить все, що ви задумали? А коли нічого не виходить?
10. Уявіть, що вас перевдягли лікарем-хірургом і поставили робити складну операцію. Ви зможете її зробити?
11. Чому? Чого у вас для цього немає? (знань)
12. А якщо вам дадуть книжку, де докладно описано, як цю операцію робити, ви її зробите? (бракує умінь і навичок)
13. Чи всі люди однаково працюють? Чому один працює (навчається) краще, швидше а інший – гірше, повільніше?
14. Як ви розумієте, що таке *звичка, уміння, здібності*?

Отже, ці питання є основою, опорним матеріалом під час добору зразків ЖМГ, коли інтерв'юєр залежно від позитивної чи негативної комунікативної реакції носія ЖМГ на власний розсуд може *поглиблювати* чи *нівелювати* певну тему.

Далі передбачаємо опрацювати такі розділи питальника: **Навчання. Подорож. Природа. Місто й село. Здоров'я. Культура. Мистецтво. Політика. Спорт. Світ глухих і неглухих. Релігія та інші.**

Література

1. Жестовые языки // Энциклопедия «Кругосвет». – Central European University Regents, 2001. – www.roi.ru/
2. Зайцева Г.Л. Жестовая речь. Дактилологія. – М., 2000. – С. 37–38.
3. Иванюшева Н.В. Мимико-жестикационная речь. – К.: Реклама, 1968. – 290 с.
4. Иванюшева Н. В., Зуєва Є. М. Український тематичний відеословник жестової мови: Навчально-методичний посібник. – у 3 ч. – К., 2003.
5. Краєвський Р. Г. Мова жестів глухих. – Київ: Радянська школа, 1964. – 219с.
6. Тищенко О. Засади створення корпусу української жестової мови глухих / Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип.13. – С.47–52.
7. Тищенко О. Концепція і принципи укладання „Словника української жестової мови глухих” / Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип.13. – С.192–195.
8. Тищенко О., Кульбіда С. Українська жестова мова глухих як об'єкт лексикографічної параметризації / Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип.12. – С.37–43 (у співавторстві з Кульбідою С.).
9. Тищенко О. Принципи добору фактичного матеріалу для словника української жестової мови глухих // Зб. наук. пр. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – Київ, 2006. – Вип. 7. – С. 201–203.

ВІДКРИТТЯ Й ОСМИСЛЕННЯ МОВЛЕННСВОЇ СФЕРИ – ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ СВІТУ (НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ І.ФРАНКА)

© Вікторія Товстенко, 2007

к. філол. н., Київський національний економічний університет

ім. В.Гетьмана (Київ)

УДК 811.161.2'373

У статті проаналізовано науково-методологічну концепцію І.Франка щодо наукової мови, подано критерії творення терміна та його місце у лексичній системі національної мови. Подано комплексний аналіз таких праць І.Франка: „В наймах у сусідів”, „З поля нашої науки”, „Сила податкова Галичини”, „Фінансове положення Галичини” та ін. Проаналізована діяльність І.Франка як мовознавця, економіста та математика.

Науково-методологічна концепція І.Франка щодо **наукової мови** детермінована запитом національного життя за станом європейської наукової думки. „Поле нашої науки, – з болем писав учений, – таке ще тісне і так слабо

управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, особливо, коли виключити літературу популярну, не може забрати багато місця” [4: 166]. Примножити і здобути – означає водночас „здобувати українському слову справді нові поля”[3: 175]. Національне й інтернаціональне в його філологічній концепції знаходяться у діалектичній єдності. І література, і мова не можуть бути відрубними, адже вони – надбання не лише тієї нації, якій служать і якою витворені, а й результат загальнолюдської цивілізації. „Певна річ, – роздумує І. Франко, – не у всіх паростях національної літератури відносини національних і міжнародних елементів однакові. Коли в одних, як ось у т(ак) зв(анім) науковім письменстві, національне хіба стільки лише, що мова та термінологія, то в інших особливо в белетристичних, ся національна своєрідність переважає”[8: 10].

Отже, термінологія кожної мови є національною, адже її компонент інтернаціонального характеру асимілюється відповідно до структури національної мови.

Вчений категорично відкидав будь-які спроби пуризму, вважаючи, що його прояви свідчать про нерозуміння вільного розвитку мови - у напрямі вироблення всіх можливих стилів, у тому числі й наукового, що йде від внутрішніх імпульсів і реалізується в усіх багатогранних зв'язках і взаємовпливах. „Певна річ, що викидування, а часто й дуже недотепне „перекладання” міжнародних слів, особливо в міжнародній термінології, ще більше віддалило слов'ян одних від других, а й припинення слів з одної слов'янської мови до другої робилося не раз в надто великій мірі і без пригладження до духу і звукових правил рідної мови”[7: 72]. Ця думка І. Франка є доброю орієнтацією слов'янських термінологічних систем. Пріоритет у їх виробленні повинен належати питомим словам, однак вони еволюціонують і за рахунок новотворів (на основі відомих у мові коренів та словотвірних афіксів), і на основі різного роду лексичних запозичень.

Те, що з'являється на одному національному ґрунті і йде у руслі потреб іншого народу, сприймається останнім, а це прискорює загальний суспільний прогрес. Так загальне положення стосується і термінологічних систем, бо відповідає внутрішній діалектиці розвитку, „котра лучить в собі всі суперечності, вирівнює всі нерівності, котра з найрізномірніших частей творить одноцільну єдність”[6: 188].

Об'єктивна обґрунтованість – єдиний закономірний критерій творення терміна і його запозичення з іншої мови. Вплив однієї мови на іншу, в розумінні І.Франка,— це не тільки зовнішній фактор, адже він пов'язаний із внутрішнім станом мови-рецептора, яка вибирає те, що відповідає її структурі й функціональному регулюванню „національних і міжнародних елементів”[8: 40] з орієнтацією на власне мовну основу. Те, що мова вбирає, стає надбанням її іманентного розвитку, сприяє виробленню найскладніших понять суспільного буття нації. Отже, термінологія кожної мови національна і за власними витворами, і за запозиченнями (останні асимілюються відповідно до структури національної мови). Розростання термінологічних систем — свідчення прогресу нації у плані науково-технічному і в плані інтелектуалізації її мови.

Складність творення й уживання термінологіки І.Франко вбачає в тому, що, з одного боку, „учений, викладаючи нам здобутки науки, мусить послуговуватися мовою, і то не якоюсь абстрактною, а тою звичайною, витвореною історично, привичною для нас”[5: 46], а з іншого – повинен дбати про максимальну точність і однозначність терміна: „...чим докладніша, доказніша має бути наука, тим сильніше мусить учений боротися з сею поетичною сугестією, отже, поперед усього з мовою, – відси йде, наприклад, konieczність витворювати наукову термінологію, звичайно, дику, варварську в очах філолога, або звичай уживати для такої термінології чужих слів, відірваних від живого зв'язку тої мови, в яку їх вплетено, – на те, щоби не збуджували ніяких побічних образів в уяві”[5: 47].

Як бачимо, І.Франко цими міркуваннями відповідає на запитання про місце терміна в лексичній системі національної мови, звернувши увагу передусім на практичні питання термінотворення. Для Франка-науковця і популяризатора першим і основним критерієм терміна є його зручність, придатність у функціонуванні. Загалом до терміносистеми він підходив як до контрольованої групи у лексичному складі мови.

І.Франко замислюється над логіко-психологічними основами термінологічної роботи. На його думку, мета вченого – розширити обсяг знань, поглибити розуміння механізму, яким досліджуються явища. Правда, і тут його сугестія, звичайно, не чисто розумова, як у математиці. „Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психологічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там були вже давніше...”[5: 46]. Отже, апеляція до розуму передбачає розширення й систематизацію знань, викликає потребу переглянути ті, охоплені нашим розумом і словесне зафіксовані зв'язки між поняттями певної науки, які до цього в нас уже склалися. Цей абстрактно-розумовий процес неможливий без виявлення нашого ставлення до системи мислення вченого, бо інакше ми не сприймемо його доказів (позитивно чи негативно, стверджуючи чи заперечуючи).

Виклавши погляд на критерії у підході до наукового стилю, з'ясувавши, що асоціативні зв'язки є атрибутивною, невід'ємною для кожного стилю, і зменшити їх породження можна тільки через притаманний саме для наукового стилю параметр лексичних одиниць, І.Франко доходить висновку, який і в сучасній термінологічній науці повинен бути методологічним кредо: підбирати й творити такі терміни, що б концентрували увагу читача (слухача) „на головній течії аргументації”[5: 47].

До системи термінів І.Франко підходив як до результату діяння людської свідомості і з урахуванням того, що одні й ті самі явища індивід може трактувати по-різному, отже, неоднозначно класифікувати їх. Якщо ж говорити про репрезентацію соціальних явищ мовними знаками, то не завжди ті, котрі творять чи вживають терміни, зацікавлені у відбитті їх справжньої сутності. Мовознавство для вченого – це пізнання світу шляхом відкриття й осмислення мовленнєвої сфери. Важливо не тільки породити ідеї, які свідчать про багатство „духового життя”, а й подати їх”: Ясність і презиція репродукованих ідей – се перша основа наукової здібності”[5: 65]. Такий

підхід до мовознавчої науки породжує інтерес до функціонального мовного аспекту, в тому числі й термінологічного.

Погляди І.Франка на природу терміна принагідно викладені у збірці його статей під назвою „В наймах у сусідів”, куди увійшли праці, що друкувалися на сторінках польських та німецьких газет і журналів, а пізніше були перекладені автором українською мовою. Вже сам факт появи збірки свідчить про глибину мислення вченого: його підхід до українознавства з площини загальноєвропейської культури і науки.

Показовими є міркування Франка, висловлені у передмові до збірки: „Випускаючи у світ отсей том статей, які попри свій публіцистичний характер майже всі мають більше або менше визначний характер студій про найрізніші суспільні та політичні справи.... я маю почуте, що даю" в отсій книжці початок школи політичного думання, якого в такій формі і в такім об'ємі не має, мабуть, ні одно слов'янське письменство”[2: 12]. Відповідно до поставлених завдань автор намагається кожне нововведене поняття зафіксувати відповідним терміном, дати своє розуміння функціонального призначення суспільно-політичного терміна.

Своїми теоретичними зауваженнями І. Франко вніс вагомий доробок у розвиток теорії терміна, зокрема щодо відповідності терміна суті означуваного ним поняття, доцільності чи недоцільності його емотивності. Термінологія передусім й утвердженням *homo sapiens*, інтелектуалізму нації, можливості вести наукову роботу „систематично, не минаючи нічого, що плодить наше наукове поле”[4: 169].

І.Франко посідає значне місце в історії розвитку фінансової термінології. На сторінках його праць (ст. „Сила податкова Галичини” 1883, „Справоздання міністерства фінансів з доходів державних за рік 1882”, „Фінансове положення Галичини” 1883, „Крайовий бюджет” 1889 тощо) трапляються іншомовні терміни, які він уживає паралельно з власне українськими, наприклад: *кредитор* – *віритель* *асекурація* – *забезпечення*, *страхування*, *цло* – *мито*, *консумція* – *споживання*, *кавція* – *грошова застава*, *запорука*, *гарантія*. У збірнику „В наймах у сусідів” (1914) І. Франко використовує такі описові звороти: *переміна продуктів на капітал* – суч. *товарообіг*, *ціна коштів продукції* і зворот *коти*, *вложені в його вироби у значенні собівартість*. Паралельно застосовує І.Франко і дублетні пари термінів словотворчого плану: *збут* – *відбут*, *визиск* – *визискуванє*, *плата* – *платня*, *закуп* – *закупуванє*.

У працях Франка: 1) на позначення соціально-економічних явищ використано 26 термінів з суф. **-ан(є)** – суч. **-анн(я)**: *очинишованє*, *відшкодуванє*, *арендованє*, *опадаткованє*, *вивласненє*, *визискуванє*, *банкротованє*, *вдержанє*, *змонополізованє* тощо.

2) створення термінів на позначення опредмеченої дії шляхом регресивного творення (відсікання суфіксів від дієслів, що називають дію): *окуп*, *закуп*, *визиск*, *вивіз* тощо. Терміни цього типу мають дублетні відповідники серед термінів на **-ован(є)**, **-ен(є)** – суч. **-уванн(я)**: *визиск* – *визискованє*, *вивіз* – *вивезенє*, *викуп* – *викупленє* тощо.

3) передача певної якості соціально-економічного плану іменниками на – **ість**, утвореними від похідних основ прикметників, які використовуються в ролі атрибутів словосполучень на позначення економічних понять: *продукційність, продуктивність, вартість, дохідність, власність, економічність* тощо.

4) утворення термінів від одного кореня на позначення різних соціально-економічних понять: *закуп землі – викуп землі, податок – оподатковане, посідає – посілість* тощо.

З економічних термінів І.Франко будував мікросистеми: *вартість – оціночна вартість, номінальна вартість, вартість ґрунтова; капітал – основний капітал, вклад капіталу, нагромадження капіталу, зайві капітали* і та ін.

І.Франко був видатним економістом і математиком. Він майстерно подав математичні формули літературною мовою. Наприклад, загадка

Із Евкліда Тірійця.
Раз мул ішов з ослицею шляхом,
Обоє опакovanі вином.
Під тягарем ослиця застогнала,
Та мул, якого вона від коня за сина мала,
Питає: «Мамо, що се за причина,
Що заскиглила ти, як молода дівчина?»
Вона відмовила, що потяжко їй двигать.
«Еге хотіла б ти ще як дівчина плигать!
Я більше двигаю, й мені не дуже гірко;
Якби від тебе взяв одно, то мав вдвоє стільки,
А якби ти одно та відняла мені,
То мали ми обоє порівні»
Хто хоче тії числа відгадати,
Не треба пальців обох рук зчисляти.

Розв'яжемо цю задачу за допомогою рівнянь. Для цього перекладемо вірш мовою алгебри: x – ноша ослиці, y – ноша мула.

Літературною мовою	Мовою алгебри
Якби від тебе взяв одно, <i>в тебе стало б</i>	$x - 1$ (1)
<i>в мене стало б</i>	$y + 1$ (2)
то мав би вдвоє стільки, <i>скільки стало в тебе</i>	$y + 1 = 2(x - 1)$ (3)
якби ти одно та відняла мені, <i>то в мене стало б</i>	$y - 1$ (4)
твоя ноша <i>стала б</i>	$x + 1$ (5)
то мали б обоє порівну	$y - 1 = x + 1$ (6)

Ми звели задачу до системи рівнянь з двома невідомими:

$$y + 1 = 2(x - 1)$$

$$y - 1 = x + 1;$$

З (6) маємо:

$$y = x + 2 \quad (7)$$

Підставляємо (7) у (3):

$$x + 2 + 1 = 2(x - 1); \quad x + 3 = 2x - 2$$

$$2x - x = 3 + 2$$

$x = 5$, тоді $y = 7$. Ослиця несла 5 бочівок, а мул – 7 бочівок.

Перевірка:

1) Якби ослиця 1 бочівку віддала мулу, в неї стало б $5-1=4$ бочівки, а в нього $7+1=8$ бочівок, тобто вдвоє більше;

2) Якби ослиця взяла б у мула одну бочівку, в неї стало б $5+1=6$ бочівок, а в нього $7-1=6$ бочівок, тобто в них би стало порівну, згідно з умовою задачі.

Відповідь: Ослиця несла 5 бочівок, а мул – 7.

Те, що написав І.Франко, не піддається й досі обчисленню, і, мабуть, не тільки ми, але й наші нащадки відкриватимуть нові астральні тіла в безмірії його літературної, мовознавчої і громадсько-політичної діяльності. Український титан збагатив ґрунтовними дослідженнями історію, політичну економію, філософію, мовознавство, етнографію, фольклористику, літературу.

Література

1. Кониський Г. Загальна філософія // Філософські твори: У 2 т. – К., 1990. – Т.І. – 199 с.
2. Франко І. В наймах у сусідів// Франко І. Писання. – К., 1977. – Т.7. – 591 с.
3. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.28. – 439 с.
4. Франко І. З поля нашої науки. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.46. – Ч.2. – 438 с.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості. – К.: Радянський письменник, 1969. – Т.31. – 191 с.
6. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські виробництва. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – 574 с.
7. Франко І. Слов'янська взаємність у розумінні Яна Колара і тепер. – К.: Наукова думка, 1981. – Т.29. – 603 с.
8. Франко І. Теорія і розвій історії літератури. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.40. – 559 с.

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ М. ЛУКАША: ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

© Тетяна Цимбалюк-Скопненко, 2007

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374

У статті розглянуто перспективу укладання Словника фразеологічних синонімів перекладних творів М. Лукаша.

Наукове зацікавлення творчою спадщиною М. Лукаша не згасає з плином часу, ба навіть істотно зростає [див.: 3]. Причину такого явища треба шукати саме в неймовірному багатстві виражальних засобів Майстра та широкому діапазоні творів, які він переклав. Розроблення принципів укладання словників індивідуально-авторського вживання фразеологічних одиниць (далі – ФО) має важливе значення й для лексикографії, і для лексикології. «У жодному розділі мовознавства зв'язок мовних форм з мисленням і одночасно культурою та

історією народу не проявляється так яскраво й наочно, як у фразеології», – слушно зазначав В.Г. Гак [1: 159]. Для того щоб побудувати Словник фразеологічних синонімів перекладних творів М. Лукаша треба окреслити, крім засадничих принципів залучення матеріалу та розуміння власне природи фразеологізму й синонімії, структуру словникової статті. На нашу думку, словникову статтю треба побудувати таким чином:

1. Лексична змістова домінанта фразеологічного ряду;
2. Фразеологічна одиниця, дібрана з перекладних творів;
3. Тлумачення ФО, у разі потреби тлумачення треба повторювати біля деяких наступних членів синонімічного ряду із зазначенням семантичних відтінків з абзацу (виділивши великими літерами);
4. Стилїстична характеристика (можна подавати згадану характеристику не тільки за допомогою спеціальних позначок, а й описово, залучаючи до тексту тлумачення лексеми, що відображають емоційне сприйняття, своєрідність переносного, образного вживання слів [див. також: 2: 108].
5. Ілюстративні цитати та паспортизація прикладів. Ілюстративний матеріал залучатиметься з усіх досі надрукованих прозових і поетичних перекладів М. Лукаша. Можливо, для цього також будуть використані приклади з оригінальних надрукованих творів Майстра. Проте картотека індивідуально-авторського вживання ФО у власних творах М. Лукаша до кінця ще не укладена.

У ролі домінанти доцільно використовувати саме лексему, оскільки обрати ФО для функції опорної одиниці в дібраному матеріалі практично неможливо. Стаття міститиме також і недиференційовані варіанти ФО¹.

Синонімічний ряд із загальним значенням **‘убивати’** є однією з найчисленніших груп фразеологічних синонімів, дібраних з мови перекладу М. Лукаша². У Словнику фразеологічних синонімів перекладних творів М. Лукаша стаття з домінантою **убивати/убити** може мати такий вигляд³:

¹ Визначити функціонально головний варіант серед залученого до аналізу матеріалу просто неможливо. Про причини свідомого оминання проблеми варіантності ФО під час дослідження синонімії у фраземіці перекладних творів М. Лукаша див.: [4: 65].

² Усі ілюстративні приклади в статті подано без правописних змін, так, як вони засвідчені в текстах перекладів М. Лукаша.

³ Поки що в словниковій статті не використовувано стилістичних ремарок, оскільки виникли певні труднощі стосовно застосування уніфікованого підходу до визначення сфери вживання та належності аналізованих одиниць до активного чи пасивного шарів української фраземіки. Сподіваємося, що це завдання буде успішно розв'язане пізніше під час завершального етапу роботи над Словником, хоч у більшості лексикографічних видань саме стилістична атрибуція стала дошкульним місцем, не раз дослідники мусили відмовитися від стилістичних ремарок, надто коли йшлося про фразеологізми розмовного та діалектного походження.

УБИВАТИ/УБИТИ

вирвати з грудей серце: (Б'є кулаками [панич], кусає і лементує несамовито: «А, віроломцю Фернандо! Зараз, зараз заплатиш ти за кривду, що мені єси вчинив! Оцими руками я **вирву** тобі з **грудей серце**, де звили собі кубло всі на світі пороки, а найпаче зрада і облуда!» (Сервантес, с. 137));

заспокоїти навіки: ([Трістан (до Федеріко й Рікардо):] // Одна лиш мить, один удар меткий — // і я його **навіки заспокою**. // Лиш ви мене, панове, не нагліть, // я сам підстережу ту слушну мить (Лопе де Вега, с. 320));

згладити зо світу: (— Першим ділом треба от що зробити: укинути в глибку дохтора Суворія, бо не хто, як він, хотів мене **зо світу згладити**, і то смертю найлютішою і найстрашнішою, а саме голодною (Сервантес, с. 549));

зігнати з світа: (— Отак, негідний рицарю,— гукнула вона [королева невістка],— гордуєш ти моїм коханням? Ти, певне, смерті моєї хочеш, та я, богом святим присягаюся, сама тебе з **світа зжену**! (Боккаччо, с. 138));

переселити на той світ: ([Менго:] // Лою з нього [Командора] **натоплю**! // Це ж він тоді мені давав попруги. // [Фрондосо:] // **На той світ** я його **переселю** (Лопе де Вега, с. 123));

каляти руки кровію: (Вислухавши їхньої мови, єпископ вельми похвалив даму, а також і юнаків за те, що, не бажаючи **каляти рук** своїх священичою **кровію**, вони провчили його по заслугі (Боккаччо, с. 452));

покласти трупом: (Заплати йому [наймитові] без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці **трупом** тебе **покладу**! (Сервантес, с. 36));

укласти трупом: (Уже як спускалися [Кімон і Лісімах], став проти них Пасімунд — він вибіг на гвалт з величезною палицею в руці, та Кімон кресонув його мечем по голові і **трупом укла**в на місці (Боккаччо, с. 304));

одняти життя: (— Боронь боже, щоб я не то **одняв** коли, а зазіхнув (як се було недавно) на такий дорогоцінний скарб, як ваше [, Натане,] **життя**; якби приміг, я доточив би вам свого віку, замість вам його вкорочувати (Боккаччо, с. 557));

перегризти горлянку: (Чоловіки ближче до сейфів, ладні **горлянку перегризти** за гроші, ненавидять робітників, комуністів (Стіль, с. 386));

перерізати горлянку: ([Троїл (до Діомеда):] // Ще раз кажу: поводься з нею чесно, // А то, клянусь Плутоном, не врятує // Тебе й Ахілл великий — **переріжу** // Тобі **горлянку** (Шекспір, с. 402));

перерізати жили: (— Я добре знаю, окаянна, що ти йому [душпастиреві] говорила! Ану ж, признавайся мені зараз, як звати того попа, що ти з ним любишся і що приходить до тебе цюночі ночувати, бо таке слово знає, а не признаєшся, то **жили** тобі **переріжу**! (Боккаччо, с. 405)).

БУТИ ВБИТИМ:

загубити душу: (— Чоловіче добрий, то нічого, що в тебе пропали гроші; хвали бога, що ти провалився і не зміг добутись назад у дім, бо якби ти був не впав, так і знай, що тебе б там зарізали сонного, **загубив** би ти з грошима і свою **душу** (Боккаччо, с. 105));

лягти головою: (Їх [ворогів] би, звичайно, розбили впень, але мільйони **лягли б головою** (Стіль, с. 74));

лягти трупом: (...краще ухилитися від першого удару, бо як набіжать один на одного, спис на спис, то бідний рицар напевне тут же й **трупом ляже** (Сервантес, с. 592));

полетіти в пекло: ([Цісар (до Мефістофеля):] // Своєю власною рукою // Займусь роботою такою; // А брешеши — то таке укою, // Що **в пекло** зразу **полетиши!** (Гете, с. 223—224));

потонути у власній крові: ([Рубай (до Головнокомандувача):] // Коли усі бійці твої // Мене наслідують готові, // То скоро вражі гультяї // **Потонуть геть у власній крові** (Гете, с. 443));

прийняти смерть: (Чи пізно не пізно, а я піду, // Хоч друга уже не врятую, // То **смерть** заодно **прийму** я. // Хай знає тиран собі на біду, // Що друга я зроду не підведу (Шиллер, с. 148));

скуштувати меч: ([Аякс:] // Я б йому [Ахіллові] не попустив! **Скуштував** би він у мене **меча**... Щоб ото чвань та взяла гору? (Шекспір, с. 371)).

РОЗБИТИ ВЩЕНТ, НЕ ЗАЛИШИВШИ СЛІДІВ:

стерти в порошок: (Та бувши вами [сина мої], щоб він [зятьок] оце таке сказав і зробив, я доти б не заспокоїлась, доки б його **в порошок не стерла!** (Боккаччо, с. 420));

зітерти на порошок: ([Магістр:] // Це бунтарство ненависне // у мені збудило лютя. // Я піду на те село // із полком бійців суворих // і змету, **зітру на порошок** // ворохібницьке кубло! (Лопе де Вега, с. 137));

порубати на шматки: (...він [Каландріно] устав нарешті, підняв свого плаща і почав покійно просити жінку, щоб не галасувала, якщо не хоче, щоб його **на шматки порубали**, бо з ним, мовляв, була господарева дружина (Боккаччо, с. 526));

пошматувати на кавалки: (— Пробі, пане, не дайте панові мойму Дон Кіхотів з тими левами заводитись, бо як заведеться, то **пошматують** вони нас усіх **на кавалки** (Сервантес, с. 413));

повергти в прах: (...ним [мечем] одрубав я і **поверг у прах** голову супостата вашого, ним же в недовгій часі покладау на вашу голову корону вашого царства (Сервантес, с. 242—243)).

ЗДІЙСНЮВАТИ МАСОВІ ВБИВСТВА:

пролляти кров: ([Лавренсія:] // І ти із тих пташок! // Дівчата, бийте слуг ганьби і зради! // [Пасквала:] // Помру, а їхню чорну **кров проллю!** (Лопе де Вега, с. 125));

накласти трупу: (Наліво й направо мечем рубаючи, багато **наклав** він [Джербін] там сарацинського **трупу** (Боккаччо, с. 267));

покласти трупу: ([Пандар (до Крессіди):] // Ну й **покладе** він [Гектор] сьогодні **трупу**, я вам кажу! І Троїл задніх не настиме; нехай бережуться й Троїла, я б їм сказав (Шекспір, с. 339));

перебити до ноги: (...глянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх **до ноги перебити** (Сервантес, с. 51));

положити під меч: (Багатьох там необачних турки сонних спобігли, хто ж, пробудившись, до зброї хапався, тих усіх **під меч положили**, на все місто

пожогоу пустили і, галери свої великим лутом та ясиrom незліченним наладували, назад до Смірни вернулися (Боккаччо, с. 129));

укласти трупом: (...оборонці бились так хоробрo й завзято, що за двадцять і два приступи, які на них обрушились, більше, мабуть, ніж двадцять п'ять тисяч невірних **трупом уклали** (Сервантес, с. 254));

скарати на горло: (...[Маламбрун] склав на цілу корпорацію тую провинність, якої, власне, я одна допустилася, і сказав, що не **скарє** нас **на горло**, а піддасть повільній смерті привселюдній і ганебній (Сервантес, с. 516));

скупатися в крові: (Іниий з низького стану сягне верховини влади царської, пробившись крізь тисячні небезпеки, **скупавшись у крові** братів своїх і друзів (Боккаччо, с. 119)).

Відомо, що в кожній конкретній культурній традиції лексикографічний опис «індивідуально-авторських уживань ФО допоможе оцінити художню майстерність письменників, яка проявляється у творчому застосуванні мовних засобів» [2 : 103]. Майбутній Словник фразеологічних синонімів М. Лукаша дасть змогу не тільки простежити специфіку побудови синонімічних рядів на матеріалі перекладних творів визнаного Майстра слова, а й покаже роль і місце фразеології у мовній системі українського художнього перекладу другої половини ХХ ст.

Література

1. В.Г. Гак. Фразеология, образность и культура // Советская лексикография: Сб. ст. – М.: Рус. яз., 1988. – С. 159 – 177.
2. Мелерович А.М., Мокиенко В.М. О принципах словаря индивидуально-авторского употребления фразеологических единиц в современном русском языке // Советская лексикография: Сб. ст. – М.: Рус. яз., 1988. – с. 101 – 115.
3. Савчин В.Р. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 20 с.
4. Скопненко О., Цимбалюк Т. Фразеологічні синоніми в мові художніх перекладів Миколи Лукаша // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 10. – 2004. – 63 – 71 с.

Джерела

Боккаччо	Боккаччо Джованні. Декамерон / Пер. з італ. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1985. – 661 с.
Гете	Гете Йоганн Вольфганг. Фауст: Трагедія / Пер. з нім. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1981. – 540 с.
Лопе де Вега	Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сіні / Пер. з ісп. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав УРСР, 1962. – 359 с.
Сервантес	Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепадя. – К.: Дніпро, 1995. – 703 с.
Стіль	Стіль Андре. Перший удар / Пер. з франц. М. Лукаш. – К.: Держлітвидав, 1953. – 412 с.
Шекспір	Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда: Драма / Пер. з англ. М. Лукаш. – У кн.: Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1986. – С. 331 – 435.
Шиллер	Шиллер Фрідріх. Лірика / Пер. з нім. М. Лукаш. – К.: Дніпро, 1967. – 195 с.

СЛУЖБОВИЙ ДОКУМЕНТ ЯК КРЕОЛІЗОВАНИЙ ТЕКСТ

© Валентина Шульгіна, 2007

к. філол. н., Черкаський державний технологічний університет
УДК811.161.2'33

У статті на основі інформативного підходу автор пропонує аналіз особливостей взаємодії вербальних і невербальних носіїв інформації у такому креолізованому типі тексту, яким є документ, та визначає результати цієї взаємодії.

Основним об'єктом уваги сучасного документознавства як одного з важливих напрямів прикладної лінгвістики [24] є текст. Незважаючи на те, що теорія тексту ще з другої половини ХХ ст. оформилася в окрему філологічну дисципліну, яка має свій онтологічний статус, і складається з таких піддисциплін, як текстологія, герменевтика, лінгвістика тексту, поетика, риторика, прагматика, семіотика [12: 508], у поняття «текст» дослідники не завжди вкладають однакове значення.

Текст отожднюється і з рівнем мовлення [2: 3], і з комунікативним актом [10: 5], і з явищем стилістики [5: 63], і з одиницею семантики, яку «не можна визначати як свого роду надречення» [25: 86]

Грунтовні огляди лінгвістичних досягнень у теорії тексту [див.: 2; 4; 21] свідчать про те, наскільки різноаспектними є підходи до аналізу такого цікавого явища, яким є текст.

Найуживанішим серед лінгвістів є розуміння тексту, згідно з яким термін «текст» визначають як «об'єднану змістовним зв'язком послідовність мовленнєвих одиниць: висловлювань, абзаців, розділів тощо. Текст може бути усним і писемним» [20: 348].

Д.І.Ганич і І.С.Олійник доповнюють, що «текст становить сукупність речень, що пов'язані і змістом (у кожному наступному реченні використана попередня інформація), і лексико-граматичними засобами (узгодження форм часу і способу дієслів, використання займенників, споріднених чи синонімічних слів тощо)» [3: 303]. Окрім цього, Д.І.Ганич і І.С.Олійник вважають, що текстом можна назвати повідомлення, яке складається з кількох чи багатьох речень, характеризується змістовою і структурною завершеністю і певним відношенням автора до змісту висловлення» [3: 303].

Попри зовнішню близькість підходів авторів різних визначень до тексту, між ними є суттєві відмінності, що полягають, насамперед, у різниці аспектів. Так, при функціональному підході текст сприймають як основну комунікативну одиницю мовлення [див., напр., 2], складовими частинами якої є дрібніші компоненти (розділи, абзаци висловлювання) [погляд на текст «згори»], а при структурному підході розуміння тексту ґрунтується на реченні як основній мовній одиниці, що має здатність утворювати з іншими реченнями «сукупність» [погляд на текст «знизу»].

З активізацією досліджень у галузі функціональної лінгвістики та розвитком і поширенням сучасних засобів комунікації більш поширеною стає схильність мовознавців до сприйняття тексту як основної комунікативної одиниці, що відповідає завданням і призначенню мовлення взагалі – бути засобом спілкування.

У межах когнітивного підходу до мови текст визначають як «цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семантичного універсуму культури» [21: 599–600].

Одним з важливих аспектів теорії тексту є визначення текстових категорій. Незважаючи на незавершеність дослідження цього аспекту текстології, все ж з-поміж виявлених дослідниками категорій (інформативність, інтеграція, ретроспекція, автосемантика, континуум, когезія [2: 5]) категорія інформативності займає одне з найважливіших місць. У зв'язку з цим цікавим і актуальним можна вважати особливості виявлення цієї категорії у різних типах текстів, адже «тексти, які знаходяться у різних сферах спілкування, є принципово різними структурами, незважаючи на те, що вони можуть об'єднуватися однорідними елементами мови у свідомості людини, наприклад, словами, синтаксичними конструкціями» [19: 16].

Беручи до уваги, що поняття «текст» містить дуже неоднорідні явища, які збігаються лише у загальних ознаках, на сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту, на нашу думку, пошук текстотвірних закономірностей, придатних для всіх типів текстів, виявляється вже недостатнім, увагу доцільно акцентувати на специфічних рисах тих чи інших різновидів текстів.

Зважаючи на особливу увагу лінгвістів до синергетичних досліджень тексту [11; 18; 22 та ін.], **актуальність** у цьому плані має виявлення особливостей креолізованих текстів, де об'єднується вербальні й невербальні засоби передавання інформації.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей категорії інформативності у такому креолізованому тексті, як документ.

Термін «документ» функціонує у вузькому й широкому значеннях. Вузьке значення зводиться до ділового паперу, службового письмового (друкованого) документа.

У широкому розумінні поняття «документ» сприймається як матеріальний об'єкт, який містить інформацію для її поширення у просторі й часі, тобто будь-яке джерело інформації, людської думки, знань, що є передавачем інформації у часі, вважається документом у широкому значенні. При такому розумінні в поняття «документ», крім власне службових документів, входять документи *бібліографічні*, тобто твори писемності і друку (книги, брошури, монографії, нариси, словники, енциклопедії, періодичні видання тощо), *нетекстові графічні документи*, що є власне невербальними носіями інформації, – картографічні, візуальні (гравюри, естампи, поштові листівки та ін.), ноти, фотографії та *вербально-візуальні носії інформації* (написи на чомусь, монети, медалі, печатки, штемпелі тощо). Окрім перерахованих вище, до цієї групи належать і документи-замінники друкованих видань (диски, фонограми, кінофільми, телебачення тощо).

У законі України «Про інформацію» термін «документ» визначено як «передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії» [9]. Матеріалом для наших спостережень ми обрали найпоширеніший тип документів – службові документи.

Синтез вербальних і невербальних засобів передавання інформації активно досліджують сучасні лінгвісти як у межах комунікативного процесу в цілому, так і в текстовому різновиді процесу комунікації зокрема [1; 6; 15; 16; 23 та ін.].

Під креолізованим текстом у лінгвістичній літературі розуміють «тексти, фактура яких складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовленнєвої) та невербальної (що належить до інших знакових систем, аніж природна мова)» [23: 180–181].

Комбінування вербальних та невербальних компонентів тексту характеризує специфічні способи передавання інформації у текстах різних жанрів (ілюстровані тексти друкованих видань для дітей і дорослих, радіо-, теле-, Інтернет-реклама, передвиборча агітаційна продукція, службові документи тощо).

Доповнення інформативних можливостей мовних засобів інформативним потенціалом невербальних компонентів тексту сприяє формуванню художньої образності (ілюстровані художні тексти), посиленню впливу на користувача (рекламні тексти), досягненню максимального лаконізму, уніфікації (службові документи).

При розширенні поняття “текст” до усного його різновиду невербальним компонентом інформації та їх взаємодії з вербальними компонентами при усному спілкуванні в лінгвістичній (психолінгвістичній) літературі приділяли належну увагу [7; 13; 14; 17 та ін.]. Такими невербальними компонентами інформації для усного тексту є жести, міміка, інтонація, логічне наголошування, звуковий (музичний) супровід, темп, тембр голосу, елементи конситуації тощо.

До невербальних засобів, які використовуються в письмових креолізованих текстах, відносять насамперед, засоби іконічної мови, візуальне представлення тексту, специфічні засоби фіксації тексту.

Службові документи, що їх в лінгвістичній літературі ще не розглядали як креолізовані тексти, оформляються згідно з чинними стандартами. Так, наприклад, сучасна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації відповідає вимогам стандарту ДСТУ 4163-2003, чинного від 01.09.2003 р. [8]. У цьому стандарті подано склад реквізитів документів, які можуть бути використані в певних комбінаціях у документах різних типів. Кожен з 32-х перерахованих у стандарті реквізитів є носієм інформативності, що бере участь у формуванні інформативної складової документа в цілому. Серед зазначених реквізитів до власне вербальних можна віднести такі: 06 – назва організації вищого рівня; 07 – назва організації; 08 – назва структурного підрозділу організації; 09 – довідкові дані про організацію; 10 – назва виду документа; 14 – місце складення або видання документа; 15 – гриф обмеження доступу до документа; 16 – адресат; 17 – гриф затвердження документа; 18 – резолюція; 19 – заголовок до тексту документа; 20 – відмітка про контроль; 21 – текст документа; 22 – відмітка про наявність додатків; 23 – підпис; 24 – гриф погодження документа; 25 – візи документа; 27 – відмітка про засвідчення копії; 28 – відмітка про виконання документа і направлення його до справи.

Кожен з названих реквізитів може містити й цифрову інформацію, хоча цифра як графічний знак не належить до вербальних засобів. Тож навіть у компонентах документа, які традиційно вважаються вербальними, може відбуватися внутрішня креолізація – синтез вербального і невербального.

Взагалі цифрове передавання інформації є притаманним для тексту службового документа. Так, за допомогою цифр позначаються такі реквізити: 04 – код організації; 05 – код форми документа; 11 – дата документа; 12 – реєстраційний індекс документа; 13 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь; 31 – відмітка про надходження документа до організації.

Невербальними засобами передавання інформації є також реквізити: 01 – зображення Державного Герба України, герба Автономної Республіки Крим; 02 – зображення емблеми організації або товарного знака (знака обслуговування); 03 – зображення нагород.

Окремі реквізити – це синтез вербальної і паравербальної інформації. До таких компонентів документа, передусім, належить відбиток печатки (реквізит №26) з обов'язковою вербальною інформацією, прізвище виконавця і номер його телефону (реквізит №28), підпис (реквізит №23), до складу якого входить, крім вербального зазначення посади особи, яка підписує документ, її ініціалів і прізвища, ще і особистий підпис, який частіше сприймається як іконічний знак, ніж вербальний компонент документа.

До складу поля паралінгвістичних засобів тексту документа в широкому розумінні слова, крім названих реквізитів, можуть входити ще такі засоби іконічної мови, як таблиця, діаграма, графік, схема, креслення, малюнок, фотографія тощо. Важливими носіями інформативності для креолізованого документа є: наявність необхідних реквізитів документа та особливості їх розташування на папері, графічна сегментація тексту, особливості шрифту, курсив, підкреслення, колір, допоміжні знаки (№, @, \$, #, %, *, + тощо), а також формат паперу, місце розділових знаків, особливості друку літер (великими чи малими літерами) тощо.

У текстах документа простежуємо тенденцію до трансформації вербальних засобів у невербальні. Так, наприклад, відмітка про контроль (реквізит №20) може позначатися словом "Контроль" або літерою "К", яку сприймають як графічний символ, що несе відповідну інформацію.

Дуже важлива інформація в документі може дублюватися і вербальними, і невербальними засобами: реквізит 15 – гриф обмеження доступу до документа може крім вербальної позначки "Таємно" або "Цілком таємно" посилюватися використанням перед номером документа відповідно одного або двох нулів.

Таким чином, взаємодія вербальних і невербальних носіїв інформації тексту документа не просто надає йому креолізованого характеру, є одним з засобів його уніфікації і лаконічного представлення, а й сприяє посиленню рівня його інформативності, що для письмової форми офіційно-ділового спілкування є обов'язковою вимогою. Дослідження особливостей взаємодії вербальних та невербальних носіїв інформації у креолізованих текстах інших різновидів ще чекає своїх дослідників.

Література

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): Уч. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2003.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985.
4. Гиндин С.И. Современная лингвистика текста. – Изв. АН СССР, Сер. Лит. и яз., т.36. – 1977. – №4.
5. Гаузенблас К. О характеристике и классификации речевых произведений. – Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – М., 1978. – вып. 8.
6. Головина Л.В. Креолизованный текст: закономерности построения // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985.
7. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М., 1980.
8. ДСТУ 4163-2003. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. – Чинний від 01.09.2003. – К.: Держстандарт України, 2003.
9. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – N 48. – С. 650.

10. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. – К., 1983.
11. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. – М., 2003.
12. Николаева Т. М. Теория текста. – Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
13. Панов Е.Н. Знаки. Символы. Языки. – М.: Знание, 1983.
14. Пиз А. Язык телодвижений. – М., 1995.
15. Пирогова Ю.К. и др. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика. – М., 2000.
16. Плотников Б.А. Семиотика текста. Параграфемика. – Минск, 1992.
17. Потапова Р.К. Коннотативная паралингвистика. – М., 1997.
18. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К., 1993.
19. Рождественский Ю.В. Проблематика современной теории текста в книге В.В.Виноградова «О художественной прозе» // Синтаксис текста: Сб. Статей (отв. ред. Г.А.Золотова). – М.: Наука, 1979. – С. 5 – 17;
20. Русский язык: энциклопедия». – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – С. 348.
21. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
22. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М., 2002.
23. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция// Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990.
24. Шульгіна В.І. Документознавство як напрям прикладної лінгвістики // Лінгвістичні студії: Зб. наук праць. – Черкаси–Брама–Україна, 2006. – С. 100–105.
25. H. Parret. Discussing Language. The Hague. – Paris, 1974.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ „УКРАЇНСТВО” В МЕМУАРНИХ ТЕКСТАХ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА

© **Наталія Мазур**, 2007

Національний аграрний університет (Київ)

УДК 811.161.2'373

У статті запропоновано аналіз лексико-семантичного поля „українство”, що об'єднує мікрополя „свідомість”, „відродження”, „ідея, рух”, „справа, питання”, „кола, сфери” з ключовим словом-визначенням український (а, е) у мемуарних текстах Є.Чикаленка.

Лексема **українство** виконує роль ключового слова в мемуарних текстах Євгена Чикаленка. Як відомо, поняття ключового слова застосовують насамперед до аналізу художнього тексту: “Ключові слова в художньому творі – це здебільшого слова знакові, слова акцентовані автором-творцем; це – слова-образи або слововосполучення-символи, що найбільш семантично, естетично об'ємні, вони – функціонально найактивніші... Ключові слова багатші від інших лінгвістичних структур на різноманітні розгалуження своїх „асоціативних променів” [2: 230–233].

На підставі семантичних зв'язків у тексті змодельовано лексико-семантичне поле з ключовим словом “українство”. У ньому актуалізовано ознаку “український(а,е)” щодо виокремлених мікрополів – “свідомість”,

“відродження”, “ідея, рух”, “справа, питання”, “кола, сфери”. Утворений від власної назви *Україна*, прикметник *український* кількісно переважає вживання власної назви в досліджуваних текстах, оскільки відзначається ширшими зв'язками і містить сему загальної ознаки, пов'язаної не тільки з назвою *Україна*, а й з номінацією *українці*.

Активізація національних рухів початку ХХ ст. зумовила інтенсивне використання відповідних тематичних груп суспільно-політичної лексики. Характерно, що ця лексика функціонує в мовотворчості письменників початку ХХ ст., зокрема в їхніх листах, публіцистичних творах [7] актуалізуються номінації *свідомість*, *відродження*, *ідея* тощо. Названі лексеми функціонують як ключові в сучасних історичних текстах, що висвітлюють суспільно-політичний рух в Україні наприкінці ХІХ ст. [2]. Слова-поняття *свідомість*, *самосвідомість* у сполученні з прикметником *національна* характеризують сучасний науковий дискурс, присвячений історії ХІХ ст.: “У ХІХ ст. розвиток національного “Ми” відбувається шляхом активізації духовних цінностей українського народу, ідеологічного спрямування етнічної самосвідомості, її трансформації від етнографічного романтизму до акцентування демократичних і визвольних аспектів” [5: 41].

Зафіксовано характерну лексико-синтаксичну сполучуваність слова *свідомість*, з яким утворено усталене словосполучення “*українська національна свідомість*”, що використовується в таких контекстах: *ширити (поширити) українську національну свідомість, навести до української свідомості (світогляду), дійти української національної свідомості, зміцнити, поглибити свідомість, розбудити національну свідомість, пролити (розлити, розлилася) національної свідомості, закинути зерно свідомості української, пропаганда (вести, провадити пропаганду) української свідомості, відродження української свідомості, поширення національної свідомості, впливати в напрямку української національної свідомості, вести до свідомості своєї національності, не було (нема) свідомості української*. Наведені приклади засвідчують семантичне розгалуження лексеми ***свідомість*** у кількох планах. Автор констатує наявність чи відсутність національної свідомості, причому лексема *свідомість* частіше вживається в конструкціях на позначення відсутності національної свідомості, пор.: “Поляки ж раз у раз намагаються довести урядові, що з Україною нічого рахуватися, бо вона вже зовсім обмосковлена і *ніякої свідомості в українців нема*. А тим часом сам Олесницький з товаришами наочно упевнились, що в народі нашім є *національна свідомість*, тільки здалеку її не видно” (Чик. Щ. І, 226).

Фіксуємо синонімічні відношення між висловами *свідомість поширилася, свідомість розлилася, широко розлилась свідомість національна*, напр.: “Але тут виникає знов “зачароване коло”: щоб добитися своєї школи – треба, щоб *широко розлилась свідомість національна*, а щоб вона широко розлилась, треба преси, а щоб могла існувати преса, треба школи і т. д.” (Чик. Щод. І, 49).

У синонімічних висловах вжито активні і пасивні форми дієслів *ширити, ширитися*: “Преса повинна *ширити національну свідомість* і, очевидно, вона це робить, бо щодня більше як у двох тисячах примірників наша газета розсилається по Україні, її люди бачать, читають, говорять про неї” (Чик. Щ. І,

48); “Але все-таки *свідомість* ця [національна] *шириться* так пиняво, число передплатників так поволі прибуває, що якби так прибувала сила у хворого, то лікар давно визнав би його безнадійним...” (Чик. ІІ, I, 48).

Із дієсловами *ширити*, *поширювати*, *розповсюджувати*, *пропагувати* іменник *свідомість* утворює “стерті” метафоричні вислови, а з дієсловами із семою ‘рідина’ (розлити, пролити), метафора оновлюється, напр.: “І дійсно, поступово українська інтелігенція майже скрізь прийняла гарячу участь в кооперації і зробила з неї один з найуспішніших способів *пролиття національної свідомості в народні маси*, що й відіграло таку велику роль на Україні під час революції 1917 року” (Чик. Сп., 227); “Я певен був, що такий напрямок газети привабить до неї передплатників, що газета широко піде в народні маси, *розіллє там національну свідомість*, пробудить у селян національне почуття, а це я вважав за найпекучішу справу” (Чик. Сп., 311).

Семантичні зв'язок із наведеними метафорами виявляють словосполучення, в яких ужито дієслова, що мають сему ‘сон’ (*розбуджувати*, *розбудити*, *пробудити*), напр.: “Я раз у раз з розпукою казав, що коли ми не матимем своєї преси, школи або хоч такого геніального брехуна, як Сенкевич, щоб *розбудив у широких колах національну свідомість*, то станемо провансальцями” (Чик. Сп., 230).

Мікрополе „відродження” репрезентоване словосполученням *справа відродження української нації*. Зміст цього словосполучення охоплює як сам стан і становище нації, так і діяльність активних суб'єктів, які забезпечують стан відродження. Тому типовим є поширення названого словосполучення такими лексемами із семантичним компонентом ‘активний діяч’, ‘активна дія’: *провідник*, *проповідник*, *борець*, *працівники відродження української нації*.

Ключова лексема *відродження* має як правобічну, так і лівобічну синтаксичну сполучуваність. Приклади правобічного розширення: *відродження України*, *нашого народу*, *українського народу*, *української нації*, *української держави*, *національне відродження України*. Приклади лівобічного розширення: *оживити справу відродження*, *прислужитися до національного відродження*, *віра в справу (майбутнє) відродження*, *справа (діло) відродження*, *фактор у справі відродження* тощо.

Часто вживаним є усталене словосполучення *в справі відродження української нації*. Його варіант – *справа національного відродження*, *в ділі національного відродження*, *праця над відродженням України*. Серед лівобічних поширювачів спостерігаємо вживання усталених словосполучень з ключовими іменниками *грунт*, *фактор*, *роль*, напр.: “Таким чином, вона [“Стара Громада”] проіснувала коло шістдесяти років без перерви і за своє життя *відограла величезну роль в справі відродження української нації*” (Чик. Сп., 210); “Але все-таки газета має незмірно більше значіння *в ділі національного відродження*, ніж сотні брошур по сільському господарству...” (Чик. ІІ, I, 123). Із двох паралельних висловів у *ділі/справі відродження* Є.Чикаленко надає перевагу другому, що виконує функцію прийменника.

У розширеній номінації *справа відродження української нації* відзначаємо лівобічний асоціативний зв'язок із лексемою *віра*, напр.: “... це був цвіт тодішньої київської старої української інтелігенції [члени “Київської Старої

Громади”], бо в той час треба було мати багато мужности, віри в справу відродження української нації...” (Чик. Сп., 216).

Оскільки лексема *відродження* номінує дію, то природними є вислови з лівобічними поширювачами *способи, шляхи*, напр.: “Я часом заходив до нього [П.Г.Житецького], хоч ми й розходилися з ним у поглядах на *способи відродження української нації*, але розумного чоловіка приємно послухати...” (Чик. Сп., 232); “Михалевич навчав нас, що всі ці *шляхи ведуть до відродження української нації* і нехай кожний з нас вибирає собі працю по своїй уподобі і здібностях” (Чик. Сп., 84).

У семантичній структурі словосполучень на зразок *в часи національного відродження, історія національного відродження*, виокремлюється сема ‘час’, напр.: “В *часи національного відродження народу* національна інтелігенція його перше всього і найбільше інтересується філологією та історією того народу” (Чик. Сп., 92); “... а я не хочу рвати відносин з громадою, що має великі заслуги *перед історією відродження української нації*...” (Чик. Сп., 256).

Роз’явлені лексичні словосполучення з лексемою *відродження* засвідчують наявність оцінної семантики, а саме: контекст фіксує прихильне чи негативне (“кепське”) ставлення до справи відродження.

Концепт “відродження” вербалізується в словосполученнях з іменниками *ідея, рух*. Найтісніші семантичні зв’язки виявляються у сполучуваності лексем *ідея, самостійність, Україна, свідомість, світогляд*. Останні дві лексеми містять у своїй семантичній структурі компонент *ідея*, і навпаки – ідея конкретизується в поняттях національної свідомості, національного світогляду. Про наявність спільного компонента в лексемах *ідея, свідомість, світогляд* свідчать сучасні історичні контексти, пор.: „Національна ідея стає суто ґносеологічним утворенням. Це означає, що вона виникає лише з виникненням рефлектуючої національної інтелігенції, яка продукує філософію та культурологію національного. Національна ідея ототожнюється з філософією національного” [4: 224-225]. Актуалізація слів-понять *ідея, питання, рух*, означення *український* стосується не лише мемуарної літератури, а й художньої творчості письменників Г.Хоткевича, І.Нечуя-Левицького, П.Куліша [пор. 3; 6].

Словосполучення *ідея самостійності України* функціонує у досліджуваних контекстах з мотивованими семантичними зв’язками щодо понять “національна свідомість” і “відродження української нації”, пор.: “Я ж доводив йому [Липі], що оця його пропаганда *не тільки не наблизить здійснення ідеї самостійності України, а ще її віддалить*...” (Чик. Сп., 146-147).

Поширене словосполучення *український національний рух* уживається в контекстах з оцінною семантикою, пор. нейтральну оцінку на зразок *говорити про український рух, цікавитися українським рухом, знайомитися з українським рухом*, і словосполучення з виразним оцінним змістом *відживити і розголосити український рух, оборона українського руху* (до особливостей ідіолекту належить уживання слова *оборона*, а не синонімічного *захист*), *доноси на український рух, міць українського національного руху, цькування національного руху* тощо.

Знижена експресивна лексика наявна в такому контексті: “Якщо росіянам за поміччю Антанти пощастить вигнати з України німців, то нема на світі тих скорпіонів, яких вони не вживали б, щоб знищити саме ім’я українців; *заходи* самодержавного уряду *над знищенням українського руху* здадуться нам дитячими іграшками в порівнянні з тим, що вироблятиме з українцями російський уряд” (Чик. Щ. II, 100) тощо.

Зафіксовано тісні семантичні зв’язки між лексемами *рух* і *справа*. Завдяки своїй загальній семантиці слово **справа** має широку лівобічну та правобічну сполучуваність із прикметниками *українська національна*, напр.: “Якби уряд був в українських руках, то це все легко зробилося б, а тепер, коли міністром земельних справ – Колокольцов, який не визнає української мови, навіть, як кажуть, глузує з неї, *справа національна стоїть* майже так само, як за самодержавного уряду” (Чик. Щ. II, 50). У конструкція з іменником *справа* актуалізується виразна функція мети, на що вказують прийменники *для* та *на*, пор.: “Хоч як я не захоплювався громадською справою, але мусів працювати і в селі коло господарства, бо це було одиноким джерело для існування моєї родини і джерело, звідки я черпав гроші *для підтримання української справи*” (Чик. Сп., 273); “А здоров’я його [Яневського] немудре! Та й д-р Туркевич казав, що він туберкульозний. Треба подбати, щоб і він, як В.Ф.Симиренко, *відписав своє майно на українські справи*” (Чик. Щ. I, 69). Семантика дієслів із семою ‘міркування’ мотивує появу словосполучень із субстантивом *питання* на зразок *національне питання, українське питання*. Закономірне функціонування цих словосполучень у контекстах, де йдеться про з’їзди, зібрання тощо, напр.: “В.М.Леонтович у своїй доповіді доводив, що у всіх шарах і станах української людності *виявляється великий інтерес до національного питання, руху...*” (Чик. Щ. I, 309).

У макрополі „українство” виокремлюємо метафори, у яких семантично ключовими є слова **поле, нива, ґрунт**. Поява цих “хліборобських” метафор зумовлена семантичними зв’язками з лексемами, компонентом яких виступає сема ‘діяльність’, ‘праця’. Показовими для ідіолекту Є.Чикаленка є метафори на зразок *працювати на українському ґрунті, цікавитися питаннями на українському полі, стояти на національному ґрунті, нічого не зробити на українському громадському полі, не стати працівником на українській ниві, працівник на полі української науки, робітник на нашій ниві, працівник на культурнім полі українським*. Зміст наведених контекстів містить характеристику конкретної діяльності людей – працівників, робітників. Абстрактна семантика іменників *справа, питання, ідея* детермінує метафоричне вживання слів *ґрунт, поле* у стереотипних висловах на зразок *працювати на культурному полі*.

Характеризуючи *український рух, українські справи, українське питання, українське відродження, українську свідомість, українську ідею*, Є.Чикаленко приділяє значну увагу описові конкретних учасників, відповідних справ, подій тощо. Він послуговується поняттям сукупності людей, діячів, об’єднаних спільною діяльністю, спільною справою. Це поняття передає лексична номінація **коло**. У текстах Є.Чикаленка вона вживається переважно у формі множини, напр.: “Живучи в Києві, я завів широке знайомство *в українських колах* як серед старших українців, так і серед студентів” (Чик. Сп., 92).

Синонімом виступає словосполучення з іменником *сфера*, напр.: "... хто приїздив до Києва з провінції, то перш усього вдавався до Лисенка, де він знаходив привіт і ласку від господаря і довідувався про все, що діється в українських сферах не тільки Києва, а й всієї України..." (Чик. Сп., 178). Ці словосполучення є ознакою книжної мови, однак у текстах вони вживаються як синоніми розмовних конструкцій на зразок *серед українців*.

Спостереження за функціонуванням словосполучень з актуалізованим прикметником *український(а,е)* свідчать про те, що характерною ознакою ідіостилю Є.Чикаленка є вербалізація концепту „українство”.

Українство як широкий спектр семантичних і структурно-текстових зв'язків виступає збірною іменниковою назвою. В ідіолекті Є.Чикаленка це високочастотне слово. Досліджувані контексти засвідчують три лексико-семантичні варіанти цієї назви: 1) *суспільний рух*, пов'язаний з українською національною ідеєю, національним відродженням початку ХХ ст., напр.: "В розмовах зо мною він [Мельник] виявляв великий інтерес до українства, а коли я подарував йому повного "Кобзаря", а потім "Історію України" Аркаса, то він був несказанно радий і вдячний мені" (Чик. Щ. I, 61); 2) *українці як етнос*, напр.: "Піснячевський признався, що після одного літа, проведеного в редакції "Ради", він вирішив був зовсім зректись українства, навіть говорити по-українському перестав, але потім, коли переїхав далеко від редакції, то знов прийшов до пам'яті" (Чик. Щ. I, 159); 3) нерозчленоване поняття *українського етносу і української ідеї*, напр.: "Прихильне відношення о.Василя до українства ще більше прив'язало мене до нього і поступово ми стали близькими приятелями до самої його смерті (Чик. Сп., 73); "Він [Яневський], без сумніву, має стихійну любов до українства, але у відродження нашої нації, очевидно, не вірить та й ніколи над цим не думав" (Чик. Щ. I, 68).

У перших двох варіантах виокремлюємо відтінки значень, зокрема у першому: а) *прихильне ставлення до українського національного руху*, пор.: "Бувши потім членом Ананьївської земської управи, [І.Комарницький] часто заїздив до мене по справах, і я, бачачи, що він дуже прихильно ставиться до українства, намагався через нього організувати в земській управі продаж українських книжок..." (Чик. Сп., 122); б) *неприхильне ставлення до українського національного руху*, пор.: "Особливо лютує проти українства головний цензор проф. Т.Флоринський, давній принципіальний наш ворог" (Чик. Щ. I, 87); в) *поширення української національної ідеї*, напр.: "Він [В.М.Леонтович] пояснив мені, що його навернув до українства відомий український меценат і патріот Василь Федорович Симиренко..." (Чик. Сп., 171).

Крім того, у другому варіанті фіксуємо такі компоненти значень: а) *розрізнення свідомих і несвідомих українців*, пор.: "... у нас повинні бути такі ж самі партії, як і в людей, щоб наша молодь не тікала до російських партій, а мала б відповідні свої. Тоді тільки число свідомих українців буде збільшуватися, а не так, як досі було, що українство представлено у нас тільки старшими людьми" (Чик. Сп., 176); б) *вороже або невороже ставлення до українців*, напр.: "Я ще від покійного Молчановського чув, що

він [генерал-губернатор Сухомлинов], як учень Драгомирова, *не вороже ставиться до українства*" (Чик. Сп., 321).

Отже, у структурі лексико-семантичного поля "українство" зафіксовано ядерне вербалізоване однойменне поняття (слово *українство*) та мікрополя „свідомість”, „відродження”, „ідея, рух”, „справа, питання”, „кола, сфери” з ключовим словом-означенням *український* (а, е).

Література

1. Варинська А. Ключові слова як домінуючі елементи категорії образу автора // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М.Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – Вип. 3 – С. 230 – 233.
2. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К.: МЛП, 2000. – 352 с.
3. Лаврик О.В. Образ Олекси Довбуша як втілення національної ідеї у творах Г.Хоткевича // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. Серія: Філологія. – Харків, 2002. – № 538. – Вип. 34. – С. 417 – 421.
4. Націоналізм як суспільний феномен: Енциклопедичний словник / Ю.Л.Тигаренко, В.П.Філонов, О.І.Коваленко та ін.; Ю.І.Римаренко та ін. (ред.). – Донецьк: Донбас, 1997. – 381 с.
5. Піскун В.М., Ціпка А.В., Щербатюк О.В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини: Монографія. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2004. – 240 с.
6. Приходько І. Українська ідея в творчості І.Нечуя-Левицького. – Львів: Світ, 1998. – 70 с.
7. Хоменко Б. Ідея відродження України в творчості М.Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М.Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2005. – Вип. 7. – С. 30 – 33.

Джерела

- Чик. Сп.** Чикаленко Є. Спогади (1861-1907): Документально-художнє видання / Передмова: В.Шевчук. – К.: Темпора, 2003. – 416 с.
- Чик. Щ. I** Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
- Чик. Щ. II** Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – Т. 2. – 464 с.

**ЛІНГВАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДІМ» В ІДІОЛЕКТІ
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА**© **Тетяна Монахова**, 2007Інститут української мови НАН України (Київ)
Миколаївський державний гуманітарний університет
імені Петра Могили (Миколіїв)
УДК 811.161.2'373

У статті розглянуто репертуар лексичних репрезентантів концепту «дім» в ідіолекті Валерія Шевчука. Подано рівневу структуру концепту, що складається з ядра, приядерної зони й периферії. Визначено авторські, ідіолектні, іменникові репрезентанти концепту «дім».

Дослідження ідіолектів визнаних класиків національної літератури, особливо новітнього періоду, є надзвичайно важливим, адже дає змогу простежити розвиток самої мови сучасного періоду.

Актуальність теми дослідження зумовлена розвитком когнітивної лінгвістики, важливістю дослідження мови сучасних класиків української літератури, необхідністю створення нових підходів до лінгвістичного аналізу концепту. **Мета роботи** – розкрити зміст, встановити структуру, визначити обсяг, лексичний інструментарій репрезентації концепту «дім» в ідіолекті Валерія Шевчука.

Матеріалом дослідження були художні тексти Валерія Шевчука, зокрема такі: «Біс плоті», «Дім на горі», «Закон зла», «На березі часу. Мій Київ. Входи́ни», «Мор», «На полі смиренному», «Привид мертвого дому», «Птахи з невидимого острова», «Розсічене коло», «Стежка в траві. Житомирська сага», «Сад життєвий думок, трудів і почуттів», «Срібне молоко», «Сповідь», «У пащу дракона».

Загалом у лінгвістиці існує багато визначень поняття «концепт», зокрема в працях С. Аскольдова [1], С. Воркачова [2], О. Кубрякової [7], Дж. Лакофф [11], В. Маслової [8], Ю. Степанова [9] та ін., а також у працях українських мовознавців, а саме: І. Голубовської [3], С. Жаботинської [4], В. Жайворонка [5], В. Іващенко [6] тощо.

У сучасній мовознавчій літературі є кілька підходів до вивчення концептів: культурологічний (лінгвокультурологічний), когнітивний (філософський), літературний та ін. Усі дослідники сходяться на тому, що концепт – це певний культурний, національний, ідеальний, символічний смисл, ментально-мовна структура. Статус концепту певний смисл набуває тоді, коли виходить за межі якогось одного простору (художнього тексту, певного історичного періоду тощо) і об'єднує кілька таких просторів (літературу і культуру загалом; історію в діахронічному зрізі тощо). Концепт завжди реалізується у мові.

Концепт — це складний феномен духовної культури, людської психіки, моральних принципів тощо, яке базується на осмисленні його тлумачень в усі періоди історії людства відповідно до національної конотації, індивідуального

досвіду людини. Це свідоме оперування культурною метайнформацією через використання загальнолюдських, національних і особистісних смислів. Концепт можуть презентувати поняття, символи, образи тощо, він реалізується у мовленні, закріплюється в культурних традиціях.

Концепт *дому* є одним із найголовніших для всього людства й для української ментальності зокрема. «Хата» в українській культурі – це символ космічного зв'язку зі Всесвітом, домівки, сімейного затишку, родинного вогнища, рідної землі, батьківщини» [10: 295].

За концепцією Ж. Тогнолі [12: 657–665], є «шість аспектів дому»:

- Центрованість, вкоріненість, прив'язаність до місця. Дім – центральне місце існування людини, центр людської активності, з яким не переривається зв'язок. Дім є місцем, де можна досягти балансу між приватним, територіальним і особистим простором.
- Наступність, єдність і порядок. Дім презентує безперервність життя від одного покоління до наступного, володіє сакральністю єдності сім'ї. Це духовний сакрамент життя людини.
- Приватність, притулок, безпека і право власності. Дім – це місце, в якому людина почувається захищено, спокійно, комфортно, безпечно. Це притулок від публічного світу, місце відновлення сил.
- Самоідентифікація та гендерні відмінності. Дім – це завжди ресурс персоналізації, індивідуалізму, ідентифікації як належності, відчуття контролю, відчуття звичності та пристосованості, відчуття, що є свобода вибирати. Будинок часто розглядається як концепція самого себе.
- Дім як контекст соціальних та сімейних стосунків. Дім – це місце, де відбуваються усі персональні та родинні контакти.
- Дім як соціально-культурний контекст. Дім зберігає культурні традиції, як матеріальні, так і духовні, акумулює успадковані цінності.

У нашому дослідженні визначаємо п'ять основних значень концепту «дім»:

1. Будинок, в якому живуть люди.
2. Будинок, в якому людина почувається затишно й захищено.
3. Родина, люди, що проживають спільно.
4. Дім, де людина народилася та провела своє дитинство.
5. Будівля, призначена для житла або розміщення різних закладів і установ.

Лінгвальна реалізація цього концепту може бути проаналізована й представлена у вигляді такої структури концепту: ядро концепту – *приядерна зона* – *периферія* концепту.

Ядро концепту становлять ті його іменникові репрезентанти (імена концепту), що найпослідовніше розкривають п'ять основних концептних значень. **Приядерну зону** становлять семантичні синоніми імені концепту, найуживаніші в досліджуваних текстах. Іменникові репрезентанти *приядерної* зони концепту звужують, уточнюють, обмежують семантику імені концепту. Розгалужену **периферію** концепту становлять семантико-стилістичні синоніми імені концепту, які можуть бути рідковживаними та застарілими лексемами, художніми тропами, фразеолігічними одиницями, авторськими неологізмами тощо.

Розглянемо кожну із зон концепту окремо.

Ядро концепту. Всі п'ять концептних значень можна умовно поділити навпіл: дім як матеріальний об'єкт, тобто те, що в англійській мові має назву *house*, і дім як духовна сфера життя людини – *home* англійською мовою. Називання дому як споруди з певним функціональним призначенням здійснюють іменникові репрезентанти *будинок, будиночок, будівля, дім, квартира, кімната, мешкання, помешкання, споруда, хата, хатка, хатина*. Так, іменникові репрезентанти *квартира, кімната, помешкання, хата* подають найтипівіші назви для поняття «приміщення для проживання людини». Репрезентанти *будиночок, кімнатка, хатка* є семантико-стилістичними синонімами.

Одиниці *домівка, житло, оселя, рідна оселя, родина, рід* втілюють семантику дому як родини, сімейного притулку, захисту. Такі назви, як *господа, маєток, мешкання, обійстя, подвір'я, садиба* позначають приміщення, в якому живуть люди та їхнє господарство.

Іменникові репрезентанти *будівля* і *споруда* пропонують нейтральну, типову, малоінформативну характеристику дому. Вони просто називають місце, де живуть люди, протиставляючи його незаселеній землі, пустиреві, порожньому місцю. Це констатація факту наявності якогось дому.

Приядерна зона. Приядерна зона має три вектори концепту «дім». Перший вектор – це взаємини дому і його мешканців, це номінація людей за їх відношенням до певного дому. Другий вектор – це дім ізсередини, його складові, внутрішня будова. Це дім як організм і як структура. Третій вектор – це будинок зовні, тобто різновиди дому за соціальними, функціональними і психологічними критеріями: типовий дім епохи, тимчасове житло, диференціація будинків за комфортністю й облаштуванням. Тому в межах приядерної зони можна чітко виділити кілька формально-семантичних груп, тобто семантичних полів.

Першу з них становлять антропонімічні назви, пов'язані з концептом «дім». Такі іменникові репрезентанти називають людей, що проживають разом або просто мешкають у певному домі. Зв'язок цих іменників із концептом «дім» може бути виражено безпосередньо, як у репрезентантах *домовик, квартирант, келійник*, які походять від іменників на позначення семантики дому – *дім, квартира, келія* відповідно, а також опосередковано, тобто іменникові репрезентанти утворено від дієслівних основ, значення дії яких пов'язано з домом: *пожилці дому* – пожити у домі, *поселенець, посельці* – поселитися в якому-небудь місці для проживання.

Усі антропоніми, етимологія яких сягає концепту «дім», не є семантично однорідними. Слід говорити про такі різновиди:

– назви, що характеризують людину як таку, що постійно мешкає в певному житлі. Це такі іменникові й субстантивовані репрезентанти, як: *домашні, домочадці, пожильці дому, посельці, мешканці*. Деякі назви є віддієслівними похідними, отже архісема таких іменників – жити, проживати, поселитися на тривалий час в одному домі. Ідіолектичною особливістю цієї групи є іменниковий репрезентант *келійник*. В історичних творах Валерія

Шевчука головними дійовими особами є ченці, отже келія є різновидом дому, це дім для ченця;

– назви, які характеризують людину як тимчасового мешканця певної оселі. Цей різновид представлено лексемами *квартирант* і *поселенець*;

– назви міфологічних істот, пов'язаних із домом. Типовим представником цієї групи є іменниковий репрезентант *домовик*.

З цією групою перегукується фігуральний вираз із периферії концепту *людина «нори»*, який позначає прив'язаність до свого дому і залежність від нього.

Другу приядерну підгрупу концепту представлено іменниковими репрезентантами на позначення *складників дому*. Ця група слів конкретизує перше концептне значення – приміщення, в якому живуть люди. За В. А. Масловою [8], дім є ніби двійником людини: кухня – це черво, вікна – очі, сходи чи ганок – ноги тощо. Так, у Валерія Шевчука зустрічаємо, зокрема, іменникові репрезентанти: *вітальня, віталенька, горище, зала, коридор, коридорець, коридорчик, кухня, сініці, підвал, передухіддя, центральний вхід, чорний вхід*.

Дуже часто Валерій Шевчук використовує метонімічні вирази, тобто позначає дім якоюсь його складовою частиною. Такими частинами звичайно є одиниці *дах, двері, поріг, стіни, стріха*. Іменникові репрезентанти *стріха, дах, бляха* є символами необхідного захисту людини від зовнішніх небезпек. Коли людина не знаходить потрібного затишку вдома чи навпаки підкреслюється гармонійність сімейного кола, письменник вживає саме ці лексеми.

Іменникові репрезентанти *двері* та *поріг* вжито на означення межі, з якої починається дім, в який входить людина. Ці дві лексеми вжито тоді, коли йдеться про рух до чи від дому, коли описано процес входу чи виходу з певного дому, припинення чи продовження стосунків із членами якоїсь родини.

Іменниковий репрезентант *підлога* також позначає внутрішню територію дому. Назва *стіни* позначає обмеженість простору дому. Коли дім перестає бути тією мушлею, в якій безпечно й затишно людині, а стає в'язницею, що обмежує волю й перешкоджає духовному розвитку, його письменник називає *стіни*.

Іменникові репрезентанти *вікна, віконечка, віконця, шиби* та їхні деривати *віконниці* та *підвіконня* пов'язують дім зі світом, є його очима. Назви *сходи* і *одвірок* підводять до входження в дім (окрему кімнату всередині дому).

Третю приядерну групу складають іменникові репрезентанти на позначення *різновидів дому*. Доми бувають різні зовні (як споруди), за психологічною атмосферою (як домівки), за соціальною диференціацією (як показники заможності чи незаможності) тощо.

Перший різновид дому можна умовно назвати «*дім доби соціалізму*». Як правило, в ідіолекті Валерія Шевчука образ такого дому має негативні конотації. Репрезентанти вжито як у прямому, так і в переносному значенні: *дев'ятиярусна коробка, кімнатки, новочасні коробки, п'ятиповерхова коробка стилю «бароко», трикімнатна квартира, трикімнатка* тощо.

Психологізм соціальних романів Валерія Шевчука досягається завдяки правдивості, реалізму оповіді, які були б неможливими без таких лексичних

репрезентантів, як: *кімната в комуналці, мікроквартира, однокімнатка*. Вони є соціальними маркерами, бо називають дім відповідно до реалій тієї епохи, яку змальовано в тексті роману. Підсилювальними є метафори *міська клітка, сучасна коробка і конура*. Інколи *сучасна коробка* перетворюється на «*коробку в стилі бароко*». Метафоричні вирази на зразок *сучасна коробка, міська клітка* зараховуємо до приядерної зони, а не периферії концепту, оскільки вони не є авторськими тропами, а, швидше, соціолектними узусними одиницями.

Другий різновид дому умовно назовемо «**тимчасовий дім**», оскільки іменникові репрезентанти цієї підгрупи називають тимчасове, часто сезонне житло. Серед них такі: *будинок-флігель, дача, дачка, літній domeк, літня, сарай, халабуда*. Якщо *будинок-флігель* називає постійне бідне житло, то іменникові репрезентанти *дача, дачка, літній domeк, сарай, халабуда* позначають місце, куди тікає головний герой твору від літньої спеки (халабуда татка у творі «Придивися до світу»), сімейних негараздів (дача для героя твору «Зачинені двері нашого «я»»), з метою зайнятися улюбленою справою (сарай як майстерня для євангеліста у романі «Привид мертвого дому»), тобто щоб знайти сенс свого життя, здобути внутрішню гармонію тощо. Ця тимчасовість мешкання може символізувати пошук ідеального існування людини, досягнути якого в повсякденному житті навряд чи можливо.

Третій різновид дому складатиметься з бінарної опозиції «**великий дім**» – «**малий дім**». Основний критерій диференціації – ступінь комфортності, заможності, краси дому.

Тематична група «**великий дім**» об'єднує назви заможних, великих, затишних, світлих, комфортних, міцних домівок: репрезентанти *замок і фортеця* підкреслюють захисну функцію дому, причому репрезентант *замок* вживається в історичних романах у прямому значенні, а репрезентант *фортеця* – у переносному. Розміри й міцність замка варіюються, тому знаходимо *замочок і замчисько*.

Заможний, шляхетний дім називають репрезентанти *палати, палац, палац стилю «бароко», хороми*. Затишок і чистота дому відображені в іменникових репрезентантах *опочивальня, спочивальня, світлиця, передпокій, передпокійчик, pokій, покосць, покоїк, покоївок*.

«**Малий дім**» – символічна назва для вбогого, тісного, аскетичного житла. Як вже було зазначено, особливістю історичної прози Валерія Шевчука є змальовання життя й діяльності ченців, ієромонахів різних конфесій, тому прикметою лінгвальної реалізації концепту «дім» є репрезентанти на позначення місця проживання чернецтва й духовенства: *закапелок, келія, келія-печера, комірчина*. Ці лексеми вжито переважно в прямому значенні – тісне й аскетичне житло ченців, часто з обмеженим доступом світла й повітря, призначене для духовних самообмежень і молитов.

Іменникові репрезентанти *куща і хижа* номінують житло відлюдників, самітників, соціальних одинаків. Такий дім є зробленим власноруч, переважно десь у лісі, і не може не викликати у читача асоціацій з казковим домом на курячих ніжках, тим більше що й його мешканці самі майже казкові, диваки, що володіють сакральним знанням і вміють чаклувати.

Периферія концепту «дім». Ця зона є особливим виявом концепту «дім»: по-перше, демонструє ідіолектичні особливості прози Валерія Шевчука, втілені в авторських тропях; по-друге, вміщує фразеологічні одиниці з іменниковими репрезентантами концепту «дім»; по-третє, показує найвіддаленіші, опосередковані значення концепту «дім», в яких головна сема «місце проживання людини» знівелювалася і перетворилася на сему «місце діяльності людини».

Почнемо з останньої підгрупи значень іменникових репрезентантів концепту. Вони об'єднують назви різних закладів і установ, тобто називають дім як будівлю для розміщення різних закладів і установ. Знаходимо в текстах Валерія Шевчука такі одиниці: *будинок відпочинку, будинок народної творчості, будинок офіцерів, будинок творчості письменників, гуртожиток, дім-вбиральня, дім хроніка, дитбудинок, дитячий будинок, дурдом, корчемний дім, мисливська хатина, мисливська хатка, молебний дім, явочні квартири*.

Фразеологічні одиниці, що увиразнюють концепт «дім», становлять другу підгрупу периферії. Вони є лексичними кліше: *батьківський дім, біду в дім взяти, виносити сміття з хати, іграшковий дім, мати власне гніздо, моя хата скраю, на поріг не пускати, ні кола, ні двора, оббивати пороги, переступити чийсь поріг, під дурного хату, прийняти в дім, по чужих кутках, показати комусь на двері, рідна оселя, розриватися між домом і роботою*.

Ще одну зону концепту «дім» формують авторські, ідіолектні іменникові репрезентанти цього концепту, здебільшого вживані в переносному значенні. У Валерія Шевчука знаходимо три групи іменникових репрезентантів, ужитих із переносним значенням, – це переносні значення з позитивною, негативною та імплікованою, або прихованою, оцінною конотацією.

Переносні назви з позитивною оцінкою.

Ідею дому як власного всесвіту, найбезпечнішого місця у світі реалізують і такі метафоричні одиниці, як: *барліг, гніздо, родинне гніздо, гавань, куток, місце для сталого прожитку, парубоцька нора, тихе царство, цегляний велетень*. Традиційні назви *гніздо* і *гніздо родинне* втілюють смисл концепту «дім» як місця, що творить сама людина (як пташка в'є гніздо), в якому народжуються її діти, які обов'язково повернуться до нього, коли виростуть. Також традиційними метафорами є *барліг* і *гавань*. Барліг – місце сезонного, тваринного спокою-сну, гавань – пункт повернення для відпочинку. Те саме, що й *нора* чи *куболо* – схованка від світу. Це також окреме позначення для криївки самотнього чоловіка, який ховається від жінок. Вираз *сімейна спілка* називає членів однієї родини. Дім як носій спокою і сталості в житті людини позначено перифразом *місце для сталого прожитку* і метафорою *тихе царство*. Лінгвальний репрезентант *цегляний велетень* прямо вказує на розмір і розмах дому.

Переносні назви з імплікованим (прихованим) емоційним забарвленням.

Цю групу становлять іменникові репрезентанти *башта слонової кості, капсула, хатини-вози* (це назва житла давно померлих міфологічних амазонок). Зустрічаємо й інші переносні вирази, побудовані на асоціації за зовнішньою схожістю: *острів-замок, стіна-екран, хати-криївки* тощо.

Переносні назви з негативною оцінкою. Часто негативна конотація обумовлена тим, що дім є умовою важкого існування людини, зокрема ченця

як частотної дійової особи творів Валерія Шевчука. Чернець – людина, яка свідомо обрала важкий і випробувальний шлях до Бога, і житло, єдино можливе в цій ситуації, повністю відображає його душевний стан і настрій. Інколи випробовування стають нестерпними, тоді й дім ченця перетворюється на залізний мішок, мішок, сірі мури, сірі стіни, тісне та скорбне місце. Переносні значення іменникових репрезентантів *конура*, *комірчина* і *руїни* підкреслюють скрутні умови життя міщан, номінують напівзнищене житло. Перифраз *купа цегли, дощок, балок* знищує цілісність дому як одиниці реальної дійсності – сам дім перестає бути домом. Психологічний дискомфорт героїв розкрито в іменникових репрезентантах *пекло* і *стерильна порожнеча*.

Отже, лінгвальна реалізація досліджуваного концепту відбувається передовсім на семантичному рівні: концепт становить поєднання кількох семантичних полів, які разом утворюють культурно-філософський мегасмисл. Лексеми і фразеологічні одиниці, що виражають конкретні контекстні значення, є іменниковими репрезентантами концепту.

Символічні значення Шевчукового *дому* значно розширюють словникові дефініції цієї лексики. Дім є виміром простору, системою координат, тобто місцезнаходженням, і напрямком руху. Дуже часто дім стає пасивним об'єктом, на який певним чином впливають його мешканці. Дім виконує генеративну функцію, є чимось на кшталт національності – за належністю чи неналежністю до нього всі люди в романах поділяються на дві категорії: пожителі цього дому та чужинці. Сам дім є живою істотою, яка дихає, живе своїм життям і керує життям людей. Дім є загальною темою, лейтмотивом, на тлі якого звучать усі інші події твору.

Література

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–288.
2. Воркачев С. Г., Кусов Г. В. Концепт 'оскорбление' и его этимологическая память // Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда. – Воронеж: Истоки, 2000. – Вып. 2. – С. 90–102.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вестник Черкасского университета, 1999. – Вып. 11. – С. 3–20.
5. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
6. Іващенко В. Концепт-символ «кобзар» у життєтворчості Т. Г. Шевченка // Матеріали IV Міжнародного семінара «Шевченківський Петербург». – С.-Петербург: ООО «Пальмира», 2005. – С. 97–101.
7. Кубрякова Е. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память // Логический анализ языка. Культурные концепты / Под ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Наука, 1991. – С. 85–95.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 256 с.

9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 824 с.
10. Україна в словах: Мовокраїнознавчий словник-довідник: Навч. посіб. / Упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк. – К.: ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
11. Lakoff G. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas. – *Cognitive Linguistic* 1-1, 1990. – P. 39–74.
12. Tognoli J. Residential Environments // In *Handbook of Environmental Psychology*. – Eds. Stokols D., Alyman I. – New York: Wiley Interscience Publisher, 1987. – P. 657–665.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ В ІНТЕРНЕТІ

© Лідія Тименко, 2007

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374

У статті здійснено інформаційно-аналітичний огляд Інтернет-ресурсу з погляду його лексикографічної репрезентативності.

Зростання кількості користувачів усесвітньої мережі Інтернет спонукає до вивчення його лінгвістичного ресурсу. З одного боку, доступність та повна відкритість Інтернету до друку будь-яких матеріалів уможливила появу численних лінгвістичних праць, які заслуговують на окремий розгляд, та електронних онлайн-енциклопедій, глосаріїв, довідкових та словникових матеріалів, які іноді знайти дуже важко. В Інтернеті розміщена велика кількість офіційних, напівофіційних та неофіційних словників. Найшвидше можна потрапити на сайти, якими користуються перекладачі й редактори. Зауважимо, що для більшості ресурсів указати авторство або обсяг запропонованого словника не завжди видається можливим.

Існують лінгвістичні портали, які об'єднують інформацію про сотні сайтів, присвячених конкретним мовам та їхньому лінгвістичному вивченню. Так, наприклад, для тих, хто працює із англійською мовою, чи викладаючи, чи вивчаючи її, або й перекладаючи з неї чи на неї, добре прислужаться онлайн-і тлумачні англо-мовні словники. Це Merriam-Webster Dictionary та Cambridge Dictionaries Online. Словники російської мови представлені в Інтернеті дуже широко. Це й приватні праці, й офіційні роботи "Інститута языкознания" (сайт Грамота.ру). Окрім новин та свіжих статей з мовознавчих питань, тут представлені "Русский орфографический словарь РАН", "Словарь трудностей произношения и ударения", "Толково-словообразовательный словарь", словники синонімів та антонімів, словник імен, словник медотичних термінів, словник аргю та ще деякі.

Ще один ресурс, вартий згадування, це Культура письменної речи, де можна знайти словник сполучуваності, словник паронімів та фразеологізмів російської мови.

У проєкті Глоссворд.ру зібрані близько трьох десятків різноманітних довідково-словникових матеріалів, серед яких представлені такі корисні словники, як англо-російський біржевий словник, архітектурно-будівельний словник, китайський фонетичний алфавіт.

Найбільші перекладні російсько-англійські словники, що корисуються заслуженою прихильністю перекладачів в країнах СНД, представлені в Інтернеті: Lingvo. Так, на сайті lingvo.com.ua розміщені такі словники: «Словник назв нормативних актів України», «Словник назв державних органів України» (укр.-англ.), «Словник назв державних органів України» (англ.-укр.), «Англо-український тлумачний словник ділових ідіом», «Словник медичних термінів та скорочень» (англ.-укр.). Словники на сайті FFL: «Український словник іншомовних слів» (18560 статей), «Русско-український словар» (приблизно 130000 слів), «Українсько-російський словник» (приблизно 170 000 слів) /<http://www.prolingoffice.com/>.

Однак найбільше нас цікавлять онлайн-словники української мови. Ще кілька років тому на жодному пошуковому сервері чи інформаційному порталі не вдалося знайти впорядкованої підбірки із посиланнями на лінгвістичні та словникові ресурси українською мовою. Сьогодні ж ми натрапляємо на порталі Lingvo на такі сайти про мову:

Портал «Нова мова». Статті про мову. Консультації. Словники.

Мова.info Лінгвістичний портал.

Мова.Київ.Уа – сайт, присячений питанням мови.

Українська мова. Енциклопедія.

Проект неприйнятого правопису 1999 року та інші матеріали.

Миколаївська «Молода Просвіта»: Я розмовляю українською!

Українська Вікіпедія. Категорія "Мовознавство"

Довідково-навчальний сайт "Як це буде українською".

Консультації з питань української фахової мови.

КіберМова: ресурси і програми для письмової та усної української мови.

Сторінка української мови в бібліотеці ukrcenter.com.

Мовний розділ на сайті "Телекритики".

онлайн-словники:

Тлумачний словник української мови. На сайті Словник.нет, розміщено Великий тлумачний словник сучасної української мови, який містить понад 207 000 словникових статей та близько 18 000 фразеологізмів. Цей проект базується на 2-ому виданні ВТС СУМ /Голов. Ред.: В, Т, Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. Цей словник постійно поповнюється новими словами. /<http://www.slovyk.net/>

Онлайнова версія «Словників України». Заслужовує на увагу поява в Інтернеті онлайнової версії великого проекту Українського мовно-інформаційного фонду Словники України. Тут об'єднано 5 словників: орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний та фразеологічний. За допомогою системи «Словники України» користувач може дізнатися про правопис і вимову близько 152 000 слів української літературної мови, а також отримати повну інформацію про відмінювання й граматичне значення цих слів. /<http://ulif.org.ua/>.

Онлайнова енциклопедія «Вікіпедія» українською.

Словник іншомовних слів. Тлумачний словник іншомовних слів містить науково-популярне пояснення слів з наведенням українських відповідників і синонімічного ряду. /<http://www.pcdigest.net/>.

Економічний енциклопедичний словник. Словник містить близько 1200 економічних термінів і понять. /<http://enbv.narod.ru/>.

Енциклопедії на Укроп.com.

Словник скорочень української мови. Автор А. Шитов опрацював понад 9336 скорочень. Це найбільший словник скорочень української мови в Інтернеті та єдиний, який містить нові та сучасні скорочення й поновлюється щоденно. /<http://ukrskor.info/>.

Словники неочевидностей, словник родового відмінка, для захоплених, суржик. На жаль, автора не вказано, але словники дуже цікаві й корисні. /<http://www.mova.kiev.ua/>.

Український тезаурус (словник синонімів)

Короткий англо-український тлумачний словник ділових ідіом.

Словник англіцизмів (запозичень з англійської мови). Автор Я. Голдованський подав відомості про слова, які прийшли в українську мову з англійської й набули поширення. /<http://www.slovnuk.lutsk/>.

Російсько-український фразеологічний словник та інші словники.

Українсько-англійський та англо-український онлайнні словники тощо так далі. Нараховуємо близько 50 сайтів.

Цікаво, що на сайтах представлені не тільки сучасні словники. Так, наприклад, натрапляємо на такі лексикографічні праці: І Шелудько, Т. Садовський «Словник технічної термінології» (1928). Один із словників Інституту Наукової Мови, К. Дубняк «Російсько-український словничок» (1917), М. Вікул «Російсько-український словник термінів фізики і хімії» (1918).

Лабораторія комп'ютерної лінгвістики Філологічного факультету Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка створила проект **Лінгвістичний портал**. Тут розташовані частотні словники української мови, створені Інститутом української мови, а також онлайнний укр-рос. перекладач для текстів "Плай-Online" та електронний словник української та російської мов "Уліс OnLine", який пропонує для окремо введених слів переклад, синоніми та парадигму, а також «Російсько-український словник сталих словосполучень» С. Головащука (2001), «Словник інішомовних слів» (С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута, 2000).

На сайті **Mova.info** міститься більше десятка словників. Наприклад, «Відкритий словник новітніх термінів» допоможе вибрати відповідник українською мовою на термін, який користувач знає російською або англійською мовами. Проект пропонує придумати, розглянути різні варіанти та вибрати той, який найкраще відповідає контексту та найкраще вписується в українську мову. Тут можна пропонувати українські відповідники, голосувати за різні варіанти та обговорювати терміни.

Частотні словники. Пропонуються частотні словники художньої прози та публіцистики, а також проект лабораторії комп'ютерної лінгвістики – Частотний словник сучасної поетичної української мови. Цей словник репрезентує лексику поетичної мови з поезій кращих українських митців кінця ХХ століття (обсяг вибірки – 300 тисяч слововживань).

«Українсько-італійський словник» є першим в українській лексикографії досвідом систематизації словозміни дієслів у зв'язку з їх синтаксисом і лексичною семантикою.

«Відкритий словник виправлень суржику». Проект присвячений виконанню одного з найважливіших лінгвістичних завдань – очищенню літературної мови від ненормативних конструкцій. Словник є відкритим, тобто дає можливість зареєстрованим користувачам порталу вносити помилкові форми з контекстом, правильний варіант відповіді та визначати категорію помилки. Праця відображає особисту думку дописувачів, яка може не збігатися з нормами української мови. «Глоса». Система навчальних

перекладних словників ГЛОСА. Розроблена в Київському національному лінгвістичному університеті.

«Чотиримовний науковий словник». Перекладний чотиримовний словник (англійська, німецька, українська, російська) наукової термінології. Складається з трьох підрозділів: хімія, теоретична хімія, фізика. Не будемо перераховувати всі праці, розміщені на цьому порталі, адже з ними можна ознайомитися відвідавши сайт.

Один з найпопулярніших онлайн-ових україномовних довідкових ресурсів, створений в квітні 2000 року проект "Весна" (автор В. Соломко), де запропоновано не лише Англійсько-білорусько-польсько-російсько-український тлумачний словник, але й численні тексти українською як класичні і сучасні літературні твори, так і довідкову інформацію, зокрема, з питань правопису, та багато іншого. Вражає кількість пар слів для різних мов: наприклад, для української та англійської мов кількість пар слів складає 130 тисяч.

В Інтернеті на сайті **Лексикографія. Українська мова. Енциклопедія** /<http://litopys.org.ua/> даються визначення мовознавчих термінів з посиланням на історичні джерела, наприклад, «Лексикон» П. Беринди (1627), «Синоніма славеноросская» (серед. ХУІІ ст.), «малоруско-німецький словар» Є. Желехівського і С. Несільського (1885, 1886), «Історичний словник українського язика» за ред. Тимченка (1930-1932).

На одному з найпопулярніших українських інформаційно-пошукових порталів **УаПортал** вміщено перекладач Укр-Рус-Укр – на базі програми "Промт", який часто стає у пригоді, коли не можеш згадати якесь загальновідоме слово, а словника напихваті немає. Однак, на жаль, він обмежується загальновідомою лексикою.

Отже, найширше зібрання українських словників та мовознавчих ресурсів представлені у приватних колекціях. На жаль, зовсім немає ніяких відомостей про діяльність академічних інституцій, які б мали відігравати важливу роль у розвитку й дослідженні української мови в нашій державі. Хоча існують сайти деяких ВНЗ України, в основному це студентські роботи й розробки, але цього замало.

Зважаючи на це, видається доречним розглянути можливість створення великого мовознавчо-довідкового проекту, над яким би працювали співробітники Міносвіти, Інституту української мови, Інституту мовознавства, Інституту літератури НАН України, де були б розділи, присвячені новинам, виданням, відповідним інституціям та кафедрам, конференціям, словникам, особистостям, інтернет-проектам, а також обов'язкове розсилання новин та форум, де на питання стосовно мови могли б відповідати досвідчені фахівці. Подібний фахово виконаний та підтримуваний проект не тільки б став у пригоді численним спеціалістам, які працюють із мовою: викладачам, перекладачам, редакторам, журналістам та просто зацікавленим, але й значною мірою сприяв популяризації української мови в Україні та за її межами.

Електронні ресурси

1. /<http://www.prolingoffice.com/>.
2. /<http://www.slovyk.net/>.
3. /<http://ulif.org.ua/>.
4. /<http://www.pcdigest.net/>.
5. /<http://enbv.narod.ru/>.
6. /<http://ukrskor.info/>.

7. /http://www.mova.kiev.ua/.
8. /http://www.slovnyk.lutsk/.
9. /http://litopys.org.ua/.

ГРАМАТИЧНІ ТА ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ МЕТАФОРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ДРАЧА

© Лариса Тиха, 2007

асистент кафедри українознавства ЛДТУ (Луцьк)

УДК 81'373:81'367:81'373.612.2

*У статті розглянуто лексичну й синтаксичну структуру дієслівної метафори як ознаку лінгвопоетики Івана Драча. Йдеться про розширену лексичну сполучуваність дієслів **кипіти**, **горіти**, **палахкотіти**, **цвісти**, що виконують функцію семантичних центрів індивідуальних авторських метафор.*

З кожним роком все більшого значення в лінгвостилістиці набуває дослідження індивідуального стилю письменника. Ідіолект художників слова перебуває у складних взаємозв'язках з літературною мовою, фольклором, усно-розмовними та писемно-літературними традиціями. Праць, присвячених дослідженню мови окремих письменників, на сьогодні є значна кількість (С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт та інші). Дослідники зосереджують увагу на характерних ознаках стилю, жанру, поглибленні розуміння стилістичних функцій художніх тропів та ролі опорних ключових слів у створенні художнього образу.

Дослідження особливостей мови письменника не може бути повним без визначення ролі метафори. Як опорний конструктивний елемент художнього тексту, метафори можуть створювати загальний фон оповіді, передавати визначене бачення дійсності, виступати разом з іншими зображальними засобами важливим засобом суб'єктивізації оповіді [3: 135]. Цей вид тропа займає основне місце серед художніх засобів у творчості поетів-шістдесятників і у поетичних текстах Івана Драча зокрема. В основі індивідуальних метафоричних образів лежать іменникова, дієслівна, прикметникова, прислівникова ознаки. Завданням нашого дослідження є визначення граматичних і лексичних особливостей дієслівної метафори у поезії Івана Драча.

Відомо, що дієслово створює динамізм у метафоричному тексті, надає всім переносним ознакам рухливості, активізує їх. За своєю природою дієслово здатне викликати таку експресивність слів у метафорі, яка найвідчутніше діє на емоції [4: 36].

Спостереження над мовним матеріалом показали, що поетичним текстам І. Драча властиве вживання і загальноновживаних усталених у мові метафор, і традиційних поетичних метафор, і створення нових індивідуально-авторських метафоричних сполук.

Найчастіше явище метафоризації пов'язується з процесами персоніфікації явищ природи, предметів навколишнього світу. Метафоричні образи надають поетичному текстові конкретно-чуттєвої виразності - зорового, звукового, тактильного сприйняття дійсності. Семантико-стилістичним центром метафоричних структур виступають дієслова, які означають фізичний і психічний стан людини, дії людини: «**Мерзнуть** твої ліхтарі» [1: 259], «**серце тужить**» [1: 154], «осінь в сурми **свище**» [1: 264], «осінь **празникує і лукавить**» [1: 281], «Де **пеститься** до тебе кожна грань» [1: 320]. Олюднюються абстрактні поняття, набуваючи завдяки семантиці дієслів конкретних ознак, активних суб'єктів дії, наприклад: «**сміється** ... доба» [1: 162], «Вона [душа] **тулилася**» [1: 147], «**Горлає** так час пикатий» [1: 223].

Особливістю поетичного стилю Івана Драча є активне використання дієслівних сполук, побудованих на основі явища «оживлення» – перенесення зовнішніх ознак, фізіологічних процесів тварин на людей, реалії довкілля, абстрактні поняття. Найчастіше в сферу метафоричних семантичних процесів потрапляють дієслова *летіти, сичати, рохкати, щулитися, пастися*: «задоволена ситість **рохкає**» [1, с.279], «**сичала** дощова вода» [1: 89], «**щулились** дороги» [1: 27], «Де тихо сплять старі досади, / **Зіщулившись**, на самім дні» [1: 46], «вечір **пасється**» [1: 81].

Окрему групу індивідуальних метафоричних конструкцій Івана Драча становлять структури з метонімічним перенесенням перенесення якостей і характеристик одних реалій і процесів на інші в межах однієї лексико-семантичної групи (наприклад, «природа», «людина» тощо): «**хмари осипаються**» [1: 70], «**очі дихають**» [1: 40], «**зашпортаються кроки**» [1: 282], «**бігли босі сліди**» [1: 240].

Звертаємо увагу на синтаксичну форму дієслівних метафор. Це, зокрема, моделі «іменник у Н.в. + дієслово», тобто метафорою є граматична основа речення – підмет і присудок.

Найчастотніші в поетичних текстах І.Драча метафоричні сполуки такої синтаксичної форми: «іменник у Н.в. + дієслово + іменник в О.в.». У таких метафорах орудний відмінок іменника вказує переважно на порівняльний зміст, виконує функцію епітетів. Орудний порівняльний виступає формою, через яку зіставлявані суб'єкт і об'єкт порівняння конденсуються в цілісному образі з наголошеною семантикою іменника-об'єкта, наприклад: «На тебе [стяг] **йде орда болотом**» [1: 151], «Вона **портретом стоїть** на вікні» [1: 28], «На лиці його зморшки **були павутинням**» [1: 51] та ін. Дієслово в наведених структурах виконує роль десемантизованої зв'язки.

Структури з орудним придієслівним дають авторові змогу виявити конверсивний зміст причинової залежності між предикатами на зразок: «**Київ святкує дітьми**» [1: 206], «**Місто гуркоче машинами**» [1: 118], «**Я був п'яний ідеєю**» [1: 168] тощо. Отже, «вторинні суб'єктно-об'єктні відношення виявляються семантично багатоплановішими і стилістично маркованими, як структури виразно поетичного, високого забарвлення» [2: 64].

Залежно від семантики дієслова в конструкціях з орудним придієслівним актуалізується значення інструментальності, пор.: «**Тризубом** націоналізму / **Прохромили** душу мою...» [1: 208], «Вона ж його терпить, **сльозою жаліє**...»

[1: 245], «Розстріляні сльозами [ліхтарі]» [1: 253], «Той, хто сумнівом битий» [1: 168] тощо.

Аналіз мовного матеріалу дає підстави виділити групу метафор, утворених дієсловом та іменниками у формі називного і знахідного відмінків, наприклад: «Крила зводять будова» [1: 248], «Цукроварня простягає руку» [1: 70], «Літаки пересміюють шлях» [1: 143], «...весна...простягає руки» [1: 99], «сніг той скиртують в стоги» [1: 54]. У метафорі-персоніфікації лексико-синтаксична сполучуваність дієслова мотивує вибір залежних лексем. Серед останніх переважають слова-назви загальноовживаних реалій.

Поетичній мові Івана Драча властиві метафоричні контексти, побудовані на основі динамічної характеристики, вираженої дієсловом *кипіти* [5, т.4: 150]. У прямому значенні воно означає «бурхливо вирувати, бурхати, клекотіти; пінитися, випускаючи гарячу пару». Вступаючи у метафоричні відношення, дієслово зазнає семантичного зміщення і означає «надмірний вияв властивостей, рис, ознак». Такі метафори умовно можна поділити на дві групи: 1) модель «абстрактна назва + кипіти»; 2) модель «конкретна назва + кипіти».

Метафоричні словосполучення з дієсловом *кипіти* вживаються для вираження як позитивних, так і негативних інтенсифікованих станів, наприклад:

1. Структура «іменник з абстрактним значенням+ *кипіти*» описує:

а) стан природи: «Блакить **кипіла** серед літа...» [1: 356]; «Ніч **кипить** на виднокрузі» [1: 193]; «**кипить** завія» [1: 214], «Кругом – стіна лісів, кругом – **кипить** і віє» [1: 284];

б) внутрішній стан людини чи портретну деталь особи: «Правда часу в мені іскриться, / Аж **кипить** на моїх губах...» [1: 27]; «Транзистор відкрився болящою раною: / Не гоїться світ – і безсоння **кипить**» [1: 83]; «На скронях в нього вже **кипить** зима» [1: 33].

2. Структура «іменник з конкретним значенням+ *кипіти*» змальовує:

а) природні явища з наголошенням зорових, звукових, нюхових і тактильних відчуттів, пор.: «...Він [цвіт] так бує білістю, / **Кипить** лихим окропом він...» [1: 274]; «Листом **кипіли** дуби буйноцвіті» [1: 101]; «Там сніг **кипить**» [1: 121]; «Конвалія п'янка квапливо **одкипіла**» [1: 269], «Березово **кипить** навколо заметіль» [1: 283].

б) вираження внутрішнього стану ліричного героя, його почуттів, настрою. Такі сполуки мають здебільшого мінорну тональність, проте не позбавлені піднесеного звучання, наприклад: «Давно **одкипіли** ті сльози...» [1: 235]; «О, як сльоза твоя **кипіла**, / Як океан десь не кипів» [1: 307]; «Я щойно вернувся з Грузії. В мені ще зростають гори. / В мені ще **кипить** і стогне вітриськами той перевал» [1: 267]; «...і сонце Твоє **кипить** у духовнім естві України...» [1: 73]; «Ти серце своє ешелонами гониш, / Щоб серце **кипіло** і дихало в нас!» [1: 234], «**Киплю** я на вітрах» [1: 284], «**Кипить** в мені твій подих черемховий» [1: 192].

Додаткові семантико-стилістичні відтінки виникають в образних дієслівних конструкціях з дієсловом *кипіти* яке сполучається зі збірними іменниками. Ця сполучуваність виявляє метонімічні відношення між словами, пор.: «Плечистий гамір гусне навкруги, / **Кипить** студентство на тарелі площі» [1: 151].

Семантично близькі до названих метафор словосполучення з дієсловом «клекотати». Як правило, воно поєднується з конкретними іменниками на зразок: *бузок*, наприклад: «Бузок **одклекотав** пахучим океаном» [1: 269]; *будова*: «**Клекоче** будова десятками кранів» [1: 241].

Характерні для індивідуального стилю поета метафори з лексемами, що мають семи «вогонь», «вогняний», «горіти». Сполуки такого типу позначені експресією, посилюють динамізм оповіді й передають стан піднесеності, наприклад: «Знов сила у душі потроєна / Вогнем **клекаче** у мені» [1: 225], «Душі **клекаче** вогняний огром» [1: 321]. Іноді метафора не має чітко вираженого змісту, а виявляє інтенсифікацію почуттів, емоційного стану ліричного героя, пор.: «А вогні солоні **клекотали**» [1: 127].

Частотність і розширена лексична сполучуваність властиві дієслову *горіти*, що становить ключову лексему індивідуальних метафоричних образів. Пряме значення цього слова – «піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем, гинути у вогні» [5, т.ІІ: 130]. Поєднуючись із відповідним іменником, дієслово зазнає семантичних зрушень і означає «пройматися сильним почуттям, захоплюватися чимось або кимось», наприклад: «Наш бог – поезія. Її ясна дзвіниця / **Горить** над шалом літ і дихає грудьми» [1: 311], «Віків золоточолий вияв / **Горить**» [1: 277], «...**Згорає** серце всупр заборонам» [1: 204], «Деся на дні моїх ночей / **Горить** свічка біла» [1: 163], «...І кров калинова, як пісня єдина, / **Горить** в моїм серці гіркими зірками» [1: 61]. Експресію дієслова в останньому прикладі підсилює вказівка на червоний колір, засвідчений лексичною сполучуваністю «кров калинова» (вогонь має палітру кольорів від жовтого до яскраво-червоного).

Метафори з ключовим дієсловом *горіти* переважно ґрунтуються на зорових відчуттях – сприйманні картин природи. Це здебільшого розгорнуті метафори, метафоричні структури, ускладнені порівняннями, епітетами, однорідними словами, як-от: «Серпневий день гримів грозово. / **Горіли** вишні. Цвів катран» [1: 296], «**Згорає** серпень золотим крилом...» [1: 204], «**Горить**, миготить, мерехтить крутія...» [1: 51], «Коли **згоряють** ночі місячні...» [1: 335].

Розширення сполучуваності дієслова *горіти* з назвами конкретних предметів виявляє авторське сприймання дійсності, пор.: «І шкарубке матусине рядно / **Горить** абстрактним взором / Мондріана» [1: 143], «І **згоряє** сокира теслярською мирною гранню» [1: 190], «**Горить** перед очима геометрично безжальний прямокутник» [1: 112], «А в міді **горить** щирозлота куця...» [1: 175].

В одному семантичному полі з дієсловом *горіти* перебувають лексеми *спалахнути*, *палахкотіти*, які також виконують роль динамічного компонента метафоричних словосполучень. Ці метафори інтенсифікують кольористичну ознаку або увиразнюють емоції автора, пор.: «**Спалахували** рани Прометея / Кривавими солоними зірками» [1: 68], «І щоки **палахтять** – ці відчайдушні маки» [1: 350], «Під місяцем, під гру його примарну / Твій сонячний **палахкотить** екстаз» [1: 320], «Аж над нами **спалахнуло** сяйво вічності з бань» [1: 252], «...**палахтить** / Строфи молоді буття бездоганне» [1: 38].

Зорові (кольористичні) й внутрішньо-емоційні відчуття знаходять вираження в метафоричних словосполученнях із семантично ключовим дієсловом *цвісти* і його синонімом *квітнути*, пор. метафору «Білий професор / **Цвіте** од азарту» [1: 107]. в якій образ будується на значенні дієслова «гарно виглядати, бути задоволеним» [5, т.11: 187]. Це загальномовна „стерта” метафора, на відміну від метафор на позначення зорових, кольористичних вражень, пор.: «А в очах у Марії Яремівни **зацвітає** бузковий сад» [1: 228], «...фіалки щастя, що порану **цвітуть** під очима / В захмелілий медовий місяць» [1: 301].

Відзначаємо незвичну сполучуваність дієслова *цвісти* з лексемами *попелище*, *мороз*, що мотивують наявність семи „сірий (сивий) колір”, наприклад: «...Лишень попелищем **цвіло**» [1: 137], «Мороз вже сивий **доцвітає**» [1: 140].

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що у поетичній мовотворчості Івана Драча дієслівній метафорі як одному із засобів створення художнього образу належить чільне місце. Побудовані на динамічній ознаці, ускладнені лексико-синтаксичними зв'язками лексичних компонентів, дієслівні метафоричні контексти засвідчують розвиток значеннєвих відтінків дієслова, його здатність передавати зорові, звукові, одоративні, тактильні відчуття й виявляти внутрішньо-емоційний зміст авторського поетичного висловлювання Івана Драча.

Література

1. Драч І. Ф. Сонце і слово. – К.: Дніпро, 1978. – 368с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії). – К.: Наукова думка, 1969. – 94с.
3. Новикова М. Л. Метафора, ее структура, семантика и связь с текстом // Лингвистическая семантика и логика: Сборник научных статей. – М., 1983. – С.124-137.
4. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори // Культура слова. – 1977. – Вип.11. – С.34-42.
5. Словник української мови: В 11-ти томах. Тт.: II, IV, VI, XI– К.: Наук. думка, 1970-1980.

ОЦІНКА КОНОТАЦІЯ НОМІНАТИВІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ)

© Марина Ткачук, 2007

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ)

УДК 161.281'373.38

У статті розглянуто лексико-семантичний спосіб творення аксіологічного змісту номінативних одиниць на позначення суб'єктів політичного процесу та їх стилістичне використання у ЗМІ початку ХХІ століття. Проаналізовано й подано класифікацію засобів творення негативної оцінки у межах лексико-семантичного способу.

Розвиток засобів масової інформації сьогодні – невід’ємна частина соціально-політичного і культурного розвитку суспільства загалом. Саме тому залишається актуальним лінгвістичне вивчення стилю масової інформації як найбільш відкритого і динамічного. Головними завданнями текстів цього стилю є, як відомо, інформативність та прагматичність, що і зумовлює відповідний вибір мовних одиниць на всіх рівнях мовної системи. Прагматична спрямованість ЗМІ визначає обов’язкову наявність у текстах різних видів **оцінки** – соціально-політичної, ідеологічної, морально-естетичної. При цьому головною особливістю слід назвати **соціальну оцінність** мови газети, що використовує «експресивність вислову як засіб досягнення максимального впливу на читача» [9 : 352].

Проблема творення аксіологічного змісту неодноразово ставала об’єктом дослідження відомих лінгвістів, серед яких Е. М. Вольф, Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда, В. А. Чабаненко та інші, проте досі не були здійснені аналіз та систематизація номінативних одиниць на позначення політичних суб’єктів. Це частково пояснюється складністю добору матеріалу в засобах масової інформації. Учені розглядали деякі аспекти цієї проблеми в контексті загального аналізу того чи іншого мовного явища (зокрема В. І. Ільченко аналізує експресію імені в текстах ЗМІ; Є. А. Макаренко досліджує соціальну експресію та засоби її вербалізації в українській публіцистиці тощо). Тема є надзвичайно цікавою з точки зору лексикології, стилістики та соціолінгвістики (формування соціального образу політика), а тому потребує докладного наукового вивчення.

Варто зауважити, що загалом оцінні номінативи на позначення суб’єктів політичного процесу досить широко вживають у стилі масової інформації, представленому в друкованій періодиці та в електронних Інтернет-виданнях. Джерельною базою нашого дослідження є періодичні українські видання 2001 – 2006 рр. («Газета по-українськи», «Рівне вечірне», «Експрес», «Україна молода», «Молодь України», «Голос України», «Сільські вісті», «Високий замок», «Контракти», «Телекритика», «Дзеркало тижня») та інформаційні Інтернет-сайти й віртуальні Інтернет-газети (zmi.kiev.ua; obozrevatel.com.ua; umoloda.kiev.ua; umoloda.com.ua; rivnepost.rv.ua; zn.kiev.ua; bezcenzury.com.ua; mpravda.com; wz.lviv.ua; pravda.com.ua; kontrakty.com.ua).

Найбільшого поширення у ЗМІ набуває негативно забарвлена лексика. Негативна експресивність номінації політичних суб’єктів може створюватись різними способами, а відповідно – по-різному використовуватись у стилістично оформленому контексті. Значний лінгвістичний інтерес становлять механізми творення оцінного змісту та особливості стилістичного функціонування таких одиниць.

Отже, виділяємо два основні способи творення експресії номінативних одиниць у текстах засобів масової інформації – **лексико-семантичний** і **морфологічний (фонетичний та графічний** є допоміжними). Зупинимось докладніше на першому.

У текстах ЗМІ поширеними є номінативи із **інгерентною експресивністю** [10 : 7]. Більшість із них – це необразна загальновживана чи суспільно значуща лексика із внутрішньою негативною семантикою: *«одіозна фігура зятя*

Кучми», «нові олігархи», «відомий екстреміст-провокатор», «ставленик есдеків, а нині клієнт інтерполу», «любитель небезкоштовних провокацій», «світловолосий бабій» тощо. Наприклад, уже перша перифрастична одиниця включає слово із негативною семою. Тлумачний словник подає таке значення слова «одіозний»: «Який викликає негативне ставлення до себе; неприємний, небажаний, ненависний, неприйнятний» [1: 828].

Набагато продуктивнішою є модель творення номінацій політичних суб'єктів із використанням метафоризації або інших стилістичних прийомів. Проте найчастіше такі мовні одиниці розкривають свою експресію тільки в контексті, а тому їх можна виокремити у підвид **контекстуальних** номінативних одиниць на позначення політичних суб'єктів. У цьому разі спостерігається **адгерентна експресивність** [10].

Часто у текстах ЗМІ використовується стилістичний прийом **оксиморону**, що передбачає співіснування лексеми із семою позитивної оцінки та лексеми із семою негативної оцінки, наприклад: «*майстер підслуховування*», «*висококваліфікований фахівець із прослуховування*», «*високопосадові українські втікачі*» тощо. Метою такого співставлення з погляду функціональної стилістики є творення іронічного забарвлення в тексті.

Ще один засіб творення комічного, зокрема іронії, – прийом **енантіосемії**: лексеми або одиниці вищих мовних рівнів містять оцінну сему, яка у контексті змінює своє значення на протилежне (напрямок оцінної динаміки, як правило, змінюється від «+» до «-»): «*Втім полум'яна товаришика Вітренко разом зі своїм вірним зброєносцем Володимиром Марченком також проголошувала об'єднавчі ідеї...*». (Україна молода. – 05. 05. 2005. – № 081); «*Вперше (реально!) за роки незалежності країна розколота між «східняками» і «західниками»...* З одного боку – «*сучасний національний герой*» Віктор Ющенко, який так і не зміг схилити на свій бік і половини виборців, проте «*робить*» із себе «*месію*», *спасителя України*» (www.zmi.kiev.ua. – 26. 10. 2004).

Засобом стилізації та вираження негативної оцінки можуть бути номінативи, які є порушенням мовної норми: знижена лексика, жаргонізми, сленгові слова, варваризми, навіть обценна лексика, яка у текстах засобів масової інформації може вживатися із прагматичною метою. Наприклад, паралельне обігрування слів «*батько*» і «*папа*». Номінатив «*батько*» вживається у непрямому значенні «людина, яка створила щось; творець», а «*папа*» - лексема, що на злочинному жаргоні означає «голова злочинного угруповання»: «*Ви ж, ніхто - інший!, недавно називали Кучму своїм батьком. Але цей "батько", точніше - папа, голова цієї злочинної влади, яка ледве не звела Вас у могилу*» (www.zmi.kiev.ua. – 26. 10. 2004).

Варто зазначити, що переважна більшість одиниць, які утворюються лексико-семантичним способом і характеризуються негативною оцінністю суб'єктів політичного процесу, є **образними (метафоричними)**, за рахунок чого і творяться необхідні відтінки експресії. Прикладами можуть бути: «*академік*», «*в'язень сумління*», «*панночка-селянка*», «*писака*», «*писар*», «*джуніор*», «*дон*», «*солодка парочка*», «*об'єднана опозиція «три поросяти»*», «*відомий «підкорювач гірських вершин*», «*ляльковод*» та багато інших. Продуктивним є використання асоціативного прийому – зіставлення

номінатива з уже соціалізованою, закріпленою у свідомості мовного колективу одиницею, яка має певне значення (часто ними виступають оніми – імена героїв чи назви художніх творів, фільмів, відомих людей тощо). Це сприяє творенню відтінку штучності, несправжності, що є неприпустимим у політиці. Стилiстичне використання вже відомого номінатива актуалізує увагу читачів: «об'єднана опозиція *«три поросяти»*», «наш *«Гриць»* з його шкільною наукою», «Вовві Путтер», «наш Лермонтович» та ін. Остання лексема утворена шляхом поєднання двох способів – лексико-семантичного (переосмислення номінатива) і морфологічного (формально використовується суфікс –ович, за допомогою якого утворюється прізвище відомого політика).

Представлені номінативні одиниці цікаві з погляду соціолінгвістики, адже з одного боку мас-медіа формують **соціальний образ** [3] політичного суб'єкта, а з іншого – засоби масової інформації відображають суспільну думку. Таке відбувається, коли конкретний номінатив або поняття, виражене синонімічним рядом номінативних одиниць, повторюється багато разів, і ознака, яку мають у собі ці номінативні одиниці, є об'єктивною (тобто залежить від реально існуючої ознаки об'єкта номінації). Однак експресія, яка передається за допомогою образних авторських лексем, більшою мірою залежить від автора: «А тепер до номінацій. Рекордсменом [рекордсмен – Авт.] з огляду на кількість нагород став Нестор Шуфрич, який голосами з Інтернету був виведений на п'єдестал у номінації *«Невротик»*, *«Базікало»*, *«Слуга»* та *«Блазень»*. («Телекритика». – 16. 03. 2006). Таким чином, спостерігається **подвійна мотивація** експресивно забарвлених (у цьому разі з негативною експресією) номінативних одиниць на позначення суб'єктів політичного процесу.

Оцінність номінативів може також проявлятися через співвіднесення характеристик двох політичних суб'єктів, хоча міра цього зіставлення може бути різною: *скарбник Макса Бешеного*, *подруга Кучми*, *Піскун-2* тощо. Остання одиниця характеризується **соціальною іррадіацією** – «відтворюваністю стійких соціальних сем» [3 : 6]. Цей термін застосовує В. І. Ільченко щодо власних назв, які у текстах ЗМІ набувають експресивного забарвлення, виконуючи стилістичну функцію. Зокрема, він говорить про імена, що знаходяться на межі переходу від онімів до апелятивів, оскільки номінація втрачає свою функцію виокремлення суб'єкта з-поміж інших: *литвини*, *гапочки*, *фельдмани*, *порошенки*, *жванії* та ін.

Таким чином, проаналізовані засоби творення негативної оцінки у межах лексико-семантичного способу можна узагальнити так:

Лексико-семантичний спосіб		
інгерентні необразні номінативні одиниці	номінативи, що містять негативну і позитивну лексми – прийом оксиморону (на межі)	адгерентні одиниці (контекстуальні)
		власне адгерентні образні одиниці

одиниці із протилежною оцінкою (енантіосемія)
лексика обмеженого вживання (варваризми, обценна, знижена лексика, жаргонізми, біблеїзми тощо)
стилізовані одиниці
одиниці, що ґрунтуються на асоціації з іншими політичними суб'єктами (часто шляхом соціальної іррадіації імен)
власні назви, що перейшли у загальні

Як бачимо, у сучасній пресі простежується тенденція до творення негативних оцінних компонентів, що у текстах ЗМІ найчастіше репрезентуються одиницями лексичного рівня. Оцінка в мові мас-медіа визначається як суб'єктивними чинниками, так і низкою екстралінгвальних факторів, що впливають на процес взаємодії «читач – текст», який є двостороннім та потребує детальнішого вивчення.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: Автореф... канд. філол. наук. – К.: КНУ, 2003. – 21 с.
3. Ільченко В. І. Особливості тропеїчного вживання імен у ЗМІ. – К.: Інститут журналістики, 2003. – 64 с.
4. Кашей І. Іронічна номінація та лексика, коннотована іронією, у сучасних українських ЗМІ // Українська періодика: Історія і сучасність: Доповіді та повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 17-18 травня 2002 р. / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 496 – 499.
5. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
6. Макаренко Є. А. Соціальна експресія української публіцистики // Журналістика. Преса. Телебачення. Радіо. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 23. – С. 132 – 140.
7. Стасюк Т. В. Типи відонімних утворень у мові сучасної публіцистики // Ономастика і апелятиви. – Вип. 24. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 168 – 174.
8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
9. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
10. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

МАТЕРІАЛИ ДО “СЛОВНИКА СПІВЗВУЧНИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ” (ЛІТЕРИ А, Б)© Вікторія Івашенко, Михайло Тюменцев-Хвиля,
Надія Хвиля-Тюменцева, 2007к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2. 373.

У матеріалах до „Словника співзвучних слів” подаємо абетковані за літерами А, Б співзвучні слова з відповідно розробленими словниковими статтями. Принципи укладання словника та структуру словникової статті див. у попередньому випуску „Лексикографічного бюлетеня” (2006, вип. 14, С. 4–13).

абажур, а, ч. Дашок на лампу (свічку і т. ін.) різної форми й з різного матеріалу для захисту очей від світла або для зосередження світла в певному напрямі.

ажур¹, у, ч. 1. присл., бухг. Стан рахівництва, коли записи в бухгалтерських книгах робляться безпосередньо після проведення відповідних операцій. 2. у знач. ім. – **ажур**, у, ч., розм. Повний порядок. *В ажурі.

ажур², у, ч. 1. Просвітчасте в'язання, плетіння, вишивання; просвітчаста тканина; тонке мереживо. 2. Плетіння з тонких металевих ниток у ювелірній справі, художньому литві. 3. *перен.* Витончена, мистецьки виконана робота.

абажурний, а, е. Який стосується абажура.

ажурний, ажуровий, а, е. 1. Прозорий, просвітчастий, гратчастий. 2. *перен.* Майстерно й тонко зроблений.

абазія, і, жс., мед. Втрата здатності ходити, зокрема внаслідок захворювання нервової системи.

абразія, і, жс. 1. геол. Процес руйнування узбережжя морським прибоєм. 2. мед. Хірургічна операція з видалення вмісту й внутрішнього шару стінки якої-небудь порожнини або порожнистого органа.

амброзія, амвросія, і, жс. У давньогрецькій міфології – ароматна їжа богів, що нібито надавала їм вічної юності, краси та безсмертя.

аберація, і, жс. 1. *астр.* Позірне зміщення світил на небосхилі, викликане рухом Землі по орбіті або її обертанням навколо осі. 2. *астр., фіз.* Нечіткість або викривленість зображення, що його дають оптичні прилади. 3. *перен., книжн.* Помилка, відхилення від істини.

операція, і, жс. 1. Хірургічне втручання з лікувальною метою при деяких захворюваннях або пораненнях. 2. Сукупність бойових дій, підпорядкованих єдиній меті. 3. Окрема технологічна частина виробничого процесу. 4. Фінансова, торговельна і т. ін. згода. 5. *розм.* Якась дія або ряд дій, об'єднаних єдиною метою.

абонемент, а, ч. 1. Право користуватися (за плату або безкоштовно) бібліотекою, телефоном, басейном, побутовими послугами, місцем у театрі (на стадіоні) протягом певного часу. 2. Реєстрова бібліотечна картка. 3. Відділ у бібліотеці, що видає читачам літературу для користування вдома. *Абонемент бібліотечний, відкритий, міжміський, оформлений, постійний, студентський, читачський. Абонемент студента, учня, читача. Абонемент на телефон, у театр. Плата за абонемент. Користуватися абонементом.

абонент, а, ч. Особа чи організація, що користується абонементом. *Абонент АТС, бібліотеки, індивідуального користування, телефонної сітки. Апарат, виклик, телефон абонента. Заява, категорія, скринька абонента.

абонементний, а, е. Який стосується абонента. *Абонементна довідка, картка, плата, талон.

абонентний, а, е. Який обслуговує абонентів. *Абонентний відділ, канал. Абонентна лінія, установка.

абонентський, а, е. Який належить абонентові. *Абонентський квиток. Абонентська скринька.

аборт, у, ч., мед. Передчасне переривання вагітності.

га́борт¹, а, ч., 1. Один із кращих осінньо-зимових сортів яблунь. 2. Великий кисло-солодкий плід яблуні цього сорту.

га́бо́рт², а, ч., фін. Плата за акції у вигляді майна, що надходить до акціонерного товариства.

Ла́бо́рт³, виг. Вигук, яким посиляють собаку за здобиччю чи кинутою для тренування паличкою.

аборти́вний, а, е. 1. мед. Який припиняє розвиток, перебіг якого-небудь процесу, хвороби. *Абортивний метод лікування. Абортивні засоби. 2. біол. Недорозвинений, який спинився на початку свого розвитку; недозрілий.

абортіваний, а, е, дієприкм. 1. мед. Такий, що його розвиток або перебіг припинено. 2. біол. Такий, що йому не дали розвинутися, дозріти.

абрази́вний, а, е. 1. Який стосується абразивів – дуже твердих матеріалів (алмазу, корунду, карборунду тощо), що застосовуються для шліфування, точіння і полірування; виготовлений з них. *Абразивний брусок, диск, інструмент, матеріал, папір, пас, порошок. Абразивна пилка, стрічка, шкурка. Абразивні вироби. 2. Який виробляє абразиви. *Абразивний комбінат. Абразивна промисловість. Абразивне об'єднання. 3. Який виникає внаслідок тертя. *Абразивний пил.

абразі́йний, а, е. Пов'язаний з абразією – процесом руйнування узбережжя морським прибоєм. *Абразійний берег, елемент, процес. Абразійна печера, платформа, рівнина, тераса, термінанта.

аброга́ція, ї, ж. Скасування застарілого закону.

апроба́ція, ї, ж. 1. книжн. Офіційне схвалення, затвердження чого-небудь після випробування, перевірки. 2. с. г. Визначення сортових якостей посівів із метою вибору кращого з них для насіння.

абсолю́т, у, ч. Категорія матеріалістичної діалектики: вічна, незмінна першооснова світу (Бог, абсолютний дух, абсолютна ідея тощо). *Підносити до абсолюту.

абсолютизм, у, ч. Форма державного правління, за якої верховна влада цілком належить одній особі – монархові; абсолютна монархія; самодержавство. *Абсолютизм етичний, освічений. Ідеологи абсолютизму.

абсолютистський, ості, ж., філос. Безвідносність, узятя поза зв'язком, без порівняння з чим-небудь; безумовність.

абсолюція, ї, ж. 1. юр. Постанова суду, що звільнює підсудного від покарання. 2. рел. У католицизмі – відпущення гріхів.

абсолютистський, а, е, лінгв. Такий, що не вимагає поширення та уточнення іншими словами. *Абсолютистський спосіб, прислівник. Абсолютистське вживання, значення. Абсолютистські слова.

абсолютистський, а, е. Характерний для абсолютизму, властивий йому. *Абсолютистський режим. Абсолютистська держава, монархія, форма влади. Абсолютистські настрої.

абсолютний, а, е. 1. Безвідносний, узятий поза зв'язком, без порівняння з чим-небудь; безумовний. 2. Цілковитий, повний; необмежений. *Абсолютний нуль (фіз.). Абсолютний слух (муз.). Абсолютний критерій, приріст, розмір, спокій, чемпіон. Абсолютна більшість. Абсолютна величина [дійсного] числа (мат.). Абсолютна вологість повітря (фіз.). Абсолютна додаткова вартість (ек.). Абсолютна ідея (філос.). Абсолютна істина (філос.). Абсолютна [земельна] рента (ек.). Абсолютна температура (фіз.). Абсолютна вага, вартість, величина, висота, категорія, маса, темрява, тиша, ясність. Абсолютне безправ'я, обчислення, право.

абстрагований, а, е, дісприкм. Уявно (в думках) відірваний, відокремлений від конкретних властивостей предметів або відношень між ними.

екстрагований, а, е, дісприкм., хім. Розділюваний або розділений за допомогою яких-небудь розчинників.

абстрагування, я, с. Уявне (в думках) відривання, відокремлювання одних сторін або відношень явищ чи властивостей предметів від інших.

екстрагування, я, с. Розділення суміші речовини за допомогою яких-небудь розчинників.

абстрагувати, ую, уєш. Уявно (в думках) відривати, відокремлювати одні сторони або відношення явищ чи властивості предметів від інших.

екстрагувати, ую, уєш, хім. Розділяти суміш речовини за допомогою яких-небудь розчинників.

абстракт, у, ч., книжн., заст. Поняття, створене шляхом абстрагування.

екстракт, у, ч. Згущена витяжка, добута з рослинних або тваринних тканин за допомогою якого-небудь розчинника.

абстракція, ї, ж., філос. 1. тільки одн. Те саме, що абстрагування. 2. Результат абстрагування, абстрактне поняття.

екстракція, ї, ж. 1. мед. Операція видалення, витягання чого-небудь. 2. хім. Розділення суміші речовин за допомогою розчинників.

абсцес, у, ч. Місце скупчення гною в тканинах тіла внаслідок запалення; гнояк, нарив.

абсци□**са**, и, ж., мат. Одна з трьох координат, що визначають місце знаходження точки в просторі.

аванга́рд, у, ч. 1. Частина військ або флоту, що йде попереду головних сил. 2. *перен.* Найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи або класу, що веде за собою клас у цілому та інші суспільні групи. **Бути (виступати, йти) в авангарді [кого, чого]*.

ар'єрга́рд, у, ч. Частина військ або флоту, яка під час походу йде позаду головних сил з метою охорони їх від нападу.

аванга́рдний, а, е. Який стосується авангарду як частини військ або флоту, що рухається попереду головних сил. **Авангардна частина*. 2. *перен.* Який іде в перших лавах кого-, чого-небудь; передовий.

ар'єрга́рдний, а, е. Який стосується ар'єргарду.

аванпо́рт, у, ч., мор. Зовнішня частина водного простору порту або гавані, захищена від хвиль.

аванпо́ст, у, ч. У деяких арміях – передовий сторожовий пост, який виставляють для охорони від несподіваного нападу ворога.

авантюри□**н**, ч. 1. а, геол. Мінерал класу силікатів, дрібнозернистий різновид кварцу переважно буро-червоного кольору з мерехтливим золотавим блиском. 2. у. Речовина (фарба), виготовлена на основі цього мінералу. 3. у. Сорт скла.

авантюри□**ст**, а, ч. 1. Той, хто схильний до авантюризму; пройдисвіт. 2. *заст.* Шукач пригод.

авантюри□**новий**, а, е. Властивий авантюрини; виготовлений з авантюрини. **Авантюринове скло*.

авантю□**рний**, а, е. 1. Пов'язаний з авантюрою; який характеризується ризикованими, безпринципними вчинками, часто зумовленими нечесними й корисливими розрахунками. **Авантюрний вчинок, замір, захід. Авантюрна дія*. 2. *заст.* Пригодницький. **Авантюрний роман. Авантюрна казка*.

ава́ри, ів, *мн.* Тюркські племена, які в VI ст. завоювали придунайські райони, заснували свою державу й проіснували там до початку IX ст.

ава́рці, ів, *мн.* Народність, що становить частину населення Дагестана.

а́верс, у, ч. Лицьова сторона монети, медалі.

ґра́верс¹, **тра́верз**, у, ч. 1. *тільки тра́верс*, військ. Поперечне прикриття (насіп) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу. 2. *ав., мор.* Напрямок, перпендикулярний до курсу судна, літака. 3. *тільки тра́верс*. Гідротехнічна споруда у вигляді дамби. 4. *тільки тра́верз*, мор. Поперечна перегородка, стінка на судні. 5. *техн.* Поперечна перекладина в машинах, верстатах, спорудах, а також бантина для підвішування вантажів у вантажозахватних пристроях. 6. *техн.* Поперечна балка для кріплення ізоляторів у верхній частині стовпа електричної або телеграфної лінії.

ґра́верс², у, ч., спорт. Перехід альпіністів по гребені гірського хребта, що об'єднує кілька гірських вершин.

авіа́тор, а, ч. Той, хто займається польотами, авіацією – теорією і практикою пересування в повітрі на літальних апаратах; той, хто керує літаком; льотчик.

девіатор, а, ч., *техн., фіз.* Прилад, що фіксує відхилення від траєкторії польоту, заданого курсу, середнього значення, магнітного меридіана, напрямку тощо.

навігатор, а, ч. Фахівець з навігації.

авіація, ї, ж. 1. Теорія і практика пересування в повітрі на літальних апаратах, важчих за повітря. 2. Сукупність літальних апаратів; повітряний флот. *Авіація безпілотна, бомбардувальна, винищувальна, військова, гіперзвукова, дозвукова, надзвукова, реактивна, сільськогосподарська, транспортна, цивільна.

девіація, ї, ж. 1. біол. Зміна середніх стадій ембріонального розвитку органа, що призводить до змін будови його в дорослого організму. 2. Відхилення стрілки компаса під впливом великих мас заліза. 3. Відхилення від правильного напрямку руху корабля, літака, артилерійського снаряда тощо. *Девіація магнітна. 4. Соціальна поведінка, що відхиляється від тієї, яка вважається нормальною чи соціально прийнятною у суспільстві.

навігація, ї, ж. 1. Плавання кораблів по морях, річках і т. ін.; судноплавство, мореплавство. 2. Період року, протягом якого залежно від місцевих кліматичних умов можливе судноплавство. 3. Розділ науки, пов'язаний з теоретичним обґрунтуванням і практичними прийомами водіння суден. *Біонавігація, радіонавігація. Навігація космічна, повітряна.

авіаційний, а, е. Який стосується авіації; який застосовується в авіації; який будує літаки; який складається з літальних апаратів, здійснюється за допомогою літаків. *Авіаційний бензин, завод, зв'язок, кулемет, парк, полігон, прилад, радіокомпас, транспорт. Авіаційна астрономія, промисловість, сталь, техніка. Авіаційне масло.

девіаційний, а, е. Який стосується девіації.

навігаційний, а, е. Який стосується навігації. *Навігаційний маяк, предмет, прилад, трикутник. Навігаційна зірка.

аврál, у, ч. 1. мор. Термінова робота на судні, в якій бере участь весь особовий склад корабля. 2. *перен., розм.* Узагалі термінова робота, в якій бере участь увесь колектив.

аврán, у, ч. Трав'яниста рослина родини ранникових, окремі види якої застосовують у народній медицині.

австралійці, ів, *мн.* Корінне населення Австралії.

австрійці, ів, *мн.* Народ, що становить основне населення Австрії.

австрáльний, а, е. Південний (про вітер).

астрáльний, а, е. 1. Зоряний. *Астральний цикл. Астральне світло. 2. *перен.* Абстрактний, неземний.

автобіограф, а, ч. Той, хто описує своє життя.

авто́граф, а, ч. 1. Текст, власноручно написаний автором. 2. Власноручний підпис, напис на книзі, фотографії і т. ін. 3. *перен.* Про результат, слід, виражене яким-небудь чином свідчення перебування, діяльності і т. ін. кого-, чого-небудь. 4. Копіювальний прилад.

автобіографічний, а, е. Пов'язаний із власним життям; властивий, притаманний автобіографії.

автографічний, а, е. Який стосується автографа.

автобіографія, ї, жс. Опис свого життя.

автографія, ї, жс. 1. Точне відтворення почерку або зображення, зробленого від руки. 2. Спосіб виготовлення літографської друкарської форми.

автогенний, а, е. Який відбувається під впливом дуже високої температури без оброблення знаряддями. **Автогенне зварювання.*

аутогенний, а, е. Який полягає у використанні самонавіяння для регулювання свого фізичного й психічного стану. **Аутогенне тренування.*

автокран, а, ч. Підйомний кран на автомобільному ході.

автокрят, а, ч., книжн. Особа з необмеженою верховною владою; самодержець.

автоматичний, а, е. 1. Який діє (здійснюється) без втручання людини, механічно; самодіючий. **Автоматичний апарат, замок, лічильник, прес, пристрій, радіокомпас, регістратор, регулятор, світлофор, сигналізатор, телефон, терморегулятор. Автоматична лінія, обсерваторія, підстанція, ретрансляція, стрілка. Автоматичне зварювання, з'єднання, регулювання, управління. Автоматичні двері. 2. перен. Який відбувається незалежно від волі, несвідомо; машинальний, мимовільний. *Автоматичний жест, рух. Автоматична хода.*

автоматний, а, е. Який стосується автомата як виду зброї. **Автоматний диск, патрон. Автоматна черга. Автоматні ріжки.*

автонім, а, ч. 1. Ім'я автора твору, що пише під псевдонімом. 2. Ім'я, символ або знак, що їх використовують для позначення самих себе.

антонім, а, ч., лінгв. Слово, стійке словосполучення, афікс, граматична форма (зокрема синтаксична конструкція), максимально протилежні за значенням до своєї пари, тісно поєднаної певною семантичною спільністю на цій же основі.

анонім, а, ч. 1. Автор листа або твору, який не назвав свого прізвища. 2. Лист або твір, на якому не зазначено прізвища автора; лист або твір невідомого автора.

авторизований, а, е, діприм., книжн. Схвалений автором. **Авторизований матеріал, переклад, список. Авторизована копія. Авторизоване видання, інсценування.*

авторський, а, е. Який належить авторові; проведений за участю автора; який об'єднує авторів. **Авторський аркуш, гонорар, екземпляр, збірник, ідеал, колектив, коментар, концерт, монолог, переклад, примірник, стиль, текст. Авторська асоціація, воля, думка, індивідуальність, концепція, настанова, оцінка, пісня, позиція, редакція. Авторське видання, право, розуміння, свідоцтво, слово. Авторські відступи.*

авторитарний, а, е, книжн. 1. Заснований на беззастережному підпорядкуванні владі, авторитетові. **Авторитарний лад, режим, стиль, уряд. Авторитарна влада, форма правління. 2. Який прагне незаперечно утвердити свій авторитет. *Авторитарний керівник. Авторитарна людина.*

авторитетний, а, е. 1. Який користується авторитетом; загальновизнаний, впливовий, поважний. **Авторитетний арбітр, викладач, керівник, суддя, учений. Авторитетна думка, комісія, людина. Авторитетне джерело, рішення, слово. Авторитетні органи.* 2. Який не терпить, не допускає заперечень (про тон, жест, вигляд тощо). **Авторитетний тон.*

авторитарно. Присл. до **авторитарний**. **Авторитарно діяти, чинити.*

авторитетно. Присл. до **авторитетний**. **Авторитетно вирішувати, виступати, говорити, заявляти.*

агар, у, ч., біол. Рослинні драгли з морських водоростей.

ангар, а, ч. Приміщення, де стоять літаки і де проводиться їх поточний ремонт.

агло... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю "нагромаджений". **Аглопорит, аглофабрика.*

англо... Перша частина складних слів, що відповідає слову **англійський**. **Англомовний. Англоман, англофіл, англофоб.*

агон, а, ч. 1. У Стародавній Греції – змагання, у т. ч. музичні (у співі, грі на кіфарі), які відбувалися під час урочистих ігор. 2. *театр*. У давній античній комедії – словесна суперечка або змагання між двома головними героями.

аргон, у, ч. Хімічний елемент, безбарвний, без запаху газ, що входить до складу повітря й не вступає в хімічні реакції.

ажгон, у, ч. Однорічна ефіроолійна рослина родини зонтичних.

жаргон, у, ч. Мова якоїсь соціальної та професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі; аргі. **Жаргон блатний.*

аронія, ї, ж. Кущ родини розоцвітих, їстівні плоди якого містять органічні кислоти, цукор, вітаміни С і Р; чорноплідна горобина.

іронія, ї, ж. 1. Прихована насмішка; глузування, кепкування, глум. **Іронія долі.* 2. Стилистичний засіб, коли слову або звороту надається протилежного значення з метою глузування.

агор, а, ч. Розмінна монета Ізраїлю, що дорівнює 1/100 ізраїльського фунта.

кагор, у, ч. Сорт червоно десертного вина.

агора, и, ж. У Стародавній Греції – народні збори, а також місце, де вони відбувалися.

гора, и, ж. 1. Значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень. **Гору брати (взяти). Гори зрушити (перевернути). Горою стояти (стати). Золоті гори обіцяти. Надіятися, як на кам'яну гору. Наче (неначе, мов) гора з плечей (з пліч) впала (звалилася). Не за горами.* 2. Велика кількість чого-небудь складеного в купу; багато чогось. 3. у знач. присл. **горобю (горáми)**. У вигляді гори. 4. *діал.* Горище.

аграрій, я, ч. 1. Про того, хто займається сільським господарством, працює в якій-небудь галузі сільського господарства. 2. *книжн.* Те саме, що землевласник – особа, яка володіє землею на правах приватної власності. 3. *політ.* Член політичної партії, яка захищає інтереси великих землевласників. **Аграрій дрібний.*

аграрник, а, ч. Фахівець із аграрного питання, тобто питання про землеволодіння та землекористування.

депреси́вний, а, е. Який перебуває в хворобливому стані приголомшеності, пригнічення, скорботи.

депресі́йний, а, е. Який характеризується застоєм в економіці країн.

а́грус, у, ч. 1. Чагарникова рослина з колючими гілками та великими кисло-солодкими їстівними ягодами. 2. *збірн.* Ягоди цієї рослини.

а́ргус, а, ч. 1. У давньогрецькій міфології – стокий сторож, якого богиня Гера поставила стерегти Іо, коханку Зевса. 2. *перен., книжн.* Пильний, невисипущий сторож; символ пильності.

ада́жіо, *присл., муз.* 1. Повільно, протяжно (про темп виконання музичних творів). 2. *у знач. ім. невідм., с.* Назва музичного твору або його частини, що виконується повільно. 3. *у знач. ім. невідм., с.* У класичному балеті – повільний ліричний танець.

а́жіо, *невідм., с.* 1. Відхилення курсу грошових знаків, векселів та інших цінних паперів від їхньої номінальної вартості в бік перевищення. 2. Комісійний збір, що його сплачують за обмін нерівноцінних валют або за обмін банкнот на металеві монети. 3. Різниця в сумах валютного виторгу чи платежів.

адапта́ція, ї, *жс.* 1. *біол.* Пристосування організмів, органів чуття і т. ін. до певних умов навколишнього середовища. **Адаптація слуху.* *Адаптація психологічна.* 2. *спец.* Настроювання системи на умови застосування. **Адаптація фонологічної системи.* *Адаптація фонетична, орфографічна.* 3. *літ.* Пристосування або полегшення тексту для тих, хто починає вивчати іноземну мову, а також для дітей. **Адаптація тексту.* 4. *перен.* Звикнення кого-небудь до нового середовища, за нових умов (роботи, побуту і т. ін.). **Адаптація культурна, професійна, соціальна.*

адопта́ція, адо́пція, ї, *жс., юр.* Усиновлення.

ада́пува́ти, ую, уєш, *юр.* 1. *біол.* Пристосовувати організм, органи чуття до умов існування, до оточення. **Адаптувати органи чуття.* 2. *перен.* Пристосувати (пристосовувати) кого-, що-небудь до чого-небудь нового, незвичного. **Адаптувати текст для вивчення.* 3. *перен.* Використовувати що-небудь у зміненому, спрощеному і т. ін. вигляді.

адо́пува́ти, ую, уєш, *юр.* Усиновляти. **Адоптувати хлопчика.*

ада́пти́вний, а, е. Здатний пристосовуватися. **Адаптивна система.*

ада́птований, а, е, *дієприкм., біол.* Пристосований (пристосовуваний) до умов існування.

адо́птований, а, е, *дієприкм., юр.* Усиновлений.

аде́нін, у, ч. Пуринова основа, яка міститься в усіх живих організмах, у складі нуклеїнових кислот тощо.

аде́ніт, у, ч., *мед.* Запалення лімфатичної залози (вузла).

адреса́нт, а, ч. Той, хто адресує, посилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін.; відправник інформації. **Місце проживання, прізвище адресанта.*

адреса́т, а, ч. 1. Той, кому адресується, посилається лист, телеграма тощо; одержувач інформації. **Адресат конкретний, постійний. Місце проживання, прізвище адресата.* 2. *перен.* Про того, кому що-небудь призначається, для кого створюється що-небудь.

ад'ю́нкт, а, ч. 1. Аспірант у вищих військово-навчальних закладах. 2. У дореволюційній Росії і в Західній Європі – вчене звання в деяких наукових установах; також особа, що має це звання. **Ад'юнкт-бібліотекар.*

ад'юта́нт, а, ч. 1. Військовослужбовець (звичайно офіцер), що перебуває при командирі для виконання службових доручень. 2. Придворний військовий чин у почті монарха.

айла́нт, а, ч. Швидкоросле дерево з непарнопірчастим листям і дрібними квітками, зібраними у волоть.

атла́нт, а, ч. 1. У давньогрецькій міфології – титан, який тримає на собі небо. 2. *архит.* Колона у вигляді чоловічої постаті. 3. *анат.* Шийний хребець.

а́ка, *невідм.* Рід вічнозелених рослин, родини миртових; фейхоа.

а́рка, и, ж. 1. Склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають стояки моста, два суміжні будинки і т. ін. 2. Декоративна споруда у вигляді брами, що завершується склепінням. **Арка тріумфальна.*

арба́лет, а, ч. 1. Старовинна зброя, що має форму лука для метання стріл, каміння і т. ін., самостріл. 2. *мисл.* Рушниця для полювання над водою.

арбо́літ, а, ч. Різновид легкого бетону, виготовленого із суміші органічних заповнювачів (відходів деревооброблення, очерету і т. ін.), що в'яжуть матеріали й воду.

арка́н, а, ч. 1. Довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин. 2. Гуцульський чоловічий танок.

ака́нт, а, ч. 1. Південна трав'яниста, рідше кущова рослина з великими зубчастими листками. 2. *архит.* Скульптурна прикраса капітелей, фризів, карнизів, ваз і т. ін., що має форму листків цієї рослини.

а капе́ла, и, ж. Багатоголосий хоровий спів без інструментального супроводу.

капе́ла, и, **капе́лія**, ї, ж. 1. *заст.* Місце у католицькій церкві, де розміщувалися співаки. 2. Хор співаків, а також змішаний ансамбль із співаків та музикантів.

капе́ль, і, ж. Чашечка, спресована з кісткової золи, яку застосовують для визначення кількості срібла або золота у сплавах.

акри́ди, ів, *мн.*, *біол.* Різновид саранчі, яку вживають у їжу в Аравії.

акари́ди, ів, *мн.*, *біол.* Кліщі, група членистоногих тварин класу павукоподібних.

аскари́ди, и $\square$ д, *мн.* Круглі білі черв'яки, що паразитують у кишечнику ссавців і людини.

ака́ція, ї, ж. Назва кількох видів посухостійких дерев або кущів з білими чи жовтими квітками. **Акація біла.*

га́кція¹, ї, ж. Цінний папір, який свідчить про те, що його власник вніс певний пай у підприємство та має право на участь у справах і

прибутках цього підприємства. **Акція безкоштовна, безповоротна, без фіксованого номіналу, "важка", екс-дивідендна, іменна, конвертована, преміальна, поворотна. Акція на пред'явника. Акції засновницькі, активні.*

Акція², і, ж., книжн. Дія, діяльність, спрямовані на досягнення якої-небудь мети.

акваторія, і, ж. Простора ділянка водної поверхні (моря, озера, затоки).

екваторіал, а, ч. Астрономічний інструмент, що дає можливість визначити положення будь-якого світила на небесній сфері відносно небесного екватора.

аквізитор, а, ч. Співробітник або агент транспортних чи страхових підприємств, в обов'язки якого входить залучення нових вантажів або нових договорів страхувань.

інквізитор, а, ч. 1. іст. Суддя або член суду інквізиції. 2. перен. Той, хто навмисно завдає кому-небудь великих страждань; дуже жорстока людина; мучитель.

реквізитор, а, ч., спец. Той, хто розпоряджається в театрі чи на кіностудії реквізитом – справжніми чи бутафорними речами, необхідними для вистави або кінозйомки.

акі^н, а, ч. Народний поет-імпровізатор і співець у казахів, киргизів та деяких інших середньоазійських народів.

акти^н, у, ч., біол. Білок м'язової тканини.

акти^{ний}, ю, ч. Радіоактивний хімічний елемент, що добувається з уранової руди.

акти^{нія}, і, ж, біол. Морська тварина типу кишковопорожнинних із щупальцями для хапання їжі; морський анемон.

акламація, і, ж. Схвалення чи несхвалення якої-небудь пропозиції або рішення за допомогою вигуків, реплік без підрахунків голосів учасників зборів.

декламація, і, ж. 1. Мистецтво виразного читання літературних творів, зокрема віршів. 2. перен. Манера говорити штучно піднесено; пишномовні слова, промови. **Декламація музична.*

рекламація, і, ж., спец. 1. Скарга, претензії, невдоволення чимось. 2. Заява про виявлені недоліки в придбаній продукції й вимога відшкодувати збитки.

акт, ч. 1. у. Окремий вияв якої-небудь діяльності; дія, подія, вчинок.

2. у. Закінчена частина театральної вистави, драматичного твору; дія. 3.

а. Писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення.

**Акт громадянського стану. Акт ревізій.* 4. а, заст. Урочисті збори в шкільних закладах у зв'язку з закінченням навчального року.

пакт, у, ч. 1. Міжнародна угода звичайно великого політичного значення. 2. рідко. Розділ офіційного документа чи якого-небудь тексту, позначений номером або літерою; пункт.

Гтакт¹, у, ч. 1. Метрична музична одиниця – кожна з рівних за тривалістю частин, на які поділяється музичний твір за кількістю ритмічних наголосів у ньому. **Розбити ноти на такти.* 2. Ритм якогось руху, дії; кожен із рівномірно повторюваних рухів, ударів. 3. спец. Частина робочого циклу якогось механізму. **Вибивати (відбиват) такт.*

Л-такт², у, ч. Чуття міри, що підказує правильне розуміння або оцінку явищ дійсності.

активація, і, ж., спец. 1. Збудження чогось, посилення діяльності організму. 2. Перетворення речовини у стан, в якому вона швидше вступає в хімічну реакцію. 3. Спеціальне оброблення деревного вугілля або інших пористих тіл для збільшення їхньої поглинальної здатності. **Активація постійна, змінна, ферментативна. Активація вугілля. Енергія, механізм, процес, рівень активації.*

активізація, і, ж. Спонування кого-, чого-небудь до діяльності, більш активних дій; більший вияв чогось. **Активізація політична, духовна, творча. Активізація діяльності кори головного мозку, організму, психічних процесів, громадського життя, навчального процесу, жанру, кольору, світла.*

акти́вність, ності, ж. 1. Діяльна енергійна участь у чому-небудь. **Активність сонячна, біологічна, фізична, хімічна, висока, недостатня, соціальна, громадська, політична, творча, трудова, словотворча. Активність народних мас, прихильників миру. Розвиток, стимулятори активності.* 2. спец. Здатність до реакції, взаємодії з чим-небудь.

активаційний, а, е, спец. Який стосується активації. **Активаційний аналіз.*

активізований, а, е, дієприкм. Такий, що його зробили діяльнішим, активнішим. **Активізований навчальний процес. Активізована діяльність, увага, воля.*

акти́вний, а, е. 1. Енергійний, діяльний. **Активний борець за мир, відпочинок, учень. Активна діяльність, участь, роль, боротьба, підтримка, підготовка, оборона. Активне життя, виборче право.* 2. спец. Здатний вступати в реакцію, взаємодіяти з чим-небудь. **Активні молекули.* 3. грам. Який показує дію, що переходить на об'єкт (про зворот, стан). **Дієслово активного стану. Активний словник, запас слів.* 4. фін. Стосовно до активу – частини господарського балансу. **Активний баланс.*

активований, а, е, дієприкм. Той, якого піддали спеціальній обробці з метою збільшення його вбирної здатності (активності). **Активоване вугілля.*

активізувати, ую, уєш. Робити кого-, що-небудь діяльнішим, активнішим. **Активізувати дослідження, зусилля. Активізувати діяльність організму, життєдіяльні ферменти.*

активувати, ую, уєш. Збільшувати нагромадження енергії в організмі або речовині, посилювати діяльний стан. **Активувати молекули, фізіологічні функції людини. Активувати ріст організму.*

актиніди, у, ч., хім. Родина із 15-ти споріднених хімічних елементів.

актині́дія, і, ж. Багаторічна витка чагарникова рослина з кисло-солодкими ягодами, що їх використовують у кондитерській промисловості та народній медицині.

акти́нія, і, ж. Морська тварина типу кишковопорожнинних із щупальцями для хапання їжі; морський анемон.

актин□**ний**, ю, ч. Рідкісний у природі радіоактивний хімічний елемент – сріблястий метал, що слабо світиться в темряві блакитним світлом.

актино... Перша частина складних слів, що означає відношення до променистої енергії, випромінювання. **Актинометрія, актинобацильоз.*

акти□**вно**, присл. Енергійно, діяльно.

аккумуляти□**вний**, а, є, спец. Який стосується акумуляції, пов'язаний з нею. **Акумулятивна діяльність вітру.*

кумуляти□**вний**, а, є. Який стосується кумуляції.

аккумуля□**ція**, ї, ж. Збирання, нагромадження, зосередження чогонебудь. **Акумуляція енергії (вітру), речовини.*

кумуля□**ція**, ї, ж. 1. мед. Нагромадження в організмі людини тварин і рослин різних речовин (ліків, отрут і т. ін.) внаслідок тривалого їх уживання. **Кумуляція дії снотворних.* 2. Зосередження застрахованих об'єктів на обмеженій території. 3. Концентрація енергії спрямованого вибуху. **Кумуляція сонячного проміння.*

акүт, а, ч., лінгв. 1. Один із видів музикального наголосу (висхідний) у давньогрецькій, сербській та інших мовах. 2. Високий тон звуку. 3. Діакритичний знак для позначення закритості "е" у французькій мові.

якүт, а, ч. Представник народності, автохтонного населення Якутії.

акцѐнт, у, ч. 1. Своєрідний характер вимови, властивий тій або іншій мові (діалектові), особі. 2. лінгв. Наголос у слові. 3. муз. Виділення окремого звука або акорду за допомогою динамічного чи логічного підсилення. 4. перен. Особлива увага до чогонебудь; підкреслення.

акцѐпт, у, ч. 1. фін. Форма розрахунків, при якій платіжна вимога, виписана постачальником, оплачується банком тільки після згоди боржника. 2. юр. Згода вступити в договір на запропонованих умовах. 3. Форма внутрішньодержавних та міжнародних безготівкових розрахунків. 4. Письмове повідомлення замовником переможця торгів (тендерів).

акцѐнтний, а, є, лінгв. Який стосується наголосу в слові та знака, яким цей наголос позначається на письмі.

акцѐптний, а, є, фін. Який стосується акцепту як форми розрахунків.

акцентований, а, є, дієприкм. 1. лінгв. Наголошений. 2. перен. Підкреслений у висловлюванні, повідомленні.

акцептований, а, є, дієприкм. 1. фін. Затверджений до оплати. 2. перен. Схвалений.

акцентологічний, а, є. Який стосується акцентології – розділу мовознавства, що вивчає систему словесних наголосів. **Акцентологічний словник. Акцентологічна характеристика. Акцентологічне дослідження.*

акцентуаційний, а, є, лінгв. Який стосується акцентуації, акцентування – вирізнєння наголосу в слові, а також системи наголосів у будь-якій мові або групі споріднених мов. **Акцентуаційна модель.*

акцентувати, үю, үеш. 1. лінгв. Ставити наголос; наголошувати. 2. перен. Висувати на перший план, підкреслювати яку-небудь думку у висловлюванні, повідомленні; наголошувати.

акцептувати, *у́ю, у́єш. 1. фін.* Затверджувати до оплати грошові документи. 2. *перен.* Схвалювати.

акцентування, *я, ж., перен.* Підкреслення того, що розглядається як головне, основне.

акцептування, *я, ж., фін.* 1. Укладання угоди відповідно до пропозицій іншої сторони. 2. Зобов'язання оплатити пред'явлений рахунок, вексель в узгоджений термін. 3. Згода банку гарантувати виплату вказаної у векселі або рахунку суми.

акцептáнт, *а, ч., фін.* Особа, яка підписує платіжний документ, беручи зобов'язання своєчасно його оплатити.

акцéптор, *а, ч.* Частина, що приєднує електрони.

акцесійний, *а, е.* Приєднувальний. **Акцесійний договір.*

акцесóрний, *а, е.* Привхідний. **Акцесорний договір. Акцесорне зобов'язання.*

акціонéрний, *а, е.* Який стосується акції як цінного паперу; заснований на акціях. **Акціонерне товариство.*

акціонéрський, *а, е.* Який належить акціонерам; властивий акціонерам. **Акціонерські внески.*

алаба́стр, *а, ч.* Старогрецька посудина для олії.

алеба́стр, *у, ч.* Дрібнозернистий гіпс білого кольору, що використовується в будівництві як в'язуча речовина, а також для скульптурних виробів.

але́грі, *незм. і невідм., с.* Лотерея з негайною виплатою виграшу. **Лотерея-алеґрі.*

але́гро, *незм., муз. 1. присл.* Швидко, жваво (про темп виконання музичного твору). 2. *у знач. ім., невідм., с.* Назва музичного твору або його частини, що виконується в такому темпі.

алегре́то, *незм., муз. 1. присл.* Помірно швидко, помірно жваво (про темп виконання музичного твору). 2. *у знач. ім., невідм., с.* Назва музичного твору або його частини, що виконується в такому темпі.

аліте́рація, *ї, ж.* Поетичний прийом, який полягає в доборі слів із повторюваними однаковими приголосними звуками.

альте́рація, *ї, ж., муз.* Підвищення або пониження будь-якого ступеня ладу на півтон або на цілий тон.

алкоголі́зм, *у, ч.* Захворювання, що розвивається внаслідок тривалого зловживання спиртними (алкогольними) напоями.

алкоголі́з, *у, ч.* Обмінний розклад речовин при взаємодії зі спиртом.

алхі́мія, *ї, ж.* Середньовічне містичне вчення, спрямоване на відшукування чудодійної речовини – “філософського каменя”, за допомогою якого можна було б перетворити прості метали в золото, срібло, лікувати різні хвороби та ін.

хі́мія, *ї, ж.* 1. Наука про склад, будову, властивості та перетворення речовин. **Хімія квантова, радіаційна.* 2. Практичне використання цієї науки, її законів у житті, виробництві, промисловості. **Хімія побутова.* 3. *чого.* Якісний склад та хімічні реакції, властиві чому-небудь. **Хімія пластичних мас.*

альбатрос, а, ч. Великий морський водоплавний птах із довгими вузькими крилами й видовженим дзьобом.

альбінос, а, ч. Людина, тварина або рослина з ознаками альбінізму.

альбінізм, у, ч., *фізіол.* Відсутність нормальної для даного виду організмів пігментації (забарвлення).

альпінізм, у, ч. Вид спорту; сходження на важкодоступні гірські вершини, льодовики.

альбіція, ї, ж. Рослина родини мімозових.

амбіція, ї, ж. Самолубство; гордість, честолюбство.

альвеола, и, ж., *анат.* 1. Міхурець у легенях на кінці найтоншого розгалуження бронхів, куди проходить повітря під час дихання. 2. Ямка в щелепах, де містяться корінні зуби.

віола, и, ж. 1. Смичковий чотириструнний музичний інструмент, що має лад, октавою вищий від віолончелі та квінтою нижчий від скрипки; альт. 2. Старовинний смичковий інструмент, що мав звичайно шість струн, натягнених над грифом, і стільки ж струн того ж ладу під грифом.

альпініада, и, ж. Масовий похід у високогірні райони.

олімпіада, и, ж. 1. У Стародавній Греції – чотирирічний проміжок між олімпійськими іграми, що був одиницею літочислення. 2. Міжнародні спортивні змагання, які влаштовують раз на чотири роки за зразком олімпійських ігор у Стародавній Греції. 3. Змагання в галузі самодіяльного мистецтва, у виконанні навчальних завдань і т. ін.; конкурс.

альтернат, у, ч. У міжнародному праві – сукупність правил, що регулюють порядок підписання договору.

інтернат, у, ч. 1. Гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу. 2. Закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть.

альтитуда, и, ж. Висота точки земної поверхні над рівнем океану; абсолютна висота.

амплітуда, и, ж. 1. *фіз.* Найбільше відхилення тіла, що коливається, від положення рівноваги; розмах коливань. 2. *метеор.* Різниця між найвищою і найнижчою температурою повітря або найбільшим атмосферним тиском у певний період.

алювій, ю, ч. Відклади (валуни, піски і т. ін.), нагромаджені в долинах річками або струмками.

елювій, ю, ч., *геол.* Продукт вивітрювання і вилугування гірських порід, які лишаються на місці свого утворення.

алюзія, ї, ж. Уживаний у художньому творі як риторичний прийом натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт.

ілюзія, ї, ж. 1. Оманливе, хибне сприймання дійсності; хибне уявлення про що-небудь. 2. Програмний номер ілюзіоніста – актора цирку, який показує фокуси.

алюп, у, ч. Спосіб, характер ходи, бігу коня: крок, галоп, кар'єр та ін.

велюп, у, ч. 1. Назва кращих сортів тканини (драпу і т. ін.), фету з низьким, дуже густим і м'яким ворсом на лицьовій поверхні. 2. М'яка шкіра хромового дублення, схожа на замшу.

амбра, и, ж. 1. Воскоподібна речовина сірого кольору, яку виділяють кашалоти. 2. *заст.* Пахощі, парфуми.

амбрé, *невідм.*, с. 1. Пахощі, приємний запах. 2. Глузлива назва гідкого запаху.

аміак, у, ч., *заст.* Безбарвний газ із різким запахом, що складається з азоту й водню; у сполучі з водою утворює нашатирний спирт; амоніак.

аміакáт, у, ч. Розчин твердих мінеральних солей у рідкому аміаку.

аміла́за, и, ж. Фермент, який каталізує гідроліз крохмалю, гликогену та інших полісахаридів.

аміло́за, и, ж. Легкорозчинна у воді складова частина крохмалю.

аміла́н, у, ч. Синтетичне волокно з поліамідів.

аміле́н, у, ч. Ненасичені вуглеводні, полімери яких використовують як мастила, компоненти поліграфічних фарб тощо.

аміни, ів, *мн.* Азотисті органічні сполуки, похідні амоніаку, в якому атоми водню заміщені вуглеводневими радикалами.

амінь. 1. *твердж. част.* Уживається як заключне слово в молитвах, проповідях; вірно, істинно. 2. *у знач. ім., невідм.*, с. Кінець, усе скінчено.

амоні́й, ю, ч. Сполука атомів азоту й водню, яка входить до складу багатьох солей, що широко застосовуються в техніці та сільському господарстві. *Амоні́й вуглекислий, сірчанокислий.

[**амоні́т**¹, у, ч. Вибухова суміш.

[**амоні́т**², а, *перев. мн.* Викопний головоногий молюск, що жив у палеозойську й мезозойську ери.

амора́льний, а, е. Позбавлений моралі; неморальний.

мора́льний, а, е. 1. Який стосується моралі – системи норм і принципів поведінки людей та повчального висновку з чогось. 2. Який відповідає вимогам моралі. 3. Пов'язаний з духовним життям людини.

ампе́р, а, ч. Міжнародна одиниця виміру сили електричного струму (А).

ампі́р, у, ч. Стиль пізнього класицизму в західно-європейській архітектурі та прикладному мистецтві.

вампі́р, а, ч. 1. За народним повір'ям – перевертень, песиголовець, мрець, що виходить ночами з домовини й ссе кров сплячих людей; упир, вурдалака. 2. *перен.* Про людину, яка мучить або нещадно експлуатує залежних від неї людей; кровопивця. 3. Рід великих кажанів, що живуть у тропічних лісах.

ампе́рний, а, е. Який стосується ампера.

ампі́рний, а, е. Який стосується ампіру.

амплу́а, *невідм.*, с. 1. Певне коло ролей, що відповідає сценічним даним актора. 2. *перен.* Певне коло занять.

ампу́ла, и, ж. Герметично запаяна посудина для зберігання в стерильному стані лікарських та інших речовин.

амуле́т, а, ч. Невеликий предмет, якому приписують чудодійну здатність оберігати людину, яка його носить, від усякого лиха; оберіг; талісман.

омле́т, у, ч. Смажена страва з яєць, збитих на молоці або бульйоні (переважно з домішкою борошна).

амфібія, і, ж. 1. Земноводна тварина (жаба, саламандра та ін.), личинка якої дихає зябрами, а доріла особина – легенями. 2. Земноводна рослина, яка може жити й у воді, і на суші. 3. Літак, пристосований для зльоту й посадки на суші та на воді. 4. Танк або автомобіль, що може рухатися по суші й по воді.

амфіболія, і, ж. У стилістиці – вислів, вираз, який можна тлумачити двозначно.

амфора, и, ж. Велика посудина (для вина, олії та ін.) яйцеподібної форми з двома ручками, широко вживана в античному світі та Київській Русі.

камфорá, и', ж. Безбарвна кристалічна речовина з характерним запахом, яку добувають із камфорного дерева і застосовують у медицині й техніці.

аналогія, і, ж. 1. Подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями. 2. лог. Висновок, зроблений на підставі схожості, подібності в чому-небудь предметів, явищ, понять. 3. лінгв. Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової подібності.

антологія, і, ж., літ. Збірка літературно-художніх творів одного жанру (переважно поезій) різних авторів.

апологія, і, ж., книжн. Усний або писемний захист, вихваляння кого-, чого-небудь.

анархізм, у, ч. 1. Політична течія, яка заперечує будь-яку державну владу, організовану політичну боротьбу. 2. перен. Невизнання авторитету, порядку, дисципліни; свавілля.

анорхізм, у, ч. Вада розвитку – відсутність яєчок у людини й тварин.

анархістський, а, е. Належний анархістові, анархістам; який має в собі риси анархізму. *Анархістський настрій, погляд. Анархістська організація.

анархічний, а, е. 1. Який стосується анархізму або анархії – безвладдя. 2. Схильний до анархії – безвладдя, хаосу; безладний, хаотичний. *Анархічний вчинок, ухил.

анафора, и, ж., літ. Стилістичний прийом, що полягає в повторенні тих самих звуків, слів, речень на початку двох або кількох суміжних рядків, строф, фраз.

анафорéз, у, ч. Переміщення до анода завислих у розчині частинок, коли через розчин проходить електричний струм.

анга́р, а, ч. Приміщення, де стоять літаки і проводиться їхній поточний ремонт.

анга́рія, і, ж. 1. У Стародавньому Римі та середньовічних державах Західної Європи – візницька та деякі інші відробіткові повинності. 2. Право захоплення воюючими державами у своїх портах суден нейтральних країн.

анго́ра, и, ж. Порода кролів, кіз, котів із довгою м'якою шерстю.

ангі́на, и, ж. Інфекційне захворювання переважно із гострим запаленням слизової оболонки зів, зокрема піднебінних мигдалин.

ангіо́ма, и, ж. Доброякісна пухлина з кровоносних чи лімфатичних судин.

англі́єць, я, ч. Представник народу, який становить основне населення Англії.

англіканець, я, ч. Той, хто сповідує англіканство – різновид протестантської релігії.

англійський, а, е. Який стосується Англії, англійців.

англіканський, а, е. Який стосується англіканства – різновиду протестантської релігії.

англофіл, а, ч. Прихильник англійської нації, її культури.

англофоб, а, ч. Противник, ворог англійської нації, її культури.

анданте, незм. і невідм, с., муз. 1. Повільний плавний темп (але швидший, ніж адажіо). 2. Назва музичного твору або його частини, що виконується в такому темпі.

анданти □ **но**, незм. і невідм, с., муз. 1. Темп, жвавіший за анданте, але помірніший за модерато. 2. Музичний твір або його частина, що виконується в такому темпі.

анемія, ї, жс. Недокрів'я.

аномія, ї, жс. Соціологічне та соціально-психологічне поняття, що позначає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості; виражається у відчуженості людини від суспільства, апатії і т. ін.

анергія, ї, жс. Втрата реактивності; нездатність реагувати на подразники.

енергія, ї, жс. 1. *спец.* Одна з основних властивостей матерії, загальна міра всіх форм її руху. **Енергія зв'язку.* 2. *рідко.* Електроенергія. 3. Діяльна сила поєднана з наполегливістю, рішучістю в досягненні поставленої мети.

анігліяційний, а, е. Який стосується анігліяції.

інгальяційний, а, е. Який стосується інгальяції. **Інгальяційний метод лікування.*

анігіля □ **ція**, ї, жс. Взаємодія елементарних частинок і античастинок, внаслідок якої вони перетворюються на інші частинки.

інгалья □ **ція**, ї, жс. Лікування верхніх дихальних шляхів вдиханням лікарських речовин (у вигляді пари, газів, розпиленних рідин).

анід, у, ч. Синтетичне волокно, цінний матеріал для виробництва трикотажних тканин, штучного хутра, пластмас і т. ін.

анод, а, ч. Позитивно заряджений електрод.

аніمالізм, у, ч. Зображення тварин у живописі, різьбярстві, скульптурі.

анімізм, у, ч. Містичне уявлення первісних людей, згідно з яким кожна річ має свого духа, душу; одухотворення сил і явищ природи.

аніمالісти □ **чний**, а, е. Який стосується аніمالізму, аніمالістів; що зображує, описує тварин. **Аніمالістичний жанр.*

анімісти □ **чний**, а, е. Який стосується анімізму.

анімальний, а, е. Який стосується тварин; тваринний.

аномальний, а, е. Який характеризується аномалією; незвичний.

анналі, ів, мн. Записи найважливіших історичних подій за роками в давніх народів (єгиптян, асирійців, персів, китайців); літопис.

амоналі, ів, мн., хім. Вибухові речовини, що складаються із суміші нітрату амонію, тринітролуолу, порошкуватого алюмінію, вугілля та ін. речовин.

анодування, я, с. Утворення захисної оксидної плівки на поверхні металевих виробів способом електролізу, щоб захистити метал від корозії.

анотування, я, с. Складання анотації.

нотування, я, с. Стисле записування чого-небудь.

анотація¹, і, ж. 1. Стисла бібліографічна довідка, характеристика змісту книги, статті й т. ін. 2. муз. Стислий виклад змісту музичного твору, який включає повну назву твору, відомості про авторів музики й тексту, жанр, форму, фактуру, тональність, темп, метр, склад виконавського колективу, діапазон і т. ін. *Анотація вичерпна, змістовна, формальна. Анотація російською мовою.

нотація¹, і, ж., спец. Система умовних письмових позначень, прийнята в якій-небудь галузі людської діяльності. *Нотація давня, крюкова, шахова. Нотацію вивчати.

нотація², і, ж., розм. Настанова, повчання із засудженням чиєїсь поведінки, вчинків і т. ін. *Нотацію вичитувати (вчитати). Нотація довга, нудна.

анотувати, ую, уєш. Скласти анотацію.

нотувати, ую, уєш. Стисло записувати що-небудь, робити нотатки.

ансамбль, ю, ч. 1. Група співаків, музикантів або танцюристів, що постійно виступає як єдиний художній колектив. 2. Музичний твір або окрема частина його, призначена для одночасного виконання кількома музикантами або співаками. 3. Продумано, зі смаком підібраний комплект, що складається з предметів одягу, взуття, головних уборів і т. ін. 4. перен. Про дружний колектив, групу людей, об'єднаних загальними інтересами. 5. Сукупність будівель, споруд і т. ін., що є частинами одного цілого (в архітектурі, шляховій справі).

асемблер, а, ч. Допоміжна програма в складі операційної системи для автоматичного перекладу вихідної програми, яка має бути виконана на ЕОМ машинною мовою; один із видів транслятора.

анти□ква, и, ж. Латинський шрифт з округлими контурами, на відміну від готичного шрифту, який має вуглувату форму.

антиквар, а, **антикварій**, я, ч., заст. 1. Знавець або продавець старовинних речей, картин, книжок та ін. цінних предметів. 2. заст. Про людину, яка любить збирати старовинні речі.

антинейтри□но, невідм., с. Електично нейтральна елементарна частинка, що є античастинкою нейтрино.

антинейтрон, а, ч. Електично нейтральна елементарна частинка, що є античастинкою нейтрона.

антипатія, і, ж. 1. Почуття неприязні, огиди, відрази до кого-, чого-небудь. 2. розм. Про людину, що викликає таке почуття.

апатія, і, ж. 1. Хворобливий стан, для якого властиве байдуже ставлення до оточення, відсутність зовнішніх проявів емоційних реакцій. 2. перен. Цілковита байдужість.

антипати□чний, а, е. Який викликає антипатію; неприємний.

апати□чний, а, е. Який перебуває в стані апатії; схильний до апатії; байдужий, млявий.

анти□пка, и, ж., розм. Вид дикорослої вишні з дрібними, терпкими на смак плодами, непридатними для споживання; кучина.

анти□пко, а, ч., діал. Чорт.

антракнбз, у, ч. Грибкова хвороба сільськогосподарських культур, що спричиняє появу на рослинах жовтих чи бурих плям, тріщин, виразок і призводить до загибелі рослин. **Антракноз льону. Антракноз плямистий.*

антракбз, у, ч. Професійне захворювання, що розвивається внаслідок систематичного вдихання кам'яновугільного пилу. **Антракоз легень (легенів).*

антрацен, у, ч. Ароматичний вуглеводень, що добувається з кам'яного вугілля у вигляді безбарвних блискучих кристалів.

антраци□т, у, ч. Один із найкращих сортів кам'яного вугілля, що характеризується великою щільністю, блискучо-чорним кольором і має високу теплотворну здатність.

антраценовий, а, е. Який містить у собі антрацен; який виробляють з антрацену. **Антраценове масло. Антраценові барвники.*

антраци□товий, антраци□тний, а, е. Який стосується антрациту; характерний для нього. **Антрацитовий блиск. Антрацитове вугілля.*

антрепри□за, и, ж. Ведення театрального циркового та інших підприємств приватною особою; приватне театральне підприємство.

репри□за, и, ж., спец. 1. Короткий вставний номер-жарт, що його виконують актори розмовного жанру в цирку та на естраді. 2. Повторення одного з розділів музичного твору. 3. У фехтуванні – повторний удар. 4. Перехід коня на алюр після подолання перешкоди.

антри□т, у, ч. Запалення слизової оболонки печери соскоподібного відростка.

артри□т, у, ч. Запалення суглобів. **Артрит алергічний, вторинний, інфекційний, ревматичний, ревматоїдний.*

...антроп. Кінцева частина складних слів, що відповідає поняттю “викопна людина”. **Пітекантроп, синантроп.*

антропо... Перша частина складних слів, що відповідає поняттям “людина”, “людство”. **Антропоморфний, антропоструктурний.*

аншл'аг, у, ч. Стан, коли всі квитки на виставу, концерт і т. ін. продано, а також оголошення про це в касі театру, цирку і т. ін.

обшл'аг, а, ч. Одворот на кінці рукава.

апар'ат, ч. 1. а. Прилад, пристрій для виконання якої-небудь роботи. 2. у. Установа або сукупність установ, що обслуговують яку-небудь ділянку державного управління чи господарства; сукупність працівників такої установи; штат. 3. у, фізіол. Сукупність органів, які виконують певні функції в організмі. **Апарат вестибулярний (анат.).*

апар'т, у, театр. Монолог або репліка, спрямовані на публіку (вважається, що ті, хто на сцені, їх не почують).

апарат'ура, и, ж., збірн. Сукупність апаратів (приладів, пристроїв для виконання якої-небудь роботи).

аперт'ура, и, ж., спец. Отвір у діафрагмі фотооб'єктива. **Апертура числова.*

апрету́ра, и, ж., техн. 1. Остаточне оброблення тканини, шкіри тощо спеціальними речовинами. 2. Речовина, що використовується для такого оброблення; лак для шкіри.

апартаме́нт, у, ч. Велика розкішна кімната; розкішна квартира.

департа́мент, у, ч. 1. У царській Росії і деяких сучасних країнах – відділ у складі вищої державної установи або певний самостійний орган управління. **Департамент народної освіти, землеробства. Державний департамент США*. 2. Назва міністерства закордонних справ у США і деяких інших країнах. 3. Адміністративно-територіальна одиниця у Франції.

апа́сіона́та, и, ж. Музичний твір пристрасного, натхненного характеру.

апа́сіона́то незм. і невідм., с. Пристрасний, натхнений характер виконання музичного твору або його частини.

апати́т, у, ч. Мінерал, що використовується для виробництва фосфатних добрив.

апе́тит, у, ч. 1. тільки одн. Бажання їсти, охота до їди. 2. *перев. мн., перен.* Прагнення до чого-небудь. **Апетит вовчий*.

апати́товий, а, е. Який стосується апатиту; який містить у собі апатит.

апе́титний, а, е. 1. Який збуджує апетит; смачний. 2. *розм.* Привабливий, принадний.

апа́ч, а, ж., театр. Дзвінкий фальшивий ляпас, розрахований на глядачів (часто використовується клоунами).

апа́чі, ів, мн. Група індієських племен Північної Америки.

апеля́ція, і, ж. 1. юр. Оскарження ухвали, постанови нижчої інстанції (звичайно судової) перед вищою 2. Звернення до кого-, чого-небудь за підтримкою, порадою.

[д]е́піля́ція, і, ж. Видалення волосся механічним або хімічним шляхом з лікувальною або косметичною метою.

апе́ндикс, а, ч. 1. анат. Червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин. **Апендикс здоровий, травмований, хворий. Видалити апендикс*. 2. Додаток до підручника, словника тощо.

апенди́цит, у, ч., мед. Запалення апендикса. **Апендицит хронічний, гострий. Приступ, лікування апендициту*.

апліка́та, и, ж., мат. Одна з декартових координат точки в просторі; вісь z.

апліка́ту́ра, и, ж., муз. 1. Спосіб розташування та порядок чергування пальців під час гри на музичних інструментах. 2. Система позначення цього способу в нотах.

аплóмб, у, ч. Самовпевненість у поведінці, розмові.

плóмба, и, ж. 1. На зачинених дверях приміщень, вагонів або на машинах, приладах і т. ін. – заборонний знак (із шматочка свинцю або іншого пластичного матеріалу) з клеймом, відбитком печатки. 2. Шматочок твердої речовини, яким закривають отвір у зіпсованому зубі.

гплóмбір¹, у, ч. Вершкове морозиво, до якого додають смакові приправи (шоколад, горіхи, ягоди і т. ін.).

Лпломбір², а, ч. Пристрій у вигляді щипців для накладання пломб – заборонних знаків на зачинених дверях приміщень, вагонів або на машинах, приладах і т. ін. (із шматочком свинцю або іншого пластичного матеріалу) з клеймом, відбитком печатки.

апогей, ю, ч. 1. *астр.* Найвіддаленіша від центра Землі точка орбіти Місяця або штучного супутника Землі. 2. *перен.* Найвищий ступінь чого-небудь; вершина, розквіт.

перигей, ю, ч., *астр.* Найближча до центра Землі точка орбіти Місяця або штучного супутника Землі.

апозиція, ї, *жс.*, *лінгв.* Прикладка.

опозиція, ї, *жс.* 1. Протидія, опір кому-, чому-небудь; протиставлення своїх поглядів, дій або своєї політики іншим поглядам, діям або політиці. **Бути в опозиції.* 2. Загальна назва партій, груп, які виступають проти правлячої партії групи або проти політики уряду, а також парламентські фракції цих партій. 3. У шаховій грі – позиція королів, коли вони протистоять один одному через одне поле шахової дошки.

позиція, ї, *жс.* 1. Положення, постава тіла; поза. 2. Розташування, місцезнаходження, положення кого-, чого-небудь. 3. Ділянка місцевості, зайнята військами та обладнана для ведення оборони або як вихідний рубіж для наступу. 4. Окремий пункт тематичного плану, тематичної номенклатури чого-небудь, що містить певні вимоги, умови. 5. *перен.* Кут зору, ставлення до чого-небудь, що визначає характер поведінки, дії. 6. Розміщення фігур у який-небудь момент гри (в шахи, крокет, лапту та ін.)

аполóg, а, ч., *літ.* Невелике алегоричне оповідання з життя тварин, зазвичай повчального характеру, що започаткувало розвиток байки.

апологет, а, ч., *книжн.* Захисник кого-, чого-небудь.

апострóf, а, ч. Знак у вигляді коми, який ставиться вгорі після приголосного перед йотованим для позначення роздільної вимови, а також на місці пропущеного голосного.

апострóфа, и, *жс.* Стилистична фігура, що є звертанням до відсутньої особи, неживого предмета або до самого себе.

апофéгма, и, *жс.* Стисле дотепне висловлювання.

апофéма, и, *жс.*, *мат.* Перпендикуляр, опущений із центра правильного багатокутника на будь-яку з його сторін.

апофебз, у, ч. 1. В античних греків і римлян – культ обожнювання якої-небудь видатної особи. 2. *книжн.* Звеличування якої-небудь особи, події, явища. 3. *театр.* Заключна, фінальна урочиста масова сцена вистави чи святкової концертної програми, в якій прославляється народ, певний герой, подія, факт тощо.

апофіз, у, ч. 1. *анат.* Кінцева частина трубчастих кісток; відросток, виступ кістки. 2. *бот.* Виріст при основі коробочки деяких мохів; ромбічна площинка над потовщеним кінцем сім'яної луски соснової шишки. 3. *геол.* Жилоподібне відгалуження магматичного тіла в сусідні гірські породи.

- гіпофіз**, а, ч. Залога внутрішньої секреції у хребетних, розміщена біля основи головного мозку, яка впливає на ріст і розвиток організму; мозковий придаток.
- апріорі**, присл. 1. *філос., лог.* Незалежно від досвіду. 2. *перен., книжн.* Без перевірки, наперед. **Вирішити апріорі.*
- апостеріорі**, присл., *філос., лог.* На основі досвіду.
- апріорний**, а, е, *філос., лог.* Який не ґрунтується на досвіді, передую йому.
- апостеріорний**, а, е, *філос., лог.* Який випливає з досвіду, оснований на досвіді.
- ар**, а, ч. У метричній системі – міра земельної площі, що дорівнює 100 м².
- ара**, *невідм., ч.* Група довгохвостих папуг.
- араб**, а, ч. Представник групи народів, що становить основне населення Передньої Азії та Північної Африки.
- арап**, а, ч., *заст.* Негр.
- арабеск**, у, ч. Поза в класичному балеті, при якій одна нога піднята й відведена назад.
- арабеска**, и, ж. 1. Вид орнаменту з геометричних фігур, стилізованого листя, квітів і т. ін., який поширився в Європі під впливом арабського мистецтва (у скульптурі, живописі та мозаїці). 2. *муз.* Жанр інструментальної п'єси витонченого, примхливого характеру.
- арабіс**, у, ч., *бот.* Декоративна рослина родини хрестоцвітних.
- арахіс**, у, ч. 1. Однорічна трав'яниста олійна рослина родини бобових; земляний (китайський) горіх. 2. *збірн.* Плоди цієї рослини; земляні (китайські) горіхи.
- арат**, а, ч. У Монголії – селянин, що займається кочовим тваринництвом.
- карат**, а, ч., *спец.* Міра ваги коштовного каменю, що дорівнює 0,2 грама.
- карате**, *невідм., с.* Вид, система самозахисту без зброї, що ґрунтується на ударах рукою або ногою по найуразливіших місцях тіла людини; вид спортивної боротьби.
- карати**, аю, аєш. 1. Завдавати кари, накладати кару, покарання за щонебудь. 2. Завдавати мук, тортур; мучити.
- арбалет**, а, ч. 1. Старовинна зброя, що має форму лука для метання стріл, каміння і т. ін.; самостріл. 2. *мисл.* Рушниця для полювання під водою.
- арболіт**, а, ч. Різновид легкого бетону, виготовленого із суміші органічних заповнювачів (відходів деревообробки, очерету і т. ін.), що в'яжуть матеріали і воду.
- аргал**, у, ч. Сухий кізяк, що використовується як паливо у безлісних місцевостях Азії.
- аргалі**, *невідм., ч.* Дикий гірський баран з великими рогами; архар.
- аргамак**, а, ч. Старовинна назва породистого верхового коня в східних народів; румак.
- гамак**, а, ч. Підвісна колиска із сітки чи парусини для відпочинку або сну на повітрі.
- аргонавт**, а, ч. 1. У давньогрецькій міфології – герой, який здійснював далекий морський похід на кораблі "Арго" в Колхиду за золотим руном.

2. *перен.* Про відважних мореплавців, які подорожують у невідомі країни, шукаючи багатства, пригод і т. ін.

астрона́вт, а, ч. 1. Фахівець з астронавтики – науки про польоти літальних апаратів у міжпланетному просторі. 2. *рідко.* Той, хто літає в космічний простір; космонавт.

аргумента́ція, ї, *жс., книжн.* 1. Наведення аргументів, доказів; обґрунтування. 2. Сукупність аргументів – підстав, доказів, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь.

аугмента́ція, і, *жс.* Підсилення, збільшення, нарощування.

арде́н, а, ч. Бельгійська порода робочих коней-важковозів.

го́рден¹, а, ч. Почесна відзнака, нагорода за військові, трудові або інші заслуги.

Го́рден², у, ч. 1. Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статусом. **Орден лівонський.* 2. *заст.* Назва деяких таємних товариств, об'єднань. **Орден масонський.*

Го́рден³, а, ч., *арх., рідко.* Вид архітектурної композиції, що складається з вертикальних (колон, пілястрів) і горизонтальних (антаблемента) частин у відповідній архітектурно-стильовій обробці; ордер.

ареа́л, у, ч., *книжн.* Територія поширення чого-небудь, наприклад виду тварин, рослин та ін.

оре́бл, у, ч. 1. Променисте коло, сяйво навкруг голови Бога, святого на іконах, культових картинах, скульптурах і т. ін.; німб. 2. *перен.* Атмосфера слави, успіху, пошани і т. ін. навколо кого-небудь. 3. Світлове коло, яке оточує що-небудь на темному тлі. 4. *астр.* Яскраве, біле сяйво навколо сонця, місяця, яскравих зірок. **Ореол місяця.*

а́река, и, *жс.* Горіхова пальма, що росте в Азії та Н. Гвінеї, горіхи якої вживають у їжу.

ари́к, а, ч. У Середній Азії – назва зрошувального каналу.

а́рка, и, *жс.* 1. Склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають стояки моста, два суміжні будинки і т. ін. 2. Декоративна споруда у вигляді брами, що завершується склепінням. **Арка тріумфальна.* 3. *театр.* Балка, яка відділяє сцену від залу і утворює так зване дзеркало сцени. **Арка портална.*

арко́, *невідм., с.* Сплав міді з цинком, схожий за кольором на золото.

аре́на, и, *жс.* 1. У давньоримському цирку – посипаний піском майданчик, де відбувалися бої гладіаторів, спортивні змагання та ін. 2. Круглий майданчик посередині цирку, де виступають артисти. 3. *перен.* Місце, де відбувається яка-небудь дія, подія. 4. *перен., книжн.* Галузь, поле діяльності, царина.

аре́нга, и, *жс.* Рід цукрових пальм у тропіках Азії та Австралії.

а́рійка, и, *жс., муз.* Коротка арія.

а́рійка, и, *жс.* Жінка арійської раси.

арка́н, а, ч. 1. Довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин. 2. Гуцульський чоловічий танок.

орка́н, у, ч. 1. *заст.* Ураган. 2. *метеор.* Тропічний циклон, що виникає в Південній півкулі.

ароматизований, а, е, дієприкм. 1. Здобрений ароматичними речовинами. *Ароматизований напій. Ароматизована карамель. Ароматизоване тісто, мило. Ароматизовані ліки, цигарки. Ароматизований ваніліном, мигдалем, корицею, горіхами, спеціями. 2. техн. Збагачений ароматичними вуглеводнями (про нафту, бензин). *Ароматизований бензин.

аромати́чний, а, е. 1. Який надає аромату. *Ароматична рослина. Ароматичне коріння. Ароматичні свічки. 2. хім. Клас хімічних сполук, що містять у своєму складі одне, декілька або багато бензенових кілець. *Ароматичний альдегід, амін, полімер, вуглець. Ароматична сполука.

аромáтний, а, е. Який має приємний і ніжний запах, пахощі; запашний; виділяє аромат. *Ароматний дим, напій, плід. Ароматна айва, груша, кава, страва. Ароматне вино, повітря, яблуко. Ароматні залози.

арсенáт, у, ч., перев. мн. Сіль арсенатної кислоти.

арсені́т, у, ч., перев. мн. Сіль арсенітної кислоти (отруйна).

арсені́д, у, ч., перев. мн. Сполука арсену з металом, тверда високоплавка речовина.

арт... Перша частина складних слів, що відповідає слову **артилерійський**. *Артдивізіон, артпідготовка.

артр..., артро... Перші частини складних слів, що відповідають поняттю "суглоб". *Артралгія, артропластика.

арти́кль, я, ч., грам. Частка, що вживається в деяких мовах при іменниках для розрізнення роду, надання їм означеності або неозначеності.

арти́кул, а, ч. 1. заст. Стаття, розділ або параграф якого-небудь закону, договору або розпорядження та ін. 2. Тип виробу, товару.

артику́л, у, ч., заст. Елемент вправи з рушницею.

артралгі́я, ї, ж. Біль у суглобах.

артроло́гія, ї, ж. Розділ анатомії, який вивчає будову суглобів.

астроло́гія, ї, ж. Відоме з давніх часів учення, що визначає безпосередній зв'язок між розташуванням і рухом небесних тіл та явищами суспільного життя, долею людини і т. ін.

арха́йка, и, ж. Старовина, старовинні речі, а також усе те, що характеризується рисами старовини.

архаї́стика, и, ж. Напрямок у мистецтві: наслідування форм, прийомів і стилів майстрів давніх епох.

архаїсти́чний, а, е. Який стосується архаїки. *Архаїстичний стиль.

архаї́чний, а, е. Який стосується архаїки; який існував, був створений давно; стародавній, старовинний. *Архаїчний вислів. Архаїчна казка. Архаїчне обладнання.

архе... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю "початок". *Археогіати.

архео... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю "стародавній". *Археографічний, археоптерикс.

архі... 1. Префікс, за допомогою якого виражають найвищий ступінь ознаки; значенням наближається до слів **дуже**, **найбільший**. *Архісерйозний,

архіреакційний, архіскладний. 2. Перша частина складних слів, що вказує на старшинство в церковному званні. **Архідиякон, архієпископ*. 3. Перша частина складних слів, що відповідає поняттю "головний". **Архімільтіонер*.

асиметрія, ї, ж. Брак або порушення симетрії; несиметричність, нерозмірність.

симетрія, ї, ж. 1. Розмірне, пропорційне розміщення частин якогось цілого щодо центру, середини. 2. *мат.* Властивість геометричної фігури за певних змін свого положення накладатися на себе так, що не всі її точки займають початкове положення. 3. *фіз.* Незалежність фізичних явищ від певних просторово-часових або інших перетворень.

асиміляція, ї, ж. 1. Уподібнення. 2. *біол.* Процес засвоєння рослинним чи тваринним організмом зовнішніх щодо нього речовин. 3. *лінгв.* Уподібнення одних звуків іншим. 4. Ототожнення.

дисиміляція, ї, ж. 1. *біол.* Процес руйнування органічних речовин, що входять до складу живих тіл. 2. *лінгв.* Заміна в слові одного з двох однакових або близьких за вимовою звуків іншим, менш спорідненим.

дисимуляція, ї, ж., *мед.* Приховування захворювання чи окремих його симптомів з метою ввести в оману відносно свого справжнього фізичного або психічного стану.

симуляція, ї, ж. Удавне вираження певного фізичного стану, почуттів і т. ін. з метою введення кого-небудь в оману; удавання.

асона́нс, а, ч., *поет.* Неповна рима, в якій співзвучні тільки наголошені голосні звуки.

дисона́нс, у, ч. 1. *муз.* Негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності. 2. *перен.* Те, що вносить розлад у що-небудь, суперечить чомусь.

асоціа́ція, ї, ж. 1. Добровільне об'єднання осіб чи організацій для досягнення спільної господарської, політичної культурної чи якої-небудь іншої мети; товариство, спілка. 2. Сполучення, з'єднання чого-небудь в одне ціле. 3. *псих.* Зв'язок між окремими нервово-психічними актами, внаслідок якого одне уявлення, почуття і т. ін. викликає інше.

дисоціа́ція, ї, ж. 1. Розклад молекул на простіші молекули, атоми, атомні групи або йони. 2. Розлад у психічних процесах.

а́спид, га́спид, а, ч. Чорт, диявол, дідько, біс. **До гаспида*.

а́спид¹, а, ч. Рід отруйних змій.

а́спид², у, ч., *заст.* Різновид сланцю.

аспіра́нт, а, ч. Особа, що готується до педагогічної або наукової діяльності при вузі чи науково-дослідному інституті.

аспіра́т, у, ч., *лінгв.* Придиховий приголосний звук.

аста́т, у, ч. Штучний радіоактивний хімічний елемент, ізотопи якого вживають для лікування зубу.

атеста́т, а, ч. 1. Свідоцтво про закінчення навчального закладу, присвоєння вченого або спеціального звання. **Атестат старшого наукового співробітника*. 2. Документ на право одержання грошового чи речового забезпечення військовослужбовцем або членами його сім'ї.

3. Посвідчення про проходження служби; рекомендація з попереднього місця служби. 4. Взагалі характеристика, відзив.

астенія, і, ж., мед. Загальна кваліть організму, слабкість.

астерія, і, ж. Рід безхребетних тварин класу морських зірок на зразок голкошкірих.

істерія, і, ж. 1. Функціональне нервово-психічне захворювання, що характеризується підвищеною емоційною збудженістю й супроводжується риданням, сміхом, криком, корчами, а також розладом чутливості, рухомої сфери й т. ін. 2. *перен.* Хворобливий інтерес, посилене прагнення до чого-небудь; горячкова діяльність у якомусь напрямі.

історія, і, ж. 1. *тільки одн.* Закономірний послідовний розвиток дійсності. 2. *тільки одн.* Процес розвитку, зміна чого-небудь. **Історія хвороби.* 3. *тільки одн.* Сукупність фактів і подій, які належать до минулого. **Ввійти в історію.* 4. *тільки одн.* Наука про загальний розвиток того чи іншого народу, країни або всього суспільства. 5. *тільки одн.* Наука, що вивчає процес розвитку, послідовні зміни якої-небудь галузі природи, культури, знання. **Історія літератури.* 6. Оповідання розповідь про кого-, що-небудь. 7. *розм.* Подія, пригода, випадок.

астероїди, ів, *мн.* Малі планети Сонячної системи, що обертаються навколо Сонця переважно між орбітами Марса і Юпітера.

стероїди, ів, *мн.* Група органічних речовин рослинного й тваринного походження, що мають важливе значення для життєдіяльності організмів і застосовуються як лікарські засоби.

астрагал, у, ч. Однорічна й багаторічна трав'яниста або кущова рослина.

астрал, у, ч., *розм.* В окультизмі – особливий стан заглиблення в себе, за якого духовна сутність людини переміщується за межі навколосемного простору.

астро... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю “зоряний”. **Астрометричний, астронавігція*

гастро..., гастеро... Перші частини складних слів, що відповідають поняттю “шлунок” або черевна частина тіла. **Гастроентерит, гастероміцети.*

астронім, а, ч., *лінгв.* Власна назва природних космічних об'єктів.

астронóm, а, ч. Фахівець з астрономії.

гастронóm, а, ч. 1. Знавець і любитель смачної їжі. 2. Назва крамниці, в якій продається гастрономія.

астрологічний, а, е. Який стосується астрології.

астрономічний, а, е. Який стосується астрономії. **Астрономічні числа, цифри.*

гастрономічний, а, е. Який стосується крамниці, де продається гастрономія; призначений для продажу гастрономії.

астрологія, і, ж. Відоме з давніх часів учення, що визначає безпосередній зв'язок між розташуванням і рухом небесних тіл та явищами суспільного життя, долею людини і т. ін.

астронómія, і, ж. Наука про рух будову й розвиток небесних тіл та їхніх систем.

гастроно́мія, ї, ж. 1. Знання й розуміння кулінарії. 2. Продукти харчування, переважно закусочні.

атаксія, ї, ж. Розлад координації довільних рухів, що спостерігається за деяких захворювань нервової системи.

атараксія, ї, ж. Стан душевного спокою й незворушності, до якого, на думку деяких давньогрецьких філософів, повинен прагнути мудрець.

а́тлас, у, ч. Укладений за певною системою і виданий у формі альбому або книжки збірник географічних, історичних та інших карт.

атла́с, у, ч. Шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька.

атласний, а, е. Який стосується атласу.

атла́сний, а, е. 1. Який стосується атласу; зроблений з атласу.

**Атласна тканина. 2. перен. Схожий на атлас; гладенький, блискучий.*

ато́л, а, ч. Кораловий острів кільцеподібної форми.

то́л, у, ч. Вибухова речовина.

то́ль, ю, ч. Покрівельний матеріал, виготовлений з товстого картону, просоченого кам'яновугільним дьогтем.

атомарний, а, е. 1. *спец.* Який складається з окремих атомів, не об'єднаних в молекули; який існує в такому вигляді. **Атомарний склад речовини. Атомарний водень. 2. книжн. Роздрібнений, розрізнений, нецілісний.*

атомісти□□**чний**, а, е. Який стосується атомізму та атомістики – вчення про природу, згідно з яким матерія складається з окремих, надзвичайно малих частинок – атомів. **Атомістична теорія. Атомістичні уявлення.*

а́томний, а, е. Який стосується атома як найменшої кількості хімічного елемента, що складається з ядра й електронів; пов'язаний з використанням енергії атома. **Атомна вага, електростанція, зброя. Атомне ядро.*

атоні́чний, а, е. У медицині – який стосується атонії, спричиняється ослабленням тонусу м'язів скелета і внутрішніх органів. **Атонічна кровотеча.*

атона́льний, а, е. У музиці – позбавлений тональної організації звуків.

**Атональний твір. Атональна музика.*

тона́льний, а, е. 1. *фіз., муз.* Який стосується тону – звуку, що утворюється періодичним коливанням повітря і відзначається певною висотою. 2. Який стосується тону – кольору, забарвлення або відтінку якогось кольору.

атона́льність, ності, ж. Відмова від тональності, ігнорування логіки ладових і гармонійних зв'язків, які утворюють мову тональної музики.

тона́льність, ності, ж. 1. *муз.* Звуковисотне положення ладу. **Тональність мажорна, мінорна. 2. Характер, сила звучання тону, голосу. 3. літ. Основна емоційна настроєність твору. 4. мист. Переважаючий колір, поєднання основних тонів на картині, що створює відповідну емоційну настроєність.*

афа́кція, ї, ж. Відсутність кришталика ока.

афекта́ція, ї, ж. Неприродність, штучність у поведінці, манерах, піднесеність у мові.

- афгані**, невідм., ж. і с. Грошова одиниця Афганістану.
- афганці**, ів, мн. Народ, який становить основне населення Афганістану.
- аф'єкт**, у, ч. Стан дуже великого, але короткочасного нервового збудження.
- *Аф'єкт сильний**, глибокий.
- еф'єкт**, у, ч. 1. Сильне враження, викликане ким-, чим-небудь. **Еф'єкт зовнішній, штучний, дешевий, стилістичний, музичний, світловий. Справляти еф'єкт. Бити на еф'єкт.* 2. Результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів. **Еф'єкт економічний, лікувальний. Еф'єкт присутності. Еф'єкт мультиплікатора.* 3. *перев. мн.* Засоби, прийоми, пристосування, за допомогою яких створюється враження, ілюзія чого-небудь. 4. Фізичне явище.
- аф'єктований**, а, е. Який відзначається аф'єкцією; неприродний, штучний.
- аф'єкти□вний**, а, е. 1. Проін'єктований аф'єктом; пов'язаний з почуттями, настроями, переживаннями. **Аф'єктивна пам'ять. Аф'єктивне збудження.* 2. Піднесено-емоційний. **Аф'єктивна лексика.*
- еф'єкти□вний**, а, е, книжн. 1. Який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший еф'єкт – результат. **Еф'єктивний метод, прийом, засіб навчання, результат. Еф'єктивна робота. Еф'єктивні ліки.* 2. Який викликає еф'єкт – сильне враження. **Еф'єктивний виступ. Еф'єктивна промова.*
- аф'єкти□вність**, ності, ж. 1. Проін'єктованість аф'єктом. **Аф'єктивність у реагуванні на щось. Вияв еф'єктивності.* 2. Піднесена емоційність.
- еф'єкти□вність**, ності, ж. Результативність. **Еф'єктивність економічна. Еф'єктивність уроку, праці, виробництва, навчання.*
- аф'єри□ст**, а, ч. Той, хто здійснює аф'єри; шахрай. **Аф'єрист шлюбний.*
- аф'єри□ст**, а, ч. Той, хто складає афоризми – лаконічні судження, в яких узагальнені глибокі висновки.
- аф'єристи□чний**, а, е. Який має риси, ознаки афоризму. **Аф'єристичний вислів, стиль.*
- аф'єри□стський**, а, е. Який стосується аф'єриста. **Аф'єристські звички.*
- аф'єрік'анери, аф'єрік'андери**, ів, мн. Народ, що живе в Південній Африці – в основному нащадки голландських, французьких і німецьких колоністів; бури; окремі представники цього народу.
- аф'єрік'анці**, ів, мн. Корінне населення Африки.
- аф'єрік'анерський**, а, е. Який стосується аф'єріканерів.
- аф'єрік'анський**, а, е. Який стосується аф'єріканців, Африки.
- аф'єріканістика**, и, ж. Комплексна наука, що вивчає історію, мови, культуру та побут народів Африки.
- аф'єріканістка**, и, ж. Жінка-аф'єріканіст; фахівець з аф'єріканістики.
- аф'єронт**, у, ч., заст. Публічна образа, зневага.
- ф'єронт**, у, ч. 1. У шикунанні військ – лицева сторона. 2. У бойовому порядку – сторона військової частини, підрозділу, обернена до ворога, а також територія, зайнята такою частиною, підрозділом. 3. Місце, район, де відбуваються воєнні дії та розташовані діючі війська під час війни. 4. Найбільше військове з'єднання, що діє під час війни під командуванням

одного воєначальника. 5. *перен.* Місце, на якому одночасно виконується кілька процесів, робіт; ділянка, галузь діяльності, що охоплює одночасно різні об'єкти. 6. Найширше об'єднання яких-небудь громадських сил (політичних партій, профспілок та ін. організацій) у боротьбі за спільні цілі. 7. *метеор.* Перехідна зона між двома різними за властивостями масами в атмосфері. 8. *спец.* Передня, лицева частина чого-небудь. **Фронт деталі.* 9. *діал.* Фасад.

ацетат, у, ч. 1. Сіль і естер оцтової кислоти. 2. Штучна тканина, виготовлена з ацетатного волокна – волокна з ацетилцелюлози.

цитата, и, ж. Точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту.

-Б-

бабак, *рідко байбак*, á, ч. 1. Великий гризун, товстий і незграбний, що живе в степах в норах; цінний своїм хутром. 2. *перен.* Про неповоротку, ледачу людину; нероба, ледар.

бабах, виг. 1. Уживається як наслідування сильного низького уривчастого звука. 2. *розм.* Уживається за значенням **бабахнути**.

бабки, бок, мн., жарг. Гроші. **Підбивати бабки.*

ба́бка¹, и, ж. 1. Мати батька або матері. 2. *заст.* Жінка, що приймає дітей під час пологів. 3. *заст.* Ворожка, шептуха. 4. Пестл. до **ба́ба** у знач. стара віком жінка.

ба́бка², и, ж. Одна з частин токарного верстата, призначена для закріплення оброблюваної деталі.

ба́бка³, и, ж. 1. У копитних тварин – суглоб над копитом ноги. 2. Кістка цього суглоба, що вживається для гри.

ба́бка⁴, и, ж. Ковадло, на якому здебільшого клепають коси.

ба́бка⁵, и, ж. Страва з локшини, рису, сиру і т. ін.

ба́бка⁶, и, ж. Хижа комаха з довгим тонким тілом і двома парами великих прозорих крил.

ба́бка⁷, и, ж. Купка складених на полі снопів жита, льону і т. ін.

ба́бка⁸, и, ж. Петелька, на яку застібають гаплик.

ба́бка⁹, и, ж., *діал.* Подорожник.

ба́бка¹⁰, и, ж., *діал.* Гриб підберезник.

па́пка¹, и, ж. 1. Обкладинка з картону, шкіри і т. ін. для зберігання паперів, малюнків, нот та ін. 2. Про те, що міститься в такій обкладинці.

па́пка², и, ж., *дит.* Хліб.

багати□**р**, я□, ч., *розм.* Той, хто має багатство – велике майно, цінності, гроші; багата людина; багач, багатій. **Багатир великий, зажерливий, злий, сільський; двір, садиба, хата багатира; стати багатирем; наймитувати, позичати в багатира.*

богати□**р**, я□, ч. 1. Оспіваний у народній творчості герой, хоробрий воїн – людина-велетень з надзвичайною силою і відвагою. 2. *перен., поет.* Дужа, кремезна, працьовита, відважна людина, а також тварина, рослина. **Богатир билинний, казковий, легендарний, могутній; народ-богатир, воїн-богатир, дуб-богатир; зробитися, стати богатирем.*

багати□**рство**, а, с., *заст.* 1. Велике майно, цінності, гроші; багатство. 2. Збірн. до **багати**□**р**.

богати́рство, а, с. Риси, якими відзначається богатир перед людьми – сила, відвага і т. ін.; також богатирські вчинки.

богати́рський, а, е. *розм.* Який стосується багати́ря, належний йому. *Багатирський син, лан, стіл, гонор; багатирська дочка, земля, хата, злість; багатирське поле, подвір'я; багатирські діти, гроші.

богати́рський, а, е. 1. Який стосується багати́ря. *Багатирська дружина; багатирське військо; багатирські лави. 2. Такий, як у багати́ря, властивий богати́реві; могутній, великий. *Багатирський зріст, сон, урожай; багатирська постать, сила, врода, краса, мужність, робота, вдача; багатирське здоров'я, життя, завзяття; багатирські плечі; багатирського складу чоловік.

багатоступені́вий, багатоступі́нний, а, е. Який проходить кілька стадій, ступенів.

багатоступі́нчастий, а, е, *спец.* Який має кілька (багато) ступенів.

багатоті́мний, а, е. Який складається з кількох (багатьох) томів.

багатоті́онний, а, е. Який важить багато тон.

баге́т, а, ч. Пофарбована або позолочена планка, з якої виготовляють рами, карнизи або яку використовують для скріплення й оздоблення стелі, стін і т. ін.

багне́т, а, ч. 1. Кольчача зброя, яку звичайно насаджують на кінець дула рушниць; штик. *Іти на багнети. 2. *перен.* Один боець – піхотинець (при вказуванні на кількість бійців).

баге́тний, баге́товий, а, е. Який стосується багета; зроблений з багета; який виробляє багети. *Багетна фабрика.

багне́тний, а, е. Який стосується багнета (штика); здійснюваний за допомогою багнетів; штиковий.

багни́стий, а, е. 1. З багнищами; болотистий, грузький. 2. Укритий болотом; грязький.

ба́гра, и, *жс., рідко.* Багрянець.

ба́гер, а, ч. Екскаватор для видобування торфу з покладу.

баго́р, гра, ч. Довга дерев'яна тичка з металевим вістрям і гаком.

буго́р, гра, ч., *рідко.* Невеликий горб; невелике підвищення на поверхні чого-небудь.

багри́стий, багро́вий, багря́ний, багрянні́стий, а, е. Густо-червоний, пурпуровий.

бугри́стий, бугрува́тий, а, е. *рідко.* Покритий буграми.

багре́ць, ю́, **багря́нець**, нцю, ч., *поет.* **багря́нь**, і, *жс.* Густо-червоний, багрянний, пурпуровий колір.

бугоре́ць, рця́, ч., *рідко.* Зменш. до **буго́р**.

багри́ти, багряни́ти, и́ти. Надавати чому-небудь густо-червоного, багряного кольору.

багрі́ти, іє, *поет.*, **багрові́ти**, ію, ієш, **багряні́ти**, іє. 1. Набирати багряного, багрового кольору, ставати багряним, багровим. 2. Виднітися, виділятися своїм багряним, багровим кольором.

бадили́на, и, *жс.* Стеблина якої-небудь рослини.

бади́лля, я, с., *збірн.* Стебла і листя трав'янистих і коренеплідних рослин.

ба́за, и, ж. 1. *архит.* Нижня розширена частина колони або стовпа. 2. *тільки одн., перен.* Основа, ґрунт, на яких виникає або розвивається те чи інше явище; сукупність умов, необхідних для існування чого-небудь. 3. Місце скупчення матеріалів, сировини, використовуваних для забезпечення якого-небудь району, підприємства і т. ін. *База артикуляційна (лінгв.), китобійна; база простору; база групування, спостережень; база даних.

ба́зя, і, ж., *дит.* Вівця, ягня, ягнятко.

ба́зисний, а, е, *філос.* Який стосується сукупності виробничих відносин, що становлять економічну структуру суспільства.

ба́зовий, а, е. Який стосується місця скупчення матеріалів, сировини, використовуваних для забезпечення якого-небудь району, підприємства і т. ін.

базилі́ск, а, ч. 1. Казкова тварина, яка вбиває своїм поглядом. 2. Рід південноамериканських ящірок із родини ігуанових, з гребенем на спині та хвості; василіск.

базилі́к, у, ч. Кушова або напівкушова трав'яниста рослина, деякі види якої ефіроносні і мають промислове значення; волошки.

базилі́ка, и, ж. Антична і середньовічна будівля, що має форму витягнутого прямокутника, поділеного всередині двома поздовжніми рядами колон.

базилі́ки, ів, *мн.* Збірка візантійського права, укладена в IX ст.

ба́й¹, я, ч. У колишній Середній Азії – багач, великий землевласник або скотар, лихвар.

ба́й², *невідм., дит., рідко.* Спати, спи; приспів у дитячих колискових піснях.

бе́й, я, ч. 1. У країнах Близького й Середнього Сходу – титул дрібних феодалних власників або вищих чиновників. 2. Додаток до імені в значенні “пан”. *Арслан-бей.

байба́ра, и□, ж., *діал.* Довгий батіг у пастухів.

байба́ра́к, а, ч. Верхній чоловічий або жіночий теплий одяг, критий сукном.

байда́к, а́, ч. 1. *заст.* Великий човен, яким плавали по річках і морю. 2. *тільки ж., діал.* Шматок чого-небудь ламкого або крихкого (хліба, цукру, дерева).

байра́к, у, ч. Ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарником.

байка́р, я□, ч. Складач, автор байок.

ба́йкери, ів, *мн.* Фанати їзди на мотоциклах.

байки□й, а́, е́, *діал.* Балакучий.

байко́вий, а, е. Який стосується байки як невеликого віршованого або прозового повчального твору алегоричного змісту.

ба́йковий, а, е. Зроблений, пошитий з байки, баї – м'якої бавовняної або вовняної тканини з ворсом.

ба́йховий, а, е. Визначення одного з дешевих сортів чорного чаю.

*Байховий чай.

бакара́, *невідм., с., заст.* Азартна гра в карти.

богарá, и□, *жс.*, *збірн.* 1. У Середній Азії – неполивні землі, придатні для використання під посів без зрошування. 2. Посіви на цих землях.

баки□р, я□, *ч.* Мідний казан.

башки□р, а, *ч.* Представник народу, що становить основне населення Башкирії.

бакла́н, á, *ч.* Водоплавний птах середньої величини звичайно чорного кольору (з металічним відблиском).

бакáн, у, *ч.* 1. Лакова фарба різних кольорів. 2. Яскраво-червона фарба.

ба́кен¹, а, *ч.* Поплавець на якорі (вночі зі світлом), що встановлюється на річках, озерах і т. ін. для позначення фарватеру й небезпечних місць.

ба́кен², а, *ч.*, *заст.* Борода від скроні вздовж щік до виголеного підборіддя.

бактерици□дний, а, *є*, *бакт., мед.* Здатний убивати бактерії.

бактеріáльний, бактері́йний, а, *є*. Який стосується бактерії; який містить у собі бактерії; який викликається бактеріями.

бакша́, í, *жс.*, *діал.* Баштан.

бакши□ш, у, *ч.*, *розм.* Дарунок; хабар (у Туреччині).

балабо́н, а, *ч.*, *діал.* Брязкальце, бубонець.

балаба́н¹, у, *ч.* Трав'яниста рослина з суцвіттями білих квіток.

балаба́н², а, *ч.* Птах родини соколових.

балага́н, а, *ч.* Легка будівля для тимчасового користування (торгівлі і т. ін.); рундук.

балагу́ла, и, *жс.*, *заст.* 1. Критий дорожній віз. 2. Візник на такому возі.

балагу́р, а, *ч.*, *розм.*, *рідко.* Той, хто любить балагурити; балакун.

балда́, и□, *жс.*, *розм.* Великий з довгим держалом молот.

бала́да, и, *жс.* 1. Віршований твір на героїчну, легендарну або казкову тему. 2. Музичний твір епічного характеру для голосу або інструмента.

бала́та, и, *жс.* Ліричний пісенний жанр, поширений в Італії в XIII–XV ст.

пала́та, и, *жс.* 1. *тільки мн.*, *заст.* Великий багатий будинок з численними кімнатами; палац. 2. *заст.* Велика, багато оздоблена кімната. **Палата оружейна; палата розуму (ума).* 3. Окрема кімната для хворих у лікарні, лікувальному закладі. 4. Назва вищої законодавчої установи. 5. У країнах з парламентською формою правління – назва парламенту в цілому або кожної з його частин. **Палата лордів.* 6. Назва деяких державних установ, які відають чим-небудь. **Казенна палата. Книжкова палата. Судова палата. Палата мір і ваги.*

бала́кати, аю, аеш. 1. Розмовляти. 2. *розм.* Володіти мовою.

бала́мкати, аю, аеш. 1. Бити в дзвін; дзвонити. 2. Недбало махати.

бала́кання, я, *с.* Усне обмінювання думками, розмова, бесіда з ким-небудь.

бала́мкання, я, *с.*, *діал.* Калатання в дзвін; дзвоніння.

бала́н, а, *ч.* Коротка колода.

балóн, а, *ч.* 1. Складова, металева або гумова посудина круглої чи циліндричної форми, призначена для зберігання й перевезення газів або рідин.

2. Гумова автомобільна та ін. шина, яка наповнюється повітрям або газом.
3. Газонепроникна оболонка аеростатів.

балансёр, а, ч. Акробат, що танцює на канаті; еквілібрист. **Виступ балансера*.

баланси́р, а, ч. 1. Довга жердина для зберігання рівноваги акробата. **Довжина балансира*. 2. Важіль у машині; регулятор у механізмі годинника. **Відремонтувати балансир*.

балі́ста, и, ж. Старовинна металеві машина.

балі́стика, и, ж. Наука про рух артилерійських снарядів, ракет, авіабомб, куль тощо.

балка́ри, балка́рці, ів, мн. Один із кавказьких народів тюркського походження.

болга́ри, га́р, мн. Народ, що становить основне населення Болгарії.

балка́рський, а, е. Який стосується балкарів, балкарців.

болга́рський, а, е. Який стосується болгар і Болгарії.

бальза́м, у, ч. 1. Напіврідка запашна, з домішкою ефірних олій смола деяких рослин, що має застосування в парфумерії, техніці, медицині. 2. *перен.* Цілющий засіб, що приносить полегшення, втіху, заспокоєння.

бальза́мін, у, ч. Декоративна садова й кімнатна рослина з м'ясистим стеблом і яскравими квітами.

бамбу́ковий, а, е. Який стосується бамбука; зроблений з бамбука.

бомбако́вий, а, е, *діал.* Бавовняний.

ба́нда, и, ж. 1. Озброєна група злочинців, що чинять грабежі, розбої, вбивства. 2. *розм.* Ватага, юрба, гурт. 3. Група музикантів.

па́нда, и, ж. Вид єнотів, що живе переважно в гірських лісах Гімалаїв.

па́нва, и, ж., *діал.* Сковорода (зокрема солеварна).

панва́, и □, ж., *зневажл.* Збірн. до **пан** у знач. поміщик і той, хто має привілейоване становище в суспільстві, належить до забезпечених верств міського населення, інтелігенції.

банда́ж, а, ч. 1. Хірургічний пояс чи пов'язка для підтримування в нормальному положенні яких-небудь органів або частин тіла. 2. *техн.* Сталевий обруч, обід, який насаджують на частини машин для зменшення їх зносу, зокрема обід (шина) на вагонному або паровозному колесі.

блінда́ж, а, ч. Укриття, влаштоване на бойових позиціях для захисту групи воїнів від артилерійського та іншого вогню.

бандажний, а, е. Який стосується бандажа; призначений для виготовлення бандажів.

блінда́жний, а, е. Який стосується бліндажа.

бані́т, бани́т, а, ч., **бані́та**, и, ж., *заст.* Вигнанець.

ебо́ніт, у, ч. Тверда червоного кольору речовина, одержувана способом вулканізації гумових сумішей; високовулканізований каучук.

ба́нк¹, у, ч. 1. Кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти й капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні. **Банк акцептний, акціонерний, іпотечний; банк-акцептант,*

банк-дилер, банк-емітент; *держати (тримати) банк*. 2. Назва азартної гри в карти; банчок.

банк², а, ч. 1. Зібрання, фонд яких-небудь даних, що використовуються з інформаційною, пошуковою та іншою метою. **Банк генний; банк генів, даних.*

панк, а, ч. 1. *тільки одн.* Декласовані молодіжні групи, які вирізняються підкресленою аполітичністю, шокуючим зовнішнім виглядом, шокуючою поведінкою. 2. Член такої групи. 3. Стиль молодіжної музики, який вирізняється агресивною манерою виконання, швидким ритмом. **Панк-рок.*

банкѐт¹, **бенкѐт**, у, ч. Урочистий обід, сніданок або вечеря на честь когось-небудь або на відзначення якоїсь події. Взагалі бучне гуляння з частуванням.

банкѐт², а, ч. (*перев. у мн. банкѐти*). Закритий ящик у житловому приміщенні корабля, де зберігається одяг матросів.

банкѐт³, у, ч., *буд.* Земляний або кам'яний насип для якої-небудь споруди.

банкѐтка, и, ж. Невеличкий ослинчик без спинки з м'яким сидінням.

банківський, а, е. Який стосується банку як кредитно-фінансової установи, яка зосереджує кошти й капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні. **Банківський вексель, капітал, консорціум, кредит, нагляд, процент, сертифікат, холдінг, чек; банківська гарантія, група, книжка, комісія, ліквідність, операція, паніка, пластикова картка, платіжна картка, провізія, система, ставка, таємниця, трата, холдинг-компанія; банківське переведення, право; банківські депозити, документи, інвестиції, метали, монополії, операції, правила, резерви, реквізити, ресурси, угоди.*

банкірський, а, е. Який стосується банкіра; належний банкірові. **Банкірський дім; банкірська провізія.*

банкнѐт, а, ч., **банкнѐта**, и, ж., *фін.* 1. Грошовий знак різного номіналу, що випускається в обіг центральним емісійним банком. 2. Банківський білет, виписаний банком під наявні в його розпорядженні комерційні векселі.

банкрѐт, **банкрут**, а, ч. 1. Юридична або фізична особа, яка розорилася і неспроможна оплатити свої зобов'язання. **Злісний банкрут (банкрут).* 2. *перен.* Той, хто зазнав краху в своїй діяльності, виявився в чому-небудь ідейно або морально неспроможним.

банкомѐт, а, ч., *спец.* Спеціальний пристрій для автоматичного видавання грошей за кредитною карткою в межах визначеного для власника картки ліміту.

банкомѐт, а, ч. У деяких картярських іграх – той, хто тримає банк (поставлену на кін суму грошей) або мече.

банкува́ти, ую, уєш. Здавати карти партнерам, маючи в своєму розпорядженні банк – поставлену на кін суму грошей.

банува́ти, ую, уєш, *діал.* Сумувати, журитися.

бант, а, ч. Вузол з вільними петлями й кінцями; зав'язана таким вузлом стрічка або стьожка, що використовується переважно як прикраса.

ба́нта, и, ж. Поперечна балка між кроквами.

баньгú, невідм., ч. Китайський ударний інструмент, невеликий однобічний барабан.

баньхú, невідм., ч. Китайський 2-струнний смичковий музичний інструмент.

ба́нька, и, ж. 1. Переважно глиняна звужена вгорі посудина для води. 2. Кулястий або опуклий предмет, кулька; бульбашка.

ба́нка¹, и, ж. 1. Скляна, металева і т. ін. посудина переважно циліндричної форми. *Банка консервна, лейденська (фіз.). 2. мед. Невелика грушовидна склянка з потовщеними вінцями, яка застосовується для того, щоб викликати прилив крові на окремих ділянках тіла.

ба́нка², и, ж. мор., геол. Підвищення морського дна, мілина в морі.

ба́нка³, и, ж. мор. Лавка для сидіння веслярів у човні.

ба́нко, невідм., с., фін. Ціна або курс, за яким банк купує чи продає цінні папери.

ба́нья□н, ба́ніа́н, а, ч. Тропічне дерево родини тутових; бенгальський фікус.

бая□н, а, ч. Велика хроматична гармонія, кнопковий акордеон, що є національним музичним інструментом у Франції, Україні та Росії.

баняки□, ів, розм. Чавунні горщики; казани.

баньки□, ньок, мн., вульг. Очі.

ба́ня¹, і, ж. 1. Лазня. 2. тільки одн., перен., розм. Прочуханка, прочухан.

*Ба́ня кривава; за́вда́ти ба́ні.

ба́ня², і, ж. 1. Опуклий дах, що має форму півкулі; купол. 2. перен. Про сферичну поверхню або предмет такої форми.

ба́ні, невідм., ж. Розмінна монета Румунії та Молдови, що дорівнює 1/100 лея.

бапти□ст, а, ч. Послідовник однієї з найбільших протестантських течій у християнстві – баптизму.

ба́ти□ст, у, ч. Тонка бавовняна тканина.

ба́ра́н, а, ч. 1. Самець вівці. 2. Дика трав'яниста тварина з довгою вовною і вигнутими рогами, що живе у відкритій гірській місцевості. 3. лайл. Про нерозумну, слабодуху людину. 4. розм. Гребінь замету, крижини.

бу́ру́н, а, ч. Навальна піниста хвиля.

бу́ра́н, у, ч. Снігова буря; завіруха, метелиця в степу. *Бу́ран сніговий, сильний, страшний.

бу́р'я□н, у́, ч. Трав'яниста рослина, що не культивується людиною, але росте в посівах культурних рослин, а також на необроблюваних землях.

ба́рани□ця, і, ж. Вичинена овеча шкура.

ва́рени□ця, ва́ряни□ця, і, ж. Виготовлений для вареників, розкачаний як коржик шматок тіста, який іноді варять і без начинки.

ва́рниця, і, ж. 1. заст. Підприємство, де добувають сіль виварюванням її з води соляних джерел, озер і т. ін.; солеварня. 2. Велика залізна сковорода, в якій у солеварні виварюють сіль із соляного розчину.

барвінок, нку, ч. Трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і блакитними квітами.

барвни□к, а, ч. Речовина, яка фарбує.

бард, а, ч. 1. *іст.* Співець-поет у стародавніх кельтів. 2. Взагалі поет, що оспівує героїв та їхні подвиги. 3. Поети й музиканти, виконавці власних (авторських) пісень.

барда, и, ж. Сокира, тесак, тесло.

барда́, и, ж. Відходи виробництва на спиртових заводах, що їх використовують для годівлі худоби.

бурда́, и□, ж. Каламутна, несмачна рідка страва або напій.

барель, і, ч. Одиниця об'єму рідин і сипких тіл в Англії (163,65 л) й США (119,24 л, а для нафти – 158,76 л).

бари□ль, і, ч. Одиниця об'єму рідин у Латинській Америці (76 чи 96 л).

барельс□ф, а, ч. Скульптурний твір, у якому опукле зображення виступає над плоскою поверхнею менш як на половину його об'єму.

горельс□ф, а, ч. Скульптурний твір, у якому опукле зображення виступає над плоскою поверхнею більш як на половину його об'єму.

баржа, і, ж. 1. Велике вантажне судно, що плаває своїм ходом або на буксирі. 2. *заст.* Веслове судно, схоже на катер.

спаржа, і, ж. 1. Багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних із тонким, ледве помітним листям. 2. Один із видів цієї рослини, культивованої як овоч, а також підземні пагони її, що їдуть у їжу.

б□**аржевий**, а, е. Який стосується баржі.

спаржевий, а, е. Який стосується спаржі; приготовлений зі спаржі.

**Спаржевий суп; спаржева розсада.*

бари... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю “важкий”; пишеться разом. **Барицентр; барицентричний.*

баро... Перша частина складних слів, що відповідає поняттю “тиск”; пишеться разом. **Барокамера; барометричний.*

барк, а, ч. Вітрильне судно з кількома щоглами.

парк, у, ч. 1. Великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку й розваг. 2. Місце стоянки, ремонту й обслуговування певних транспортних засобів. 3. Певна сукупність транспортних засобів (залізничних, автомобільних і т. ін.). 4. *військ.* Пересувний склад, що постачає армію у воєнний час боеприпасами, інструментами, запасними частинами і т. ін.

барка, и, ж. Плоскодонне судно без палуби для перевезення вантажу.

р□**парка**¹, и, ж. 1. *розм.* Те саме, що **пара** у знач.: а) два однорідні або однакові предмети, що вживаються разом і складають одне ціле або комплект; б) чоловічий костюм (штани і піджак або сюртук, фрак); в) двоє коней або волів, яких запрягають разом; г) дві істоти, що знаходяться і діють разом або зв'язані чим-небудь спільним; двоє як щось ціле; г) парами; удвох, по два; д) *розм.* схожий на іншого за якимось якостями, у якомусь відношенні; е) чоловік і жінка, як подружжя; є) *розм.* дві штуки (про предмети побуту); два; є) невелика кількість чого-небудь; декілька; ж) *розм.* незадовільна оцінка учня; двійка. 2. Зменш.-пестл. до **пара** у тих самих знач. 3. *діал.* З'єднані попарно в'язки, пучки чого-небудь.

Лпарка², и, жс. 1. У давньоримській міфології – одна з трьох богинь долі, які від народження людини до смерті пряли її “нитку життя”. 2. *перен.* Доля, приречення. 3. *ірон.* Брудна, страхітлива баба-відьма.

бархán, а, ч. Нанесений вітром піщаний горб у пустелі або в степу, на якому немає рослинного покриву; материкова дюна.

баркán, а, ч., *діал.*, **паркán**, á і áну. Стіна, звичайно дерев'яна, що огорожує або відгороджує що-небудь; огорожа. *Живий паркан.

барок, рка, ч. Дерев'яний або залізний орчик, до якого прив'язують посторонки в упряжі.

барóкко, *невідм.*, с. Стилiстичний наряд у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII ст., що характеризувався примхливістю форм та декоративною пишністю.

барсовий, а, е. Який стосується барса.

фáрсовий, а, е. Який стосується фарсу, який є фарсом. *Фарсові витівки.

бáртка, и, жс., *діал.* Маленька сокира.

бархатка, и, жс., *розм.* Стрічка з бархату; оксамитка.

баси□ти, башу́, басы□ш, *розм.* Говорити, співати, сміятися басом.

басувáти, ую, уеш. Зводиться на диби; скакати, бігти галопом (переважно про коней).

баскáк, а, ч., *іст.* Татарський урядовець, намісник монгольського хана й збирач податків на Русі в часи монгольсько-татарської неволі.

баск, а, ч. Представник народності, що живе в північно-західних областях Іспанії та в прилеглих південно-західних районах Франції.

баски□й, á, é. Дуже швидкий, прудкий, жвавий (перев. про коней).

бáскський, а, е. Який стосується басків. *Баскська мова.

ба́ста, *виг.* Уживається на означення припинення будь-якої дії; досить, годі, кінець.

па́ста, и, жс. Яка-небудь речовина у вигляді в'язкої тістоподібної маси, а також виріб із такої маси, застиглої або затверділої.

па́ства, и, жс. 1. *збірн.* Віруючі, що живуть в одній парафії і правлять релігійні обряди в одній церкві; парафіяни. 2. *діал.* Пасіння.

бастувáти, ую, уеш. Страйкувати.

басувáти, ую, уеш. 1. Зводиться на диби; скакати, бігти галопом (про коней); галопувати. 2. *перен.* Бігати підскакуючи, стрибати.

баталéр, а, ч. У морському флоті – особа старшинського командного складу, на судні, що відає продовольчим і речовим постачанням особового складу.

баталіст, а, ч. Художник, творчість якого присвячена воєнній тематиці.

батальйóнний, а, е. Який стосується батальйону – військового підрозділу, що складається з кількох рот.

батáльний, а, е. Який відображає воєнні події, баталії.

батúт, батúд, а, ч. Гімнастичний прилад для стрибків – горизонтальна підкидна сітка.

батúта, и, жс. Диригентська паличка.

баша́, паша́, і, ч. Почесний титул найвищих військових і цивільних урядовців у Османській імперії, султанській Туреччині, Єгипті та деяких інших мусульманських країнах, а також особа, що має цей титул.

па́ша, і, жс. 1. Трава на пасовищі, що служить кормом для худоби. 2. Пасовище. *Пускати (пустити, знати, виганяти) на пашу; ходити (бути) на паші.

ба́шта, и, жс. 1. Висока й вузька споруда багатогранної або круглої форми, що будується окремо або становить частину будівлі; вежа. 2. *військ.* Верхня обертова частина корпусу танка чи броньованого автомобіля; вишка на судні; в якій містяться гармати й кулемети.

башта́н, а, і, у, ч. 1. Ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині і т. ін. 2. *діал.* Рід дитячої гри.

башта́нний, а, е. Який росте на баштані.

ба́штовий, а, е. Який стосується башти; який знаходиться на башті.

**Баштовий кран.*

беге́мот, а, ч. Велика наземно-водяна травоядна тварина, що живе в тропічній Африці біля річок і озер; гіпопотам.

ґбергамо́т¹, а, ч. 1. Сорт гібридного дерева – груші. 2. Назва групи столових сортів груші.

ґбергамо́т², а, ч. 1. Невелике цитрусове ефіроносне дерево, з листя, квіток, пагінців і плодової шкірки якого добувають цінну для парфумерної і кондитерської промисловості ефірну ароматичну олію. 2. Кисло-солодкий плід цього дерева.

безгрунто́вий, а, е. 1. Безземельний. 2. Який здійснюється не в ґрунті (про вирощування рослин).

безгрунто́вний, а, е. Який не має під собою ґрунту (основи); для якого немає жодних підстав; безпідставний.

безко́лірний, а, е. Який не має кольору **Безколірний газ.*

безко́льоровий, а, е. Який не має забарвлення, чітко виявленого кольору. **Безко́льорове обличчя.*

безопла́тний, а, е. За який не платять; який не має визначеної ціни.

**Безоплатна передача землі.*

безпла́тний, а, е. Який не оплачують. **Безплатний проїзд; безплатна освіта, путівка.*

безпа́рний, *рідше безпа́рий*, а, е. Який не має пари.

безопа́рний, а, е. *спец.* При якому не роблять опари.

безопі́рний, а, е, *діал.* Який не чинить опору; легко піддається кому-, чому-небудь.

безпора́дний, а, е. Неспроможний своїми силами справитися з чим-небудь; який потребує допомоги, підтримки; безпомічний.

безпоро́дний, а, е, с. г. Непородистий; несортний.

безра́дний, а, е, *діал.* Безпорадний.

безра́дісний, а, е. Позбавлений радості; сумний.

безро́зса́дний, а, е, с. г. Який здійснюється без розсади.

безро́зсу́дний, а, е. Який діє нерозумно, нерозсудливо; нерозсудливий.

безрука́вий, **безрука́вний**, а, е. Без рукавів.

- безру́кий**, а, е. Який не має руки або рук, втратив руку (руки); у знач. ім. **безру́кий**, кого, ч. Той, хто не має руки або рук.
- безсла́вний**, а, е. Який не заслужив слави, поваги.
- безсла́вний**, а, е. Без слів.
- безстра́сний**, а, е, *рідко*. Який не піддається пристрасті, до всього ставиться з холодним спокоєм, не виявляє ознак пристрасті; байдужий.
- безстра́шний**, а, е. Який не знає, не відчуває страху; відважний, хоробрий.
- безстра́сність**, ності, *жс.*, **безстра́стя**, я, *с.*, *рідко*. Байдужість.
- безстра́шність**, ності, *жс.*, **безстра́шшя**, я, *с.* Відважність, хоробрість.
- безсу́мний**, а, е, *рідко*. Який не знає суму; безжурний, безтурботний.
- безсумні́вний**, а, е. Який не викликає сумнівів; незаперечний, безперечний.
- безу́мний**, а, е. 1. Який утратив розум; божевільний. 2. Невиправданий розумом; нерозсудливий, безглуздий. 3. *перен.* Надзвичайно сильний, величезний.
- безумо́вний**, а, е. Нічим не обмежений; повний, беззастережний.
- *Безумовний рефлекс (фізіол.).*
- безу́мно**. Присл. до **безу́мний**.
- безумо́вно**. 1. Присл. до **безумо́вний**. 2. у знач. *вставн. сл.* Уживається для вираження певності в чому-небудь.
- безуспі́шний**, а, е. Який не дає бажаних наслідків; неуспішний, марний, даремний.
- безути́шний**, а, е. Який не знаходить розради.
- безуспі́шність**, ності, *жс.* Абстр. ім. до **безуспі́шний**.
- безути́шність**, ності, *жс.* Абстр. ім. до **безути́шний**.
- безуспі́шно**. Присл. до **безуспі́шний**.
- безути́шно**. Присл. до **безути́шний**.
- безці́льний**, а, е. Який не має певної цілі, мети.
- безці́нний**, а, е. 1. Якому не можна скласти ціни; дуже цінний, дуже дорогий. 2. *перен.* Який має дуже велике значення для кого-небудь.
- безча́сний**, *діал.*, **безща́сний**, а, е. Який не має щастя; нещасний, безталанний.
- безча́сний**, а, е. Який порушує вимоги честі; безсовісний, нечесний (про людину та її вчинки).
- бек**, а, ч., *іст.* У Закавказзі й Середній Азії – титул людей знатного походження, князів або начальників невеликих племен, урядових осіб і військових.
- бе́ка**, и, *жс.*, *дит.* Про щось погане, гидке.
- бека́р**, а, ч. Нотний знак, що скасовує бемоль або дієз, відновлюючи основне звучання ноти.
- пе́кар**, я, ч. 1. Робітник, який випікає хлібні вироби. 2. Вид дитячої групової гри, а також одна з дійових осіб цієї гри.
- бе́нді**, *незм.*, ч. Хокей з м'ячем.
- бре́нді**, *невідм.*, ч. і *с.* Міцний алкогольний напій, різновид коньяку з виноградного спирту.
- бренд**, а, ч. Розрекламована торгова марка певного товару.

- биндю**□г, **биндю**□г, *а, ч., розм.* Кінь-ломовик.
- биндю**□жник, **биндю**□жник, *а, ч., розм.* Візник-вантажник, що перевозить вантажі на биндюгах.
- бенефіціант**, *а, ч.* Той, на чию честь чи користь влаштовано бенефіс.
- бенефіціар**, *а, ч., фін.* 1. Одержувач грошей, зокрема за векселем. 2. Юридична особа, на користь якої виставлено акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо).
- бенуар**, *а, ч.* Нижній ярус лож за партером у театрі.
- будуар**, *а, ч.* Невелика розкішно прибрана кімната багатії жінки для відпочинку та зустрічей із найближчими друзями.
- бер**, *а, ч.* Біологічний еквівалент рентгена (одиниця дози рентгеновського випромінювання).
- бєра**, *и, жс., розм., бєре, невідм., жс.* 1. Багаторічне садове дерево – груша. 2. Назва групи столових сортів груші з соковитим м'якушем.
- бербєр**, *а, ч.* Представник племені, що живе в Північній Африці; мусульманин-шиїт за релігійними віруваннями.
- бир-бир**, *виг.* Уживається для скликання овець.
- берєжений**, *а, е, дієприкм.* 1. Такий, що йому не дали витратитися, або такий, що його ощадливо витрачають. 2. Такий, що його тримають у доброму стані, оберігаючи від псування, руйнування.
- берєжєний**, *а, е, берєжки□й, *а, є.* Який усього остерігається; обачний, обережний.*
- бєрежний**, *а, е.* Який уміє берегти що-небудь, дбайливо поводитися з чим-небудь; дбайливий. **Бережне ставлення до власності, до землі, до техніки, до машин, до пам'яток культури; бережне використання.*
- берєжи**□стий, *а, е.* Який має високі або розлогі береги.
- берєжли**□вий, *а, е.* Ощадливий, економний. **Бережливий господар, керівник; бережлива жінка, людина, мати; бути, стати бережливим.*
- берєжи**□на, *и, жс.* Берегова або лугова трава, берегове або лугове сіно.
- берєжиня**, *и, жс.* Узбережжя, берег.
- берєжли**□вість, *ості, жс.* Ощадливість, економність. **Бережливість розумна, потрібна; бережливість у виробництві, у промисловості, на транспорті.*
- бєрежність**, *ості, жс.* Дбайливість. **Бережність у ставленні до когось.*
- берєжли**□во. Ощадливо, економно. **Бережливо витратити, збирати, використовувати щось (матеріальні ресурси).*
- бєрежно**. Дбайливо. *Бережно ставити, класти, брати, нести, ставитися.*
- берєжня**□к, *а, ч.* Прибережна рослинність.
- берєзня**□к, *а, берєзни□к, *берєзник*у, *ч.* Березовий гай, ліс.*
- берєковий**, *а, е.* 1. Який стосується береки – листяного дерева, що використовується в захисних лісонасадженнях; цінної промислової деревини цього дерева. 2. *збірн.* Який стосується кисло-солодких зимових плодів (ягід) цього дерева.
- берки**□й, *а, є.* 1. *розм.* Охочий до роботи. 2. Липкий, чіпкий.
- берєт**, *а, ч.* Жіночий або чоловічий головний убір з м'якої тканини (або плетений) без окола і козирка. **Зелені берети.*

б́берест¹, а, ч. Листяне дерево з коричнево-сірою корою й овальними, загостреними на кінці листками, яке використовують для живоплотів та захисних лісопосаджень.

б́берест², у, ч. Кора, луб берези.

берётка, и, ж. Зменш. до **берёт**.

бюрётка, и, ж., *хім., техн.* Скляна трубочка з позначеними на ній поділками.

берли□**н**, а, ч., *заст.* Карета.

берли□**на**, и, ж., *заст.* Велике річкове плоскодонне вантажне судно; барка.

перли□**на**, и, ж. 1. Одно зерно перлів, що утворюються в черепашках деяких морських та прісноводних молюсків. 2. *перен.* Найкращий зразок чого-небудь, найвидатніший мистецький твір і т. ін.

беру́лька, и, ж., *діал.* Ягня.

буру́лька, и, ж. Льодинка, що утворилася під час стікання рідини і має форму загостреної донизу палички.

б́с́і́да, и, ж., *заст.* 1. Розмова з ким-небудь. 2. Доповідь, повідомлення на яку-небудь тему з наступним обміном думками; співбесіда. 3. *розм.* Гуляння в когось; бенкет. 4. *розм.* Товариство, компанія. 5. *діал.* Мова, мовлення.

бесідка, и, ж., *рідко.* Легка крита будівля в саду або парку й т. ін. для відпочинку й захисту від сонця, дощу; альтанка.

бесідковий, а, е, *рідко.* Який стосується бесідки.

бесідливий, а, е, *діал.* Балакучий.

б́с́і́дницький, а, е, *діал.* Промовницький, ораторський.

бесу́р, а, ч., *розм., заст.* Уживається як лайливе слово.

бісер, у, ч., *збірн.* Дрібне різнокольорове скляне намисто, що застосовується у вишиванні.

бетоні́т, у, ч., *буд.* Штучний камінь, зроблений з бетону.

бетон, у, ч. Будівельний матеріал, виготовлений із суміші твердих матеріалів (гравію, піску, глини і т. ін.) та цементу або іншої в'язкої речовини.

**Бетон вапняний, високоміцний, масний, полегшений.*

батон, а, ч. Білий хліб довгастої форми.

бутон, а, ч. Пуп'янок квітки.

боцман, а, ч., *фам.* Про велику, але неповоротку й ледачу людину; здоровило, вайло, ледащо.

боцман, а, ч. Помічник командира корабля, що керує загальнокорабельними роботами і стежить за утриманням корабля в чистоті й порядку. **Боцман вимогливий, старанний; бути, служити, працювати боцманом; боцман командує, організовує, чергує.*

лоцман, а, ч. 1. Провідник суден, який добре обізнаний із навігаційними умовами певної ділянки моря, річки, каналу тощо.

**Лоцман бувалий, досвідчений; служити лоцманом.* 2. Невелика хижа смугаста риба родини ставридових, яка часто супроводить на далекі відстані пароплави й великих риб, переважно акул.

б'єф, а, ч., *гідр.* Ділянка річки, каналу, водоймища вище або нижче водопідпірної споруди (греблі, шлюзу і т. ін.).

блеф, у, ч. 1. Обман із метою створення перебільшеного уявлення про свої сили, можливості, значимість і т. ін. 2. У карточній грі в покер: прийом, коли гравець, який має погані карти, діє так, щоб суперники вважали його карти виграшними.

би□вень, вня, ч. Дуже розвинений різець у сучасних та вимерлих хоботних (слонів, мамонтів).

би□лень, льня, ч., *діал.* Бич від ціпа.

били□на¹, и, *жс.* Стебло трав'янистої рослини.

били□на², и, *жс.* Староруська епічна пісня-сказання про героїчні подвиги богатирів і знаменні події з життя народу.

били□ця, і, *жс.* Те, що було в дійсності; бувальщина.

біли□ця¹, і, *жс., заст.* Невисвячена черниця.

білиця², і, *жс., діал.* Білка.

би□лля, я, с., *збірн.* Стебла трав'янистих рослин; трава.

білля, я, с., *діал.* 1. Білила. 2. Білизна.

білль, я, ч. У Великій Британії, США та деяких інших країнах: законопроект, що виноситься на розгляд законодавчих органів, а також назва деяких конституційних актів.

би□ря, і, *жс., дит.* Вівця, овечка, ягня; вівці, ягнята.

ги□ря, і, *жс.* 1. Металевий предмет певної ваги, який править за міру при зважуванні. 2. Висячий важок, що приводить у рух механізм або врівноважує що-небудь. 3. *перен., діал., зневажл.* Брита голова або голова взагалі.

бистрина, и□, *жс.* Швидка течія, а також місце, де найшвидше тече вода в річці.

бистротá, и□, *жс.* Велика швидкість.

бистря□, і, *жс., розм.* Швидка течія, бистрина.

вістря, я, с. 1. Тонкий, загострений або звужений кінець якогось предмета. 2. Гострий, різальний бік якого-небудь знаряддя; лезо. 3. *перен.* Найістотніша частина чогось, спрямована на боротьбу проти чогось. **На вістрі ножа (бути, знаходиться).*

би□тка, и, *жс.* 1. Сільськогосподарське знаряддя для первинного оброблення льону й конопель, подібне до терниці, але з широкою щілиною для мечика. 2. *діал.* Варене яйце, яким б'ються навбитки; розбите яйце.

битóк¹, тká, ч. Кругла котлета з посіченого або відбитого м'яса.

битóк², тká, ч. Шматок свинцю, палиця і т. ін., взагалі предмет, яким б'ють у грі.

би□ця, і, *жс., дит.* Корова, бик, теля та інша рогата худоба.

ки□ця, і, *жс., розм.* Пестлива назва кішки.

біб, бóбу, ч. 1. Однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди. 2. Плоди цієї рослини. 3. Дрібний плід, стручок деяких городніх і польових культур із родини бобових. **На бобах.*

піп, поpá, ч., *розм.* Духовне звання в православній церкві, середне між єпископом і дияконом.

бігки□й, а, е, розм. Який швидко й легко бігає (про тварин); який швидко й легко йде їде (про засоби пересування). **Бігка бричка*.

біглий, а, е, заст. Який утік від когось або від чогось. **Біглий кріпак, раб*.

бігови□й, а, е. 1. Призначений для швидкої їзди, бігу. 2. спорт., ав. Призначений для вправ з бігу або для пробігу літаків і т. ін.

бігун¹, а, ч. 1. Той, хто може швидко й легко бігти, бігати. 2. спорт. Спортсмен, який володіє технікою бігу. 3. розм. Вісь у дверях, воротах.

бігун², а, ч., заст. 1. Полюс. 2. перен. Те, що цілком протилежне чомусь іншому.

бігун³, а, ч., техн. Один із спарованих каменів для розтирання зерна, подрібнення каміння і т. ін. в дробильній машині.

бігунок¹, нка, ч., техн. Деталь механізму, в якому розподіляється струм високої напруги.

бігунок², нка, ч., розм. Обхідний листок.

біда¹, и□, ж. 1. Несчастлива пригода, подія, що завдає кому-небудь страждання; нещастя, лихо. **На біду*.

біда², и, ж. Двоколісний однокісний візок на одну або дві особи.

бідé, незм., с. Санітарно-гігієнічний пристрій для миття нижньої частини тіла (промежнини, сідниць).

бідування, я, с. Життя в бідності, нужді, терпіння злиднів, нестатків.

будування, я, с. 1. тільки одн. Споруджування, зведення якої-небудь будівлі; виготовлення, складання якогось механізму, машини тощо. 2. перен. Створення, організування чого-небудь. 3. Готова будівля, споруда. 4. тільки одн. Характер, особливості, стиль будови; архітектура. **Авіабудування, верстатобудування*.

бізань, і, ж. Косий парус на задній щоглі вітрильних суден. **Бізань-щогла*.

бізón, а, ч. Великий північноамериканський бик, подібний до європейського зубра.

бозón, а, ч. Назва однієї з елементарних частинок; бозе-частинка.

бійка, и, ж. 1. Взаємне нанесення ударів, побоїв. 2. Биття, побої.

бійня, і, ж. Масове знищення людей, тварин.

біли□зна¹, и, ж., збірн. Вироби з тканин (переважно білі) для одягання на тіло або для побутових потреб (на постіль і т. ін.). **Білизна накрохмалена, чиста*.

біли□зна², и, ж. Хижа прісноводна промислова риба.

білизна, и□, ж. Білість. **Білизна стін*.

біли□ти, білю□, білиш. 1. Робити білим, покриваючи розчином крейди, вапна і т. ін. 2. Доводити до білого кольору, вибілювати у воді й на сонці (полотно і т. ін.). 3. Робити чистим, білим, умиваючись.

біліти, ію, ієш. 1. Ставати, робитися білим, світлим, ясним. 2. Виділятися білим кольором; виднітися (про що-небудь біле).

біли□тися, білю□ся, білишся. 1. Ставати, робитися білим, покриваючись розчином крейди, вапна і т. ін. 2. Ставати білим внаслідок дії сонця і води. 3. Чисто вмиватися.

білі□тися, іється. Виділятися білим кольором; виднітися (про що-небудь біле).

білка, и, жс. 1. Невеликий лісовий гризун, що живе на деревах. 2. Хутро цього гризуна.

гілка, и, жс. Невеликий боковий відросток, пагін дерева, чагарника або трав'янистої рослини.

пілка, и, жс. 1. Відрізаний для пошиття одягу шматок тканини на всю її ширину. 2. Підстилка, на підлогу, долівку і т. ін. 3. Зменш. до **полá** у знач. край кожної з половин одягу – пальта, шинелі, піджака і т. ін., що розгортається спереду.

білозерний, а, е. Який має біле зерно, з білим насінням. **Білозерна пшениця*.

білозбірний, а, е. Який має ясні очі; білозір.

білón, а, ч. 1. Низькопробне срібло, з якого карбують розмінну монету. 2. Неповноцінна розмінна металева монета.

білán, а, ч. 1. Шкідник садових і городніх культур – білий метелик із чорними жилками або плямами на крильцях. 2. *діал.* Блондин.

біплán, а, ч. Літак, крила якого мають дві площини, розташовані одна над одною.

білótка, и, жс. Едельвейс.

пілótка, и, жс. Літній форменний головний убір у деяких військовослужбовців.

біл'йón, а, ч. 1. Мільярд. 2. У деяких країнах – тисяча мільярдів.

брульйón, у, ч., *заст., рідко*. Чорновий список; чернетка.

бульйón, у, ч. Чистий відвар з м'яса без овочів і приправ.

білóчок, чка, ч. Зменш.-пестл. до **білók** у знач. густа напівпрозора маса пташиного яйця, в якій міститься жовток.

білочка, и, жс. Зменш.-пестл. до **білка** у знач. невеликий лісовий гризун, що живе на деревах.

пілочка, и, жс. Зменш.-пестл. до **пілка**.

біл'уга, и, жс. Велика морська риба з родини осетрових, цінна м'ясом та ікрою.

біл'уха, и, жс. Ссавець з родини дельфінових, поширений в арктичних і прилеглих до них водах.

бінóкль, я, ч. Оптичний прилад, що складається з двох паралельно розміщених зорових труб для розглядання віддалених предметів.

монóкль, я, ч. Кругле оптичне скло для одного ока.

біопротéз, а, ч. Протез, керований біострумами людини або такий для виготовлення якого використовуються біологічні матеріали.

біопроцéс, у, ч. Процес, що відбувається в живому організмі.

біори□тм, у, ч. Самопідтримуване періодичне чергування станів організму й коливань інтенсивності фізіологічних процесів і реакцій.

біори□тміка, и, жс. Сукупність процесів біоритмів; характер біоритму.

біоти□п, у, ч. Група організмів у межах виду, що відзначається характерними для них особливостями способу життя або поведінки.

біотоп, у, ч. Ділянка земної поверхні з однотипними умовами середовища, яку займає певне угруповання організмів.

бір, бору. Шпильковий ліс або мішаний із переважанням сосни; будь-який ліс.

бор¹, у, ч. Хімічний елемент, що входить до складу деяких мінералів.

бор², а, ч. Сталеve свердло, що застосовується в зуболікарській справі.

бора́, ж. Дуже сильний холодний вітер, що дме в приморських місцевостях із гір.

бістр, у, ч. Темно-бура акварельна фарба, виготовлена з деревної сажі.

бістро́, неідм., с. Невеликий ресторан, закусочна з дуже швидким обслуговуванням.

блавáтний, а, е, заст. Який стосується блавату – шовкової тканини блакитного кольору, взагалі шовку або одягу з такої тканини.

блюво́тний, а, е. 1. Який викликає блювання. 2. Який стосується блювати – того, що викидається зі шлунка під час блювання. **Блювотні маси*.

блаже́нство, а, с. Велике щастя, велика насолода; раювання.

блазе́нство, а, с. Удавання з себе блазня, дурника; штукарство.

блазню́к, á, ч., **бла́зень**, зня, ч. 1. заст. Особа при дворі монарха або вельможного пана, що розважала господаря та його гостей різними витівками, жартами і т. ін. 2. Комедійний персонаж у старовинних виставах. 3. перен., зневажл. Про людину, яка на потіху іншим удає з себе дурника, штукаря. 4. лайл. Дурень, телепень. 5. діал. Молокосос, малюк.

близню́к, á, ч. 1. Дитина, що народилася одночасно з іншою в однієї матері. 2. перен., перев. мн. **близнюки́**, íв. Про дуже схожих між собою тварин або схожі предмети.

блѐшня, блѐшні, ж. Прикріпле на кінці волосіні блискуча металева пластинка, що використовується як принада для риби.

клѐшня (рідко), **клішня**, í, ж. Кінцева частина ніжки рака та інших ракоподібних, що має вигляд кліщів – металевого інструмента у вигляді щипців із загнутими всередину кінцями для захоплення, тримання чогонебудь.

бли́скіт, коту, ч. Яскраве сяяння, світіння.

бли́скітка, и, ж. Блискуча платівка, лусочка, цятка і т. ін.

блища́к, á, ч. Світляк.

бли́щик, а, ч. Блискітка.

блістер, а, ч. 1. Протимінне потовщення корпусу корабля. 2. Сферичний виступ з прозорої пластмаси в корпусі літака, призначений для поліпшення огляду, розміщення озброєння, прицілювальних приладів тощо.

блістр, у, ч. Чорнова мідь.

блоко́ваний, а, е, дієприкм. Узятий у блокаду; ізольований.

блóковий¹, а, е, *техн.* Який стосується блока – простого механізму для підняття важких предметів, що має форму колеса (на осі) з жолобом, через яке перекинута ланцюг, канат і т. ін. **Блоковий спосіб скиртування.*

блóковий², а, е. 1. *техн.* Який стосується блока як окремої, незалежної частини споруди, машини і т. ін., що складається також із окремих елементів або деталей. 2. *буд.* Який стосується блока як природного або штучного будівельного каменя, порізаного на плити.

блóнда, и, *жс.*, *заст.* Найкращий сорт шовкового мережива кремового кольору.

блонди́нка, и, *жс.* Жінка з білявим волоссям; білявка.

блúза, и, *жс.* Верхній вільний робочий одяг. **Робітники в блузах.*

блúзка, *розм.* Легкий жіночий одяг (до пояса); кофта. **Батистова блузка.*

блю́до, а, с. Широка посудина, в яку кладеться або насипається страва.

блю́дце, я, с. 1. Чайний посуд, який ставлять під чашку або склянку. 2. *геол.* Полога западина округлої або овальної форми, дно якої поступово підвищується до країв і непомітно зливається з навколишньою поверхнею.

бля́га, и, *жс.*, *діал.* Базікання.

бля́ха, и, *жс.* 1. *тільки одн.* Листове залізо, звичайно покрите оловом. 2. Пряжка, значок і т. ін., зроблені з такого заліза або з іншого металу. 3. *діал.* Деко, лист.

бляха́рський, а, е. Який стосується бляхаря.

бляхо́ваний, а, е, *дієприкм.*, *діал.* 1. Покритий бляхою – листовим залізом. 2. Прикрашений металевими пластинками.

бляша́ний, а, е. Який стосується бляхи – листового заліза; зроблений з бляхи.

бляша́нка, и, *жс.* Посуд – банка або коробка з бляхи.

бля́шка, и, *жс.* Зменш. до **бля́ха** у знач. пряжка, значок.

бобёр, бра́, ч. 1. Великий водяний (річковий) гризун, що дає цінне хутро. **Річковий бобер.* 2. Хутро цього гризуна.

боби́р, я́, ч., *діал.* Дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями; йорж. **Зловити бобиря.*

бо́бик, а, ч. 1. Зменш. до **біб**; одна насінина бобової рослини. 2. Стручок бобу.

бо́брик, у, ч. Грубе тепле сукно з короткою стоячою ворсою. **Бобриком; під бобрик.*

боби́на, и, *жс.* Зернина бобу.

бобі́на, и, *жс.*, *спец.* Котушка, валок і т. ін. для намотування дроту, кіноплівки, пряжі, канатів, стрічок тощо.

бобóвий, а, е. 1. Який стосується бобу. 2. у *знач. ім.* **бобóві**, их, *мн.* Родина дводольних, роздільнопелюсткових рослин.

бобрóвий, а, е. Який стосується бобра – великого водяного (річкового гризуна); зроблений із хутра бобра.

бовва́н, а, ч. 1. *заст.* У язичників – статуя, що зображає бога; ідол. 2. *лайл.* Про дурну, обмежену людину.

- болва́н**, а, ч. Дерев'яна форма для розправлення капелюхів, париків тощо. **болва́нка**, и, ж., техн. Дерев'яна, металева тощо заготовка для якого-небудь виробу.
- бовкун**, а, ч. 1. діал. Віл, якого використовують у роботі без пари. 2. зневажл. Про відлюдкувату, мовчазну, похмуру людину.
- бовтун**, а, ч. Зіпсоване засиджене пташине яйце.
- божни́к**, а, ч. Поличка з образами.
- боржни́к**, а, ч. Той, хто взяв у борг що-небудь, винен кому-небудь.
- божни́ця**, і, ж., заст. 1. Те саме, що божник. 2. Храм, церква.
- боржни́ця**, і, ж. Жінка, яка взяла в борг що-небудь.
- божо́к**, жка́, ч. Зменш. до **бог** – уявна надприродна істота в релігійних віруваннях, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей.
- боржо́к**, жка́, ч. Зменш. до **борг** – те, що взятє в позику; позичене.
- бб́йлер**, а, ч. Пристрій для нагрівання води в системі теплопостачання й гарячого водопостачання. **Бойлерний*; *бойлерна*.
- брб́йлер**, а, ч. 1. Відгодоване на м'ясо курча віком до 60–70 діб, що має вагу 1,6 – 1,8 кг. 2. Приміщення, птахоферма для відгодівлі таких курчат. **Бройлерний*.
- бойбо́к**, йка́, ч. 1. Кінчик курка, передня частина ударника вогнепальної зброї. 2. техн. Ударна частина механічного парового молота.
- бубо́к**, йка́, ч. 1. Зменш. до **буй** – сигнальний поплавок на річці, озері для позначення мілизни, підводних каменів, рибальських сіток та ін. 2. Рятувальний круг.
- бока́л**, а, ч. Шклянka або кришталева посудина для вина, схожа на чарку, але більша; келих.
- вока́л**, у, ч., розм. Вокальне мистецтво; спів.
- ббокс¹**, у, ч., спорт. Кулачний бій особливого виду між двома спортсменами.
- ббокс²**, у, ч. Вид чоловічої стрижки.
- ббокс³**, у, ч. 1. Приміщення в поліклініках, лікарнях і т. ін. для ізоляції інфекційних хворих або виявлення бацілоносців. 2. Відгороджене місце для автомобіля у колективному гаражі. 3. Пристосування у вигляді коробки, футляра і т. ін. 4. Ізольована засклена камера зі входом через тамбур, призначена для мікробіологічних та інших біологічних робіт.
- бакс**, бак, а, ч. Американський долар.
- факс**, у, ч. 1. Апарат, що використовується для приймання та передавання графічної, друкованої інформації засобами телефонного зв'язку. 2. Повідомлення, передане або прийняте таким приладом. 3. Номер абонента такого зв'язку.
- болеро́**, невідм., с. 1. Старовинний іспанський народний танець. 2. Частина народного іспанського костюма.
- борбо́ло**, а, с., діал. Розщелена в скелі.

болоти□стий, а, е. Багnistий, заболочений. **Болотистий берег, ґрунт, край, ліс, луг, район, шлях; болотиста долина, дорога, заплава, зона, місцевість, низовина; болотисте місце, поле, русло річки.*

болот'яний, а, е. Який живе, росте в болоті. **Болот'яний білозір, журавель, птах; болот'яна гадюка, рослина, сова, трава, чапля; болот'яні плавні.*

болю□чий, боля□чий, а, е. 1. Який болить, викликає біль, пов'язаний із фізичним відчуттям болю. **Болючий зуб, удар, укол; болюча маніпуляція, операція, процедура, рана, травма; болюче поранення, подразнення.* 2. *перен.* Який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум; викликаний цими почуттями; тяжкий. **Болюча думка, правда, справа, тема; болюче міркування, місце, питання.*

колю□чий, а, е. 1. Який може колоти – натискати або проколувати чим-небудь гострим, спричиняючи біль, і колотися – викликати почуття болю.

болю□чість, чості, жс. Властивість за значенням **болю□чий**.

колю□чість, чості, жс. Властивість за значенням **колю□чий**.

бомбарди□р, а, ч. 1. *заст.* Звання солдатів артилерії у колишній російській армії. 2. *розм.* Найбільш результативний гравець нападу у футболі, хокеї та інших командних іграх (звичайно з м'ячем). 3. Жук родини жуличевих.

бомбардувальник, а, ч. 1. Бомбардувальний літак. 2. *розм.* Лютчик такого літака.

бомбарди□рський, а, е. Який стосується бомбардира.

бомбардований, а, е, *дієприкм.* Обстріляний з гармат.

бомбардувальний, а, е. Призначений для бомбардування.

**Бомбардувальна авіація.*

бон, а, ч., *мор.* Плавуча огорожа, що застосовується при лісосплаві, а також плавучі загородження, що перешкоджають ворожим кораблям проходити з моря в гавань.

бона, и, жс. Грошовий документ.

бонна, и, жс., *заст.* Вихователька, переважно з іноземців, яку наймали до дітей у багатих сім'ях; гувернантка.

бонд, а, ч., *фін.* 1. Облігація з фіксованим прибутком, за якою її емітент зобов'язується сплатити власникові зазначену суму в певний термін у майбутньому або регулярно сплачувати проценти. 2. Гарантія, застава. 3. Розписка, боргове зобов'язання. **Бонд аварійний.*

бомбнд, у, ч., *заст.* Вишукане аристократичне товариство.

бондарний, а, е. Який стосується виготовлення бочок. **Бондарний цех.*

бондарський, а, е. Властивий бондареві. **Бондарські інструменти.*

бонза, и, ч. Буддистський священник або чернець у Японії та Китаї.

бронза, и, жс. 1. Сплав міді з оловом, алюмінієм та іншими металами. 2. Художній виріб з такого сплаву. 3. *перен.* Колір, подібний до кольору такого сплаву.

борг, у, ч. 1. Те, що взяте в позику; позичене. 2. Сума непогашеного фінансового зобов'язання. **Влазити у борг, брати у борг.*

торг¹, у, ч. 1. Проведення торгівлі. **Красний торг.* 2. Взаємні поступки, що їх добиваються під час купівлі та продажу, укладання торгової або іншої угоди, домовляючись про ціну. **Без торгу; добивати (добити) торгу.*

└торг², у, ч., розм. Торговельна організація, установа, що відає торгівлею або певною її галуззю в якомусь районі.

└торг³, розм. Уживається за значенням **торгнути** й **торгнутися**.

боргувати, ую, уєш. 1. Давати в борг. 2. Позичати, брати в борг. 3. *перен.* Бути винним або зобов'язаним кому-небудь.

торгувати, ую, уєш. 1. Проводити торгівлю, мати торгові відносини з ким-небудь; професійно займатися торгівлею. **Торгувати зубами.* 2. *перен.* Давати кого-, що-небудь у чиєсь розпорядження за гроші; діставати з чогось матеріальну вигоду. **Лихом торгувати.* 3. *заст.* Збираючись купити що-небудь, добиватися зниження ціни; виторговувати.

бордэль, ю, ч. Будинок розпусти.

ботэль, я, ч. Готель для мандрівників на човнах, яхтах і т. ін. з причалами для них.

боріння, я, с., *заст.* Перемагання кого-небудь у двобої або намагання подужати супротивника, перемогти, схопивши один одного.

буріння, я, с. Свердління ґрунту або гірських порід спеціальним інструментом.

борлак, а, ч., розм. Верхня випнута частина горла; кадик.

бурлак, а, ч., *заст.* 1. *рідко.* Бурлака – людина без постійної роботи й постійного місця проживання. 2. У колишній Росії – робітник, що разом з іншими тягне ливною річкове судно вгору проти течії.

борний, а, е, *хім.* Який стосується бору – хімічного елемента, що входить до складу деяких мінералів.

бурний, а, е. 1. Розбурханий, бурхливий. 2. *перен.* Насичений подіями, сповнений хвилювань; неспокійний, бентежний.

борови□й, а, є. Який стосується бору; живе або росте в бору.

бурови□й, а, є. Який стосується буріння. **Буровий майстер.*

борозна, и□, ж. 1. Довга рівна заглибина в землі, проведена плугом. 2. *перен.* Поздовжня заглибина в чому-небудь; зморина, складка.

борона, и□, ж. Сільськогосподарське знаряддя для розпушування землі.

борозни□ти, ню□, ни□ш. 1. Проводити, прокладати борозни. 2. *перен.* Перетинати в різних напрямках, утворюючи заглибини.

└борони□ти¹, оню□, óниш. 1. Обороняти, захищати кого-, що-небудь.

**Борони (боронь) боже! Нехай (хай) бог боронить!* 2. Не дозволяти, не давати робити що-небудь; забороняти.

└борони□ти², оню□, óниш. Боронувати.

└борони□ти¹, оню□, óниш. 1. Обороняти, захищати кого-, що-небудь. 2. Не дозволяти, не давати робити що-небудь; забороняти.

└борони□ти², оню□, óниш, *рідко.* Боронувати.

бурунити, ить, *рідко.* 1. Здіймати на воді хвилі, буруни; хвилювати. 2. Здійматися хвилями, бурунами.

борони□тися, онюся□, óнишся. Обороняти, захищати себе від кого-, чого-небудь; оборонятися.

бурунитися, иться, *рідко.* Здійматися хвилями, бурунами.

борóти, борю́, борéш. Перемагати кого-небудь у двобої.
бури́ти, рю́, ри́ш. Свердлити ґрунт або гірську породу спеціальним інструментом.

бу́ріти, іє. Ставати бурим; набувати бурого кольору.

бурити¹, рить, *діал.* Литися, сильно текти.

бурити², рю, риш, *діал.* Хвилювати.

борóтися, борю́ся, борéшся. 1. Схопивши один одного, намагатися подужати супротивника, перемогти. **Боротися з [самим] собою.* 2. Чинити опір кому-, чому-небудь, намагаючись подолати або знищити його. 3. Наполегливо змагатися за що-небудь, домагатися чогось.

бури́тися, ри́тися. Свердлитися спеціальним інструментом (про ґрунт або гірську породу).

буритися, риться, *діал.* 1. Хвилюватися. 2. Збиратися на бурю – навальний вітер з дощем, грозою, а взимку зі снігом.

борт, ч. 1. у. Бокова стінка судна; бічна частина палуби. **За борт, викинути за борт; за бортом, залишатися (перебувати) за бортом; на борту корабля (літака, ракети).* 2. у. Невисока стінка кузова автомашини й т. ін. 3. а. Боковий край у посуді. 4. а. Край одягу, капелюха.

борть, і, ж. і я, ч., *заст.* Найпростіший вулик – видовбана колода, яку навішують на дерево або дупло в дереві, де живуть бджоли.

бóртний, а, е, *заст.* Який стосується борті, бортництва. **Бортний промисел (заст.).*

бортови́й, а, є. 1. Який стосується борту – бокової стінки судна та невисокої стінки кузова автомашини. 2. Призначений для бортів – країв одягу, капелюха. **Бортова парусина.*

бóртник, а, ч. Лісовий бджоляр.

бортня́к, а, ч. Ведмідь, який вибирає в лісі мед із бортей.

босоні́жка, и, ж. Дівчина, жінка, що ходить боса, босоніж.

босоні́жки, жок, *мн.* Вид літнього відкритого взуття.

бóбтик¹, а, ч. Зменш. до **бот** у знач. невелике веслове, вітрильне (звичайно з однією щоглою) або моторне судно.

бóбтик², а, ч. Зменш. до **бот** у знач. зимове взуття, яке носять поверх черевиків.

бóртик, а, ч. Зменш. до **борт**.

бо́цманський, а, е. Який стосується боцмана. **Боцманська звичка, комора, люлька.*

ло́цманський, а, е. Який стосується лоцмана. **Лоцманське вміння; лоцманські навички.*

бра́вий, а, е. Який відзначається сміливістю, енергійністю, жвавістю.

пра́вий¹, а, е. 1. Розташований на тому боці тіла, що протилежний лівому. 2. *іст.* Ворожий новим течіям у політичному й громадському житті; реакційний, консервативний; у знач. ім. **пра́ві**, их, *мн.* 3. Який рухається за годинниковою стрілкою (зліва вгору й направо).

пра́вий², а, е. 1. Який не має або не відчуває за собою провини; у знач. ім. **пра́вий**, ого, ч. Невинуватий, безневинний. 2. Справедливий.

прави́й, а́, е́. 1. Прямий, не погнутий, не покручений, прямовисний. **Правий ніж*. 2. *діал.* Лицьовий бік вишитого полотна чи сукна.

бравува́ти, у́ю, у́єш. Удавати з себе хороброго, сміливого, навмисно легковажити небезпекою, показуючи свою сміливість.

правува́ти, у́ю, у́єш, *розм.* 1. Мати владу над ким-, чим-небудь. 2. Спрямовувати рух машини, човна, біг коней і т. ін.

бра́жка, и, *жс.* Пестл. до **бра́га** – спиртний напій різної міцності, рід пива.

пря́жжа, и, *жс.* Застібка, яка скріплює кінці ремня, пояса і т. ін.

браке́р, а, ч., *спец.* Бракувальник.

бро́кер, а, ч. Окрема особа чи фірма, що спеціалізується на посередницьких біржових операціях; маклер. **Брокер-аутсайдер*.

бран, у, ч., *поет.* Полон.

брань, і, *жс.* Війна; битва.

бра́ма, и, *жс.* Великі ворота, перев. при монументальних спорудах. **Королівська брама*.

дра́ма, и, *жс.* 1. Літературний твір, побудований у формі діалогу без авторської мови й призначений для спеціального виконання. 2. Літературно-театральний твір серйозного, але не героїчного змісту (на відміну від трагедії й комедії). 3. *розм.* Театр, у якому ставляться такі твори. 4. *перен.* Яка-небудь подія, що приносить горе, страждання т. ін. в особистому або громадському житті.

брас, у, ч., *спорт.* Спосіб плавання на грудях або спині, при якому обидві руки водночас рухаються під водою.

барс, а, ч. Великий хижий звір родини котячих, схожий на леопарда і пантеру.

фарс, у, ч. 1. У країнах Західної Європи XIV–XVI ст. – комедія легкого, жартівливого змісту із зовнішніми комічними ефектами; вистава такої комедії на сцені. 2. У бурлескному театрі XIX–XX ст. – беззмістовне, часто малопрстойне комедійне видовище. 3. *перен.* Грубий жарт, блазеньська витівка.

братова́, бі, *жс.* Дружина брата.

братва́, и□, *жс., збірн., фам.* Товариші, друзі.

бри́тва, и, *жс.* Гострий сталевий ніж або спеціальне приладдя для гоління.

брахіопóд, а, ч. Безхребетна тварина.

брахіопóдій, ю, ч. Рослина куцоніжка.

брезéнт, у, ч. Груба лляна водонепроникна тканина.

презéнт, у, ч., *розм.* Подарунок. **Давати (дати) в презент*.

брезенти́на, и, *жс.* 1. Брезент. 2. Одяг із брезенту.

бриганти́на, и, *жс.* Легке вітрильне військове або корсарське судно.

брéзкнути, ну, неш. Ставати хворобливо товстим, брезклим; набрякати.

бри́знути, не, неш. 1. Однокр. до **бри́зкати**. 2. *розм.* Кинути з силою, шпурнути. 3. *розм.* Бризнутися; упасти.

бренд, а, ч. Розрекламована торгова марка певного товару. **Бренд-колекція*.

брéнді, невідм., ч. і с. Міцний алкогольний напій, різновид коньяку з виноградного спирту.

бретóнці, ів, мн. Народність, що населяє півострів Бретань.

бритáнці, ів, мн. Англійці.

бридж, у, ч. Картярська гра. **Правила бриджу*.

бри́джі, ів, мн. Особливого крою вузькі нижче колін штани, що заправляються в чоботи.

бри́жі, бриж і бри́жів, мн. 1. Дрібні хвилі на злегка сколиханій поверхні води. **Мертві брижі*. 2. Складки на одягу, халявах чобіт і т. ін.

кри́жі, ів, мн. 1. Нижня частина спини; попереk. 2. Задня частина тулуба тварини (звичайно коня). 3. *анат.* Трикутна кістка, що утворилася внаслідок зростання між собою п'яти хребців і з'єднає тазові кістки з хребтом.

брижа́тий, брижча́тий, а, е. З брижами. **Брижати чоботи*.

брижува́тий, а, е. Укритий брижами.

бриз, у, ч. Легкий береговий вітер, який дме вдень з моря, а вночі з суші.

приз, у, ч. Нагорода переможцеві в якому-небудь змаганні.

**Перехідний приз; брати (взяти) приз (призи)*.

бри́зкати, аю, аєш. 1. Розлітатися, розсипатися бризками, дрібними частинками. 2. Викидати, розкидати, розсипати бризки рідини, іскри, дрібні частинки чого-небудь. 3. Обливати дрібними краплями, бризками.

бря́зкати, аю, аєш. 1. Ударяючись, утворювати різкі дзвенячі звуки (про металеві, скляні предмети). 2. *розм.* Невміло або недбало грати на музичному інструменті.

брик, виг. 1. Уживається за знач. **брика́ти** – підкидати зад і задні ноги (про копитних тварин) і **брика́тися** – битися однією або обома задніми ногами (про копитних тварин). 2. Уживається за знач.

бри́кнути – упасти, перекинутися.

бри́ка, и, ж., *заст.* Віз, хура.

бри́ла, и, ж. Великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.

бриль, я́, ч. Головний убір з широкими полями.

бри́ти, и́ю, и́ю. 1. Голити. 2 *перен., розм.* Влучно, гостро ганити кого-небудь.

бри́тти, ів, мн. 1. *іст.* Назва кельтського народу, який колись населяв Англію. 2. *книжн., заст.* Англійці.

бро́вка, брі́вка, и, ж. 1. Підвищений край канами або насипу, утворений викопаною землею; край залізничного полотна, шляху і т. ін. 2. Підвищений край бігової доріжки, обкладений дерном (на стадіоні, іподромі і т. ін.).

бровко́, а́, ч., *розм.* Собака.

бро́мистий, а, е. Який має в своєму складі бром. **Бромиста сіль*.

бро́мний, а, е. Який стосується брому; виробляє бром. **Бромний завод*.

бронзівни□к, а, ч. Майстер, який виготовляє бронзу чи вироби з бронзи.

бронзувальник, а, ч., спец. Майстер, який покриває що-небудь бронзою.

брук, у, ч. Дорога або вулиця (мостова), вимощена камінням.

друк, у, ч. 1. *тільки одн.* Процес виготовлення друкованої продукції; друкування; публікація. **Вийти з друку; випустити (вийти, з'явитися, появитися і т. ін.) друком.* 2. *тільки одн.* Текст, відтворений друкарським способом. 3. *тільки одн.* Галузь виробництва, що займається виготовленням друкованої продукції; видавнича й друкарська справа. 4. *тільки мн.* Зведення друкованих пам'яток.

дрюк, а, ч. Велика товста дерев'яна палиця.

трюк, у, ч. 1. Складний цирковий номер. 2. Вправний ефектний прийом у різних видах мистецтва. **Кінематографічний трюк.* 3. *перен.* Спритна витівка, хитрий несподіваний прийом, виверт.

бруква, и, ж., бот. Городня рослина, овоч, що вживається як їжа і як корм для худоби.

бруківка, и, ж. Брук.

бруквяний, а, е. Який стосується брукви.

бруківаний, а, е, дієприкм. Вимощений камінням.

друкований, а, е, дієприкм. 1. Відтворюваний друкарським способом (про тексти, цифри, малюнки і т. ін.). 2. Уміщений у пресі; опублікований. 3. Відтворюваний друкарською машинкою (про текст).

брукування, я, с. Вимощування камінням вулиці, дороги і т. ін.
**Брукування вулиць.*

друкування, я, с. 1. Відтворення текстів, цифр, малюнків і т. ін. друкарським способом. 2. Публікування. 3. Відтворення текстів друкарською машинкою.

брукувати, ую, уєш. Вимощувати камінням вулицю, дорогу і т. ін.

друкувати, ую, уєш. 1. Відтворювати тексти, цифри, малюнки і т. ін. друкарським способом. 2. Уміщувати в пресі; публікувати. 3. Відтворювати тексти друкарською машинкою.

брукуватися, ується. Вимощуватися камінням (про вулиці, дороги).

друкуватися, уюся, уєшся. 1. Уміщувати свої твори в пресі; публікуватися. 2. Відтворюватися друкарською машинкою (про тексти).

брульйон, у, ч., заст., рідко. Чорновий список; чернетка.

бульйон, у, ч. Чистий відвар із м'яса без овочів і приправ.

брусли□на, и, ж. 1. бот. Переважно кущова рослина, що має промислове значення, з деяких видів якої добувають гутаперчу, а з деревини роблять шевські дерев'яні гвіздки. 2. збірн. Ягоди цієї рослини.

брусни□ця, і, ж. 1. бот. Напівкущова вічнозелена рослина. 2. збірн. Ягоди цієї рослини.

брусли□новий, а, е. Який стосується бруслини; зроблений з бруслини.

брусни□чний, а, е. 1. Який стосується брусниці; виготовлений з брусниці. **Брусничний напій; брусничне варення; брусничні листки.*

бразь, виг. Уживається за знач. **бря□зкати**, **бря□знути**.

бязь, і, ж. Густа бавовняна тканина.

ґв'язь¹, і, ж. 1. У будівництві – спосіб скріплювання дерев'яних частин будівлі врубанням. 2. *бот.* Зав'язь. 3. Вид старовинного декоративного письма, у якому окремі літери й слова зливаються в суцільний орнамент.

Лв'язь², я, ч. Прісноводна риба родини коропових.

в'яз, а, ч. Листяне дерево (іноді кущ) з нерівнобокими листками та міцною деревиною.

бубна, и, ж., *карт.* Масть у гральних картах, позначувана червоним ромбиком, а також карти цієї масті.

бубон, бна, ч. Ударний музичний інструмент

бубон, у, ч. Напухла лімфатична залоза.

будівельний, а, е. Який стосується спорудження будов.

будівельницький, а, е. Який стосується будівельника.

будячи□**на**, и, ж. Одне стебло будяка.

будячи□**ння**, **будя**□**ччя**, я, с. Збірн. до будяк.

бук, а, ч. 1. Листяне дерево з гладкою сірою корою і міцною деревиною. 2 *діал.* Ціпок, палиця, кий.

буки, *невідм.*, с., *заст.* Стара назва літери “б”.

буква, и, ж. 1. Письмовий знак, що позначає звук або сполучення звуків мови; літера. **Від букви до букви.* 2. *перен.* Суто формальне значення чого-небудь.

буквиця, і, ж. Багаторічна трав'яниста рослина, окремі види якої використовують для виготовлення ліків, а також як декоративні. **Буквиця лікарська.*

буксирування, я, с. Штовхання судна або машини.

буксування, я, с. Обертання, ковзання колес на місці.

букси□**рувати**, ую, уєш. Тягти за собою або штовхати (судно, машину).

буксувати, ує. Обертатися, ковзаючись на місці (про колеса).

булавá, и, ж. 1. Кулясте потовщення на кінці палиці і т. ін. 2. *іст.* Палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю; така ж палиця як символ влади. 3. *заст.* Довга палиця з кулею зверху – атрибут парадної форми швейцара в установах і аристократичних домах колишньої Росії. 4. *спорт.* Гімнастичний снаряд із потовщенням на кінці.

була́вка, и, ж., *рідко.* Голка з голівкою (іноді декоративною) на тупому кінці; шпилька.

була́ний, а, е. 1. Світло-рудий (про масть коня). 2. *у знач. ім.*

була́ний, ого, ч. Кінь темної масті або взагалі кінь. **Буланий кінь; осідлати буланого.*

була́тний, а, е. Який стосується булату – високоякісної міцної сталі особливого гарту; зроблений з булату. **Булатний меч, ніж; булатна сталь.*

бу́лка, и, ж. 1. Хліб з білого пшеничного борошна. 2. *діал.* Дерев'яна куля; рід гри з такою кулею.

бу́лька, и, ж. Порожниста, наповнена повітрям водяна і т. ін. кулька; пухир. **Бульки пускати.*

бульва́р, у, ч. Обсаджена деревами широка алея посередині вулиці в місті; вулиця з такою алеєю.

- бюва́р**, а, ч. Папка або рід портфеля з аркушами промокального паперу для зберігання поштового паперу, конвертів, кореспонденції.
- бульва́рний**, а, е. 1. Який стосується бульвару. 2. *перен.* Розрахований на міщанські смаки й уподобання.
- бюва́рний**, а, е. Який стосується бювара. **Бюварний папір.*
- бу́нда**, и, ж., *діал.* Рід верхнього одягу.
- бунд**, ч, ч. *іст.* Єврейська націоналістична організація.
- бунт**¹, а, ч. Зв'язка, сувій, пачка або тюк якихось матеріалів.
- бунт**², у, ч. Стихійне повстання, заколот.
- бура́**, и□, ж. Натрієва сіль борної кислоти.
- буре́**, *невідм.*, с. Старовинний французький народний танець XVII ст.
- бура́т**, а, ч. Машина з ситом, крізь яке просіюють сипкі матеріали.
- буре́т**, у, ч. Короткі шовкові волокна (начоси), що їх використовують при виготовленні низькосортних ниток.
- табуре́т**, а, ч. Стілець без спинки з квадратним або круглим твердим сидінням.
- бурда́**, и□, ж., *розм.* Каламутна, несмачна рідка страва або напій.
- бу́рта**, и, ж., *діал.* **бурт**, у, ч. 1. Велика купа (картоплі, буряків, зерна, гною і т. ін.). 2. Невеликий горбок, насип, підвищення.
- бу́ри**, ів, *мн.* Народність у південній Африці, нащадки європейських (переважно голландських) колоністів.
- бу́рці**, ів, *мн.*, *заст.* Баки.
- бури**□**ма**, и, ж. Український народний масовий танець, що виконується у швидкому темпі.
- буриме́**, *невідм.*, с. Літературна гра, учасники якої змагаються в написанні жартівливих віршів – експромтів – на задані рими.
- бурі́ння**, я, с. Свердління ґрунту або гірської породи спеціальним інструментом.
- бурлі́ння**, я, с. Бурхливий з шумом рух води та звуки, утворювані ним.
- бурли**□**ти**, и□**ть**. Бурхливо, з шумом текти.
- бури**□**ти**, рю□, ри□**ш**. Свердли́ти ґрунт або гірську породу спеціальним інструментом.
- бу́рити**¹, рить, *діал.* Литися, сильно текти.
- бу́рити**², рю, риш, *діал.* Хвилювати.
- бу́ріти**, іє. Ставати бурим; набувати бурого кольору.
- бурха́ти**, ає. Діяти, виявлятися з великою руйнівною силою (про стихійні явища – вогонь, воду, вітер і т. ін.); бушувати.
- буха́ти**, аю, аєш, *розм.*, *жарг.* Пити спиртні напої.
- бу́хати**, аю, аєш. 1. Видавати глухі, уривчасті звуки; стукати глухо, уривчасто. 2. Бити; стріляти. 3. Вириватися густою масою. 4. *розм.* Кидати з силою, з глухим звуком.
- буряківни**□**цький**, а, е. Який стосується буряківництва. **Буряківницькі ланки.*
- буряко́вий**, а, е. 1. Який стосується буряків. * *Буряковий сік; бурякова сировина.* 2. Який має колір буряка; темно-червоний із синюватим відтінком.

- бур'яни□стий, бур'януватий**, а, е. Засмічений бур'яном.
**Бур'янувате сіно.*
- бур'яновий**, а, е. Який стосується бур'яну.
- бусол, бусел**, сла, ч. Великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом і довгими ногами; делека.
- бусоль**, і, жс. Геодезичний прилад для вимірювання азимутів.
- бут¹**, у, ч. Будівельний камінь, що використовується головню для фундаменту.
- бут²**, у, ч., діал. Молода зелена цибуля.
- бута**, и□, жс., діал. Пиха.
- бути□ти, бучу, бути□ш, техн.** Робити будову кладку.
- бутіти, бучу, бути□ш, діал.** Глухо ревіти.
- бутний**, а, е, діал. Пихатий, чванькуватий.
- бутовий**, а, е. Який стосується буту в знач. будівельний камінь.
- бўтси**, ів, мн. Черевики для гри у футбол.
- буси**, бус, мн., рідко. Намисто.
- бўсі**, невідм., дит. Падати, упасти.
- бучи□на**, и, жс., діал. Букове дерево; бук.
- пучи□на**, и, жс. 1. Водяна глибінь, морська безодня. 2. Глибока драговина на болоті. 3. спец. Нерівномірне підняття ґрунту на поверхні дороги внаслідок промерзання.
- бўчність**, ості, жс. Розкішність, пишність.
- пўчність**, ості, жс., фіз. Ділянка стоячої хвилі, де амплітуда коливань найбільша.
- бучок**, чка, ч. Зменш.-пестл. до **бук**.
- пучок**, чка, ч. 1. В'язка однорідних предметів. 2. Сукупність чого-небудь, що розходить з однієї точки, з одного джерела. 4. Група м'язових, нервових та ін. тканин, волокон, розташованих у вигляді довгастих скупчень, шнурів. 4. розм. Пучок зірваних або зрізаних і складених до купи квітів; букет.
- бўшля**, і, жс., діал. Чапля.
- мўшля**, і, жс. Черепашка.
- бювет**, а, ч. Будівля над мінеральним джерелом, обладнана для приймання лікувальних вод. **Бювет дерев'яний, кам'яний, мармуровий, новозбудований, обладнаний; будувати, обладнувати бювет.*
- кювет**, у, ч. Водостічна канава вздовж шляху чи залізничного полотна. **Кювет глибокий; бути, знаходитися в кюветі; перекинутися, спуститися в кювет.*
- кювета**, и, жс. Ванночка для оброблення й промивання фотографічних та ін. пластинок та відбитків.
- бязь**, і, жс. Густа бавовняна тканина.
- в'язь¹**, і, жс. 1. У будівництві – спосіб скріплювання дерев'яних частин будівлі врубуванням. 2. бот. Зав'язь. 3. Вид старовинного декоративного письма, в якому окремі літери й слова зливаються в суцільний орнамент.
- в'язь²**, я, ч. Прісноводна риба родини корошових.
- бязевий**, а, е. Який стосується бязі; зроблений із бязі.
- в'язевий**, а, е. Який стосується в'язя – прісноводної риби.
- в'язовий**, а, е. 1. Який стосується в'язя; зроблений з нього. 2. у знач. ім. **в'язові**, их, мн. Родина листяних дерев (рідше кущів), до якої входить в'яз, берест та ін.

МНОЖИННІ ІМЕННИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СЛОВНИК)

© Ніна Лозова, 2007

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2.373.

Словник містить реєстр загальних слів, що вживаються тільки або переважно в множині, та найпоширеніші множинні власні назви.

Сучасна українська мова розрізняє дві числові форми – однину і множину. Як правило, іменник може вживатися в обох цих формах. Однак значні групи мають лише однину або множину. Так, не мають множини іменники з абстрактним значенням (хоча за певних умов вони можуть набувати конкретного значення і тоді вживатися в множині: *дві боротьби, брати участь у змаганнях*) та такі, що становлять категорію речовинності або збірності (вони теж можуть приймати форму множини – якщо йдеться про типи, види, сорти певної речовини або велику кількість її – *хліба, цукри*). В однині вживається більшість власних назв, однак деякі – тільки в множині (напр., *Альпи, Бендери*). Це переважно гори, острови і сузір'я (звідси й множина), а також міста, села, країни. Деякі особові назви, зазвичай уживані в однині, можуть утворювати множину, тобто виступати в обох числах (*обидві Тетяни, родина Ткачів*). Саме через цю особливість однини вирізнити подібні іменники неможливо.

Дослідники виділяють такі групи іменників, що мають тільки множину: назви предметів, що складаються з парних частин (*джинси, кайдани, окуляри*), назви збірних за значенням понять (*дітлахі, музики, пожитки*), речовини (*дрова, драглі, ласоці*), процесів і дій з відтінком тривалості або повторюваності (*жнив'я, проводи, перегони*), обрядів, урочистих подій (*вхідчини, заклადини, обжінки*), ігор (*піддавки, шахи*), часових понять (*вакації, іменни, роковини*), емоцій (*веселоці, жалоці, прикроці*), понять, пов'язаних із грошовими розрахунками (*аліменти, гроші, фінанси*), частин будівель (*сіни, сходи, хори*) тощо.

Багато абстрактних іменників мають синоніми – слова, що вживаються тільки в множині (*гординь – гордоці, лютисть – лютоці, ревність – ревноці, хитрість – хитроці*). Множина іменників *людина, дитина, курка, гуска* тощо виражається суплетивними формами – *люди, діти, кури, гуси*.

Більшість слів, що вживаються переважно в множині, має також форму однини, що відображено в словникових статтях. Це *антресолі (антресоль), городкі (городок), об'їдки (об'їдок), овочі (овоч), пахоці (пахощ), підмостки (підмосток), рум'яна (рум'яно), шпроти (шпрот)* та ін., а також переважна більшість термінів. Уживання однини в таких словах обмежене.

Запропонований словничок містить іменники, що вживаються тільки або переважно в множині. Серед множинних іменників чимало похідних від прикметників та дієприкметників (*добові, кормові, радіопозивні*). Такі субстантивовані прикметники (дієприкметники) не введено до реєстру, оскільки вони зберігають форму і парадигму твірних прикметників або

дієприкметників. Складні іменники, друга частина яких, будучи множинним іменником, наведена в реєстрі (напр., *аеросани, взаємовідносини*), включаємо до словничка обмежено – лише найуживаніші.

Натомість вносимо до словничка складні множинні іменники, другий компонент яких уживається як у множині, так і в однині, якщо як складні іменники вони виступають лише в множині (*біоресурси* від *ресурс, боєприпаси* від *припас*). Наприклад, *біоресурси* та *гідроресурси* потрапляють до реєстру, а *біогідроресурси* – ні, оскільки твірний компонент *гідроресурси* вже є в реєстрі.

Залишаємо в реєстрі іменники в множині, якщо вони мають інше значення, ніж іменники в однині, як, наприклад, *біг* ('дія від *бігти*'; 'фізична вправа') – *бігії* ('переховування'; 'перегони'), *курс* ('напрямок руху'; 'ціна'; 'обсяг навчання, лікувальних процедур' тощо) – *құрси* ('назва навчального закладу або форми навчання в ньому'), *ноша* ('речі, призначені для перенесення') – *ноші* ('носилки') (див. ще *вйбір – вйбори; задаток – задатки, задвірок – задвірки, змілок – змілки, святець – святці* тощо). За потреби до таких слів додано коротке тлумачення.

Значення деяких іменників, уживаних у множині, не відрізняється від таких самих іменників у однині (*сатурналії* – те саме, що й *сатурналія, шахри-махри* – те саме, що *шахер-махер*). Такі слова вносимо до реєстру.

А

автозапчастини, тін
аеросани, нй
аліменти, ів
альфа-промені, ів
альфа-частинки, нок
аннали, ів
антресолі, лей
апачі, ів
аплодисменти, ів

Б

баки, ів
балухи, ів
баляндраси, ів
баляси, ів
банани, ів (штани)
барми, барм
бачки, ів
бєбєхи, ів
безсмєртки, ток
бєльбахи, ів
бєльбухи, ів
безпорядки, ів
бендюгі, ів
бєта-промені, ів
бєта-частинки, нок
биндюгі, ів

бігі, ів
бігункі, ів
бігунці, ів
біоресурси, ів
боєприпаси, ів
бєлєші, ів
бєти, ів
брїджі, ів
брїтти, ів
бронєсіли, сїл
бужани, жан
бульбахи, ів
бўси, бус
бўтси, ів
бўфи, буф

В

вагані, ів
ваганкі, ів
ваганти, ів
вагі, ваг
вакації, цїй
вєди, вед
венєди, ів
венєти, ів
вєреди, ів
верїги, рїг

верхогони, ів
весєлощі, ів
вестготи, ів
вечорніці, нїць
взаємини, мин
взаємовідносини, син
взаємостосунки, ів
вйбори, ів
вйварки, ів
вйгарки, ів
виглядини, дин
вйжимки, ів
віла, вил
вилкі, лок
віморозки, ів
вйпарки, ів
вйрла, вирл
вйсівки, вок
вйсівочки, чок
вйскребки, ів
вйскрібки, ів
вйтопки, ів
вйтребєньки, ньок
вйтрішки, ів
вихиляси, ів
вйхїдчини, чин

ві́чавки, ів	го́фри, ів	ді́твора́, во́ри
ві́чіски, ів	грабелы́кї, льо́к	ді́ти, те́й
ві́шкре́бки, ів	гра́бки, ів	ді́тки, ді́ток
ві́шкря́бки, ів	гра́блики, ів	ді́тлахі́, ів
ві́дві́дини, дин	гра́блі, блів і бель	ді́тонькї́, ді́тоньо́к
ві́дві́йки, йок	грі́цики, ів	ді́точкї́, ді́точо́к
ві́дно́сини, син	гробкї́, ів	дові́бори, ів
ві́дсі́вки, вок	громні́ці, ні́ць	домо́вини, вин (обря́д)
ві́дто́пки, ів	гроше́нґа, ня́т	до́рійці́, ів
вла́сті, тей	гро́шики, ів	до́світкї́, ток
вогнеприпа́си, ів	гро́ші, шей	дра́бкї́, ів
вогне́трїви, ів	гру́бощі́, ів	дра́гли́, ів
водотрї́ви, ів	груденя́та, ня́т	древля́ни, ля́н
ворі́же́ньки, ів	гру́ди, де́й	дре́говичі́, ів
ворі́тонька, ньок	губеня́та, ня́т	дрижа́ки, ів
ворі́точка, чок	гулі́, ів (гуля́ння)	дрі́вця́, дрове́ць i
ворі́тця, те́ць	гу́си, се́й	дрі́вець
воро́та, рі́т	гу́сла, сел	дрі́жджі́, ів
вро́діни, дін	гу́слі, сел	дрі́зки, зок
вті́ки, ів	Г	дрі́зочки, чок
вто́ри, ів (у ді́жці)	га́блі, ів	дрі́мки, ів
вуді́ла, дил	гра́ти, грат	дрі́млі́виці́, ви́ць
вуста́, вуст ву́стонька,	гра́тки, ток	дрі́вця́, дрове́ць i
ньо́к	грі́нджолі́, джо́л	дрі́вець
вхі́дчини, чин	грі́нджоля́та, ля́т	дро́ва, дров
вхо́дини, дин	грунтома́теріа́ли, ів	дровеня́та, ня́т
в'я́зи, ів (ши́я)	Д	дровця́, ве́ць
Г	да́ки, ів	дро́ги, дрог
га́мма-про́мені́, ів	двері́, ре́й	дрожки́, жок
га́мма-ча́стї́нки, нок	дверці́, ре́ць	дулі́би, ів
га́рбузці́, ів	дверця́та, ця́т	ду́рощі́, ів
га́чі, ів	дві́йня́та, ня́т	духі́, ів
гені́талї́, лі́й	дві́йча́тка, ток	Е
гео́ргїки́, ів	деба́ти, ів	екскре́менти, ів
герма́нці́, ів	де́в'яти́ни, тї́н	екскре́ти, ів
гі́дроресурси́, ів	де́льта-про́мені́, ів	еле́ктрові́роби, ів
гла́бці́, ів	де́льта-ча́стї́нки, нок	еле́ктротова́ри, ів
гла́бча́кї́, ів	дере́вля́ни, ля́н	енерго́витрати́, ра́т
голубці́, ів	джинси́, ів	енерго́затрати́, рат
го́льфи, ів	джинси́ки, ів	Є
го́ни, ів (на полюва́нні)	джу́нґлі́, ів	есенту́кї́, ів (вода́)
і́ го́ни, гін і́ го́нів (мі́ра)	дзи́га́ри́кї, ів	Ж
го́рдощі́, ів	дзи́га́рі́, ів	жа́лощі́, ів
горо́дки, ів	дит'я́сла, ясе́л	жда́ники, ів
гості́ни, тї́н	ді́єтпро́ду́кти, ів	жда́нки, ів
гострозу́бці́, ів	діо́нісі́ї, сі́й	же́бри, ів

жертвоприносини, син
жигулі, ів (авто)
жйжки, жйжок
жмаки, ів
жмури, ів
жмурки, рок
жнивá, жнив

З

завидки, ів
заговини, вин
задатки, ів
задвірки, ів (місце за
дворами; глуха вулиця)
зайинки, ів
заздрощі, ів
зázимки, ів
заїди, ів
заклади́ни, дин
закладчини, чин
зальоти, тів
запо́їни, їн
запусти, ів
заручини, чин
зашпори, ів
збо́їни, їн
збо́ри, ів
зводини, дин
зговорі́ни, рін
зго́нини, нин
здúхи, ів
з'їди, ів
з'їдини, дин
злівки, ів
злігодні, ів
злідні, ів
злогі, ів
змїлки, ів
змовини, вин
зно́сини, син
зубенята, нят
зубоньки, ів
зябра, бер

І

ібе́ри, ів
іве́ри, ів
іди, ід
ікс-про́мені, ів

імені́ни, нін
інки, ів
інтерне́т-нові́ни, він
ішúтинці, ів

К

ка́дри, ів (працівники)
кайда́ни, ів
кале́нди, ле́нд
кальсо́ни, со́нів і со́н
каніку́ли, кул
канцтова́ри, ів
капі́талозатра́ти, ра́т
касо́ги, ів
кві́ти, ів
китя́тки, ток
кі́мври, ів
клі́щі, ів
кози́рки, ів
ко́зла, зел
ко́зли, ів
кондві́роби, ів
консерви, ів
контр-апро́ші, ів
ко́нтри, ів
контрша́нси, ів
копильча́кі, ів
кора́лі, ів
коренебу́льбопло́ди, ів
корте́си, ів
кортикостеро́їди, ів
коса́риқи, ів
кохінхі́ни, хін
кпі́ни, кпин
кра́йнощі, ів
крéси, ів
кривичі́, ів
кри́жі, ів
крикли́виці, виць
крикли́вці, ів
крильця́та, ця́т
крі́си, ів
круглогубці́, ів
ку́дли, ів
ку́зьмірки, рок і рків
кулу́ари, ів
культтова́ри, ів
кура́нти, ів

ку́ри, ре́й
ку́рси, ів
куса́чки, чок

Л

лабе́ти, ів
лазу́ні, ів
лангоба́рди, ів
ла́нди, ланд
ланта́ниди, ні́д
ла́рви, ларв
ла́ри, ів
ла́сощі, ів
латта́ли, ів
ла́ти, лат
латі́ни, ів
ла́хи, ів
ла́хмані́, ла́хмані́в
лаштúнки, ів
ле́леги, ів
ле́стощі, ів
ле́щата, ле́щат
лі́ви, ів
лі́ки, ів
лі́нощі, ів
лі́ньки, ів
лі́піди, ів
ло́гасди, ів
любо́щі, ів
лю́тощі, ів
люди́, де́й
лю́дці, ів
лю́тичі, ів
лю́тощі, ів
ля́си, ів

М

мазовша́ни, ша́н
майо́ри, ів (квіти)
майо́рці, ів (від
майо́ри)
макаро́ни, ів
манатки́, ів
ма́нгри, ів
ма́ндри, ів
ма́ри, мар
ма́рші, ів (прибережні
луки)
машику́лі, ів

ме́блі, ів
 мемуа́ри, ів
 металові́роби, ів
 мете́ки, ів
 метеоу́мови, мо́в
 мй́ги, ів
 микола́йки, ів
 микола́йчики, ів
 мі́крохвілі, віль
 мі́ріади, а́д
 мокаси́ни, ів
 молодоту́рки, ів
 мо́лодощі, ів
 молодя́та, дят
 мо́ріски, ів
 мо́щі, щі́й
 муджахе́ди, ів
 муджахі́ди, ів
 му́дроші, ів
 му́зика, зи́к

Н
 назаре́ї, ів
 най́ми, ів
 на́ри, нар
 на́рітники, ів
 на́рти, нарт
 на́ручні, ів
 невісту́льки, льок
 (квіти)
 неврофі́брили, рі́л
 недопитки, ів
 немо́щі, ів
 непола́дки, док
 не́трища, рищ
 не́трі, ів
 нечистоти́, то́т
 ні́чніці, ни́ць
 (безсоння)
 но́жиці, жи́ць но́жички,
 чок
 нома́ди, ів
 носі́лки, лок
 но́чви, чо́в
 но́човки, вок
 но́човочки, чок
 но́ші, нош

ну́ди, ів
 ну́троші, ів
 ню́ні, нюнь
О
 обжи́нки, ів
 обі́йми, ів
 об'ї́дки, ів
 обмолоти́ни, тин
 о́бри, ів
 о́бце́нки, ів
 о́вочі, ів
 огля́дини, дин
 огнеприпа́си, ів
 огнетри́ви, ів
 огре́бки, ів
 оденки́, ів
 о́зимки, ів
 око́ви, о́ков
 окуля́ри, ів
 о́пади, ів
 освідчи́ни, чин
 о́станки, ів
 остго́ти, ів
 о́сті, ів
 о́ченьки, ньок
 о́ченьта, нят
 о́ченьтка, ток
 очі́ська, очі́ськ
 ошу́рки, ків
П
 палеосиби́рці, ів
 пале́стини, тін
 (місцеві́сть, край)
 пампа́си, ів
 па́мперси, ів
 пантало́ни, ло́н
 пантало́нчики, ів
 па́нти, ів
 панто́флі, фель і ів
 партвне́ски, ів
 партзбо́ри, ів
 парфу́ми, ів
 па́рхи, ів
 па́рші, ів
 пасати́жі, ів
 па́тли, ів

па́хощі, ів
 пацьо́рки, ів
 па́чоси, ів
 пачу́лі, ів
 педка́дри, ів
 пенати́, ів
 переви́бори, ів
 перего́вори, ів
 перего́ни, ів
 перегу́ди, ів
 пере́ди, ів
 передкі́, ів
 пере́йми, ів
 перелі́ви, ів
 перело́ги, ів
 перемишля́ни, лян
 перемо́ви, мо́в
 перемови́ни, вин
 перепро́сини, син
 пересмі́хи, ів
 пересмі́шки, шок
 пересу́ди, ів
 пері́ла, рі́л (поручні)
 пері́лка, лок
 пері́льця, лець
 пе́рли, ів
 пе́рса, ів
 пе́рси, ів
 персоналі́ї, лій
 пе́стоші, ів
 п'є́кси, п'є́кс (взуття)
 пи́сьмена, ме́н
 пі́вники, ів (квіти)
 пі́всу́тинки, нок
 пі́вчобі́ткі, ів
 підда́вкі, ів
 підмо́стки, ів
 підса́нки, нок
 підслу́хи, ів
 підсту́пи, ів
 підтро́піки, ів
 підшта́ники, ів
 підшта́нки, ів
 пі́кулі, ів
 пі́хви, хов
 пла́вні, ів

пластівці, ів	прянощі, ів	сейсмохвилі, віль
плівели, ів	пуанти, ів	сельва́си, ів
плерези, ів	пүстощі, ів	сентименти, ів
плічка, чок (вішалка)	п'яльці, ів	сі́льгосппродукти, ів
плодоовочі, ів	п'яльця, лець	сінди, ів
плоскогубці, ів	Р	сінечки, чок
плутні, ів	радими́чі, ів	сі́ни, нєй
побіганки, нок	радіонаву́шники, ів	сінці, ів
побігашки, шок	радіонові́ни, він	склаві́ни, ів
побой, ів	радіотова́ри, ів	сколо́тини, тин
повзункі, ів	радіошуми, ів	скра́клі, ів
поденки, ів	радо́щі, ів	ску́пощі, ів
пожитки, ів	реви, ів	сліпи, ів
позіхоти, хót	рэвно́щі, ів	словени, ів
поклади, ів	рейтузи, ту́з і ту́зів	словеса́, вєс
поліаміди, ів	ретороманці, ів	смішки, ів
полівітаміни, ів	рибопродукти, ів	сокі́ркі, іро́к
полісахаріди, ів	риботовари, ів	(рослина)
полісяни, сян	ріфлі, ів	сонліви́ці, виць
поліуретани, ів	ро́ди, ів	со́нниці, ниць
пологи, ів	роді́ни, дін	со́няшниці, ниць
померки, ів	родіте́лі, ів	сорокові́ни, він
помі́й, мий і мийв	ро́звальні, нєй	спаринг-партне́ри, ів
помини, ів	розві́дини, дин	спорттова́ри, ів
поминки, нок	розво́ди, ів	ста́рощі, ів
поренчата, чат	розгля́дини, дин	стра́сті, те́й
пору́чі, ів	ро́зговини, вин	ступці, ів
пота́пці, ів	ро́зкопи, ів	субтро́піки, ів
потемки, ів	розло́ги, ів	су́терени, ів
правові́дності́ни, син	ро́зпарки, ів	су́тінки, ів
пра́нці, ів	рокові́ни, він	суткі́, то́к (прохі́д)
преліміна́рії, ів	рубці́, ів (страва)	суточкі́, чо́к (від
прида́ни, ів	руконі́жки, жок	суткі́)
приданкі́, но́к	рум'я́на, м'я́н	сухофру́кти, ів
при́йми, ів	русалі́ї, лі́й	схо́ди, ів
при́крощі, ів	С	схо́дини, дин
примати́, ів	сакві́, ко́в	Т
прино́сини, син	саківкі́, во́к	тага́ли, ів
прісі́нки, ів	саковкі́, во́к	та́лі, ів
причанда́ли, ів	са́ни, нєй	тамі́ли, ів
при́шви, при́шов і	са́нки, са́но́к	те́льбухи, ів
пришв	саночкі́, чо́к	тене́та, не́т
про́води, ів	сантименти́, тів	тере́вєні́, ів
променя́кі, ів	санча́та, ча́т	терезі́, ів
промтова́ри, ів	сатурна́лії, лі́й	терезкі́, ів
пропіле́ї, ів	свято́щі, ів	те́рми, терм
профзбо́ри, ів	святці́, ів	теха́си, ів

техумови, мов
тіверці, ів
тилягі, ів
тілесá, лєс
товтри, товтр
томáт-продукти, ів
тóнкощі, ів
торокі, ів
торгүри, түр
трахєі, хєй
трійнята, нят
трійчаки, ів
трійчáта, чáт
трүднощі, ів
трусенята, нят
трусі, ів
трүсики, ів
тугаї, ів

У

үгличі, ів
үгри, ів
үтро-фіни, ів
узи, уз
үличі, ів
үмбри, ів
унти, ів
упанішади, шад
урáрти, ів
уродіни, дін
уста, уст
үстонька, ньок
устка, ток
үстої, ів
үстонька, ньок
үстоньки, ів
үсточки, чок
утіки, ів
утóри, ів (у діжці)
ухідчини, чин

Ф

фекалії, лій
фельяни, ів
фіглі-міглі, фіглів-
міглів
фіжми, фіжм і фіжмів
фінанси, ів

фінно-үтри, ів
фляки, ів
флячки, ів
фототовáри, ів
фуміганти, ів

Х

хáлди, ів
хвáстощі, ів
хитромүдрощі, ів
хитрощі, ів
хімікалії, лій
хлібопостáвки, вок
хлібопродүкти, ів
хлоробактєрії, рій

хляки, ів
хóдики, ів
хóри, ів
хорóми, ів
хрестіни, тін
хрусті, ів

Ц

цефеїди, ів
цимбáли, ів
цимбáлики, ів
цимбáлоньки, ів
ціпки, пок

Ч

чáри, ів
чáроньки, ів
чáти, чат
чéлюсті, ів
червонорóси, ів
чіпси, ів
чóтки, ток

Ш

шальвáри, вáр і вáрів
шаровáри, вáр і вáрів
шаровáрчики, ів
шáти, шат
шáхи, ів
шáхри-мáхри, шáхрив-
мáхрив
шáшки, шок
шканці, ів
шмáрклі, ів
шнуровіці, виць

шóлуді, ів
шóри, шор
шóрти, ів
шпрóти, ів
штаненята, нят
штáни, ів
штанці, ів
штанчáта, чáт
штанята, нят
штиблєти, лєт
шүри-мүри, шүрив-
мүрів
шхєри, шхер

Щ

щїпці, ів
щїпчики, ів

Ю

ювенáлії, лій

Я

ясєлечка, чок
ясєлка, лок
ясєльця, лєць
ясла, ясел
ясна, ясен

географічні та астрономічні назви

Ардєнни, дєнн
Афіни, Афін
Балкáни, кáн
Баранóвичі, ів
Бендєри, дєр
Бережани, жан
Березникі, ів
Бермүди, ів
Бескїди, ів
Бїличі, ів
Близнюкі, ів (сузір'я)
Борóвичі, ів
Бóртничі, ів
Брóди, ів
Брóнниці, ниць
В'язникі, ів
Гімалáї, їв
Дарданєлли, єлл і єллів

Єлисе́йські (их) Поля́	Мити́щі, ти́щ	Сая́ни, ів
(Пі́ль і Поді́в)	Мо́ринці, ів	Сираку́зи, ку́з
Єсенту́кі, ів	Наро́дичі, ів	Стожа́ри, ів (сузір'я)
Зака́тали, та́л	Ніде́рланди, ів	Суде́ти, де́т
Зали́щики, ів	Ново́біличі, ів	Татри, ів
Іва́ничі, ів	Об'є́днані (их)	Терези́, ів (сузір'я)
Іллі́нці, ів	Ара́бські (их) Еміра́ти	Фермо́їли, пі́л
Караку́ми, ів	(ів)	Філіппі́ни, пі́н
Карпа́ти, па́т	Оле́шки, шок	Хібі́ни, бі́н
Кельме́нці, ів	Підга́йці, ів	Чебоксáри, са́р
Ківерці́, ів	Пірене́ї, їв	Чеме́рівці, ів
Кобеля́ки, ів	Плея́ди, я́д (зоряне	Черкаси́, қа́с
Корди́льєри, ів і льє́р	скупче́ння)	Черні́вці, ів
Лані́вці, ів	Помпе́ї, їв	Чорну́хи, ну́х
Лока́чі, ів	Прилу́ки, лу́к	Шахти́, Шахт
Лубні́, бе́н	Риби́, Риб (сузір'я)	Шиша́кі, ів
Луги́ни, гі́н	Родо́пи, ів	Ясси́, Ясс
Мальді́ви, ів	Ромні́, ме́н	
Мане́вичі, ів	Сало́ніки, ні́к	

Література

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982.
2. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К.: Рад. школа, 1974.
3. Орфографічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1975.
4. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977.
5. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: В-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000.
8. Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2005.
9. Український правопис. – К.: Наук. думка, 1993.

СКЛАДНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ РОДУ ІМЕННИКІВ (СЛОВНИК)

© Ні́на Лозова, 2007

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2.373.

Як відомо, категорія роду іменників виявляється за семантико-граматичними або тільки граматичними ознаками. Але є іменники, рід яких граматично не зумовлений. У наведеному тут міні-словнику представлені іменники, визначення роду яких становить певні труднощі.

Насамперед це так звані слова спільного роду – переважно емоційно забарвлені лексеми з флексією **-а, -я** в називному відмінку однини. Вони характеризують істот за певною, переважно негативною, ознакою і належать

до сфери розмовної мови. Ці іменники мають і чоловічий, і жіночий рід (*гуля́ка, неро́ба, пла́кса, п'яни́ця* і т. ін.), а який саме – визначається лише в контексті. Окремо виділяють стилістично нейтральні іменники спільного роду – назви за професією, родом занять, соціальним станом тощо (*листоно́ша, риба́лка, сиротá, сусі́да*). Серед них звертають на себе увагу формально близькі до цієї групи імена, що не мають жіночого роду, оскільки такий факт або таке становище притаманне лише чоловікам, напр.: *воєво́да, магарáджа, стари́ннá, те́сля* та ін.

Рід може варіюватися у різних значеннях багатозначного слова. Так, слово *дру́жнà* має жіночий рід в значеннях 'одружена жінка' 'збройний загін' і 'добровільне об'єднання', а в значенні 'одружений чоловік' воно виступає в чоловічому роді.

Дослідники називають іменники спільного роду на *-а, -я* граматичними омонімами (І.Р.Вихованець), а також фемінативами (О.К.Безпояско), фемінізмами (А.П.Загнітко), оскільки структурно вони марковані граматичним жіночим родом. Форма наведених іменників настільки тяжіє над семантикою, що інколи (переважно в мовленні), навіть коли йдеться про особу чоловічої статі, вони узгоджуються за зразком іменників жіночого роду: зустрічаємо й нормативне *Заче́пить ко́нем ба́зарного роззя́ву* (І.Ле), і розмовне *Та́ка роззя́ва мій Ю́хим* (М.Кропивницький) [9:54]. Варто зазначити, що в уявленні мовця такі іменники в першу чергу сприймаються як належні до жіночого роду, так само, як іменники на *-о, -е* – до середнього.

Певною мірою до іменників спільного роду можна зарахувати й прізвища, що походять від іменників – загальних назв, такі як *Варе́ник, Воро́на, Плю́щ*. Їх рід визначається статтю особи з цим прізвищем.

До спільного роду належать і деякі назви тварин на *-а* (*звірю́ка, коня́ка, леле́ка* та деякі інші), а також невідмінювані (*зе́бу, кенгуру́, ока́ні*); чоловічий або жіночий рід цих лексем скоріше не залежить від статі тварини. При цьому для слова *соба́ка* жіночий рід виступає як ненормативна форма для будь-якої тварини цього виду.

Іменники на *-о, -е* – назви істот – можуть поєднувати чоловічий та середній рід (*леда́що, недба́йло, страши́дло*). Проте спостерігаємо й слова на позначення осіб чоловічої та жіночої статі, відповідно марковані чоловічим та жіночим родом (*вайло́* – ч. і ж., *сонько́* – ч. і ж., *чванько́* – ч. і ж.). Характерно, що слово *ла́до* суміщає всі три роди – середній за формою, а чоловічий і жіночий – за статтю.

Похідні суфіксальні (з суфіксами згрубілості) іменники на *-о, -е, -а*, як правило, зберігають рід твірного слова: *дівчи́ще* – ж. (від *дівчи́на* – ж.), *котю́га* – ч. (від *кіт* – ч.), *вози́ще* – ч. (від *віз* – ч.). Однак нерідко паралельно з функціонуванням у роді, що впливає із семантики, слово вживається і в роді, зумовленому його формою: *баси́ло* – ч. і с., *гадію́чище* – ж. і с. Єдиний рід, що корініться в їхній формі, – середній – словники визначають для слів *вузли́ще, дівчи́сько і синя́тко*.

Звертає на себе увагу невелика група слів, для яких у сучасній українській мові характерні два роди, а оскільки вони належать до різних відмін, то і парадигми їх різняться. Це іменники на приголосний: *гандж* (ч. – у і ж. – і),

дрож (ч. – у і ж. – і), *жу́жіль* (ж. – желі і ч. – желю), *ку́піль* (ж. – пелі і ч. – пелю), *по́круч* (ж. – і і ч. – а), *фа́льш* (ж. – і і ч. – у), а також *ба́бище* (с. – а і ж. – і). Варіанти *ку́жіль* і *кужіль* мають різні парадигми залежно від наголошення: перше – *род. ку́желя, ор. ку́желем, род. мн. ку́желів*, оскільки слово чоловічого роду, а друге *род. ку́желі, ор. ку́жілью, род. мн. ку́желей*, бо жіночого. Деякі слова наводяться в словничку через можливе сплутування їх з російськими відповідниками: *біль, бо́лю* – чоловічого роду (рос. *боль, боли* – жіночого), так само *пу́ть, пу́ті* – жіночого роду (рос. *пу́ть, пути́* – чоловічого).

Українській мові притаманне таке явище, як паралельні форми іменників. Тобто виникають пари – варіанти того самого слова з різними родовими флексіями. Це слова на позначення неістот (*ворс, ч. і ворса, ж., зал, ч. і зала, ж., ка́хель, ч. і ка́хля, ж., Одер, ч. і Одра, ж.*) або істот (*жира́ф, ч. і жира́фа, ж., лангу́ст, ч. і лангу́ста, ж.*). Тут ідеться як про іменники, що не відрізняються один від одного за семантикою, так і про ті, що відмінні за значенням, такі як *хід* і *хода́* або *за́дум* і *заду́ма*. Нерідко в парі бере участь іменник спільного роду (*бідáка, ч. і ж. і бідáк, ч., сусі́да, ч. і ж. і сусі́д, ч.*).

Певна кількість іменників, маючи подвійні форми, належить до того самого роду. Це переважно іменники на позначення осіб (*гайдама́ка і гайдама́к – ч., бурла́ка і бурла́к – ч.*). При цьому визначення роду не викликає складностей. Зрозуміло, що іменники, рід яких очевидний, такі як *ка́хель – ка́хля, хід – хода́*, а також *бурла́к*, до словничка вносити нема потреби.

У складних словах рід визначається за ключовим (родовим) словом. Таким чином, *клуб-чита́льня* і *мотор-кóлесо* чоловічого роду, *ракетá-носі́й* і *шко́ла-інтерна́т* – жіночого, а *сели́ще-супу́тник* і *судно́-холодильник* – середнього. До словничка подібні складні слова не вносимо. Виняток – ті, що означають одне поняття: *ба́тько-ма́ти* (батьки) – *мн., хлі́б-сі́ль* (при вітанні) – *ч. і ж.*

Хитання щодо роду спостерігаємо в аббревіатурах. При тенденції до визначення роду аббревіатури за опорним словом зустрічаємо чимало випадків недотримання цього принципу. Тобто, ініціальні аббревіатури *НОП* (наукова організація праці), *ООН* (Організація Об'єднаних Націй), *ГЕС* (гідроелектростанція) мають належати до жіночого роду, але нерідко вживаються й у чоловічому, що пояснюється їх формальними ознаками – закінченням на приголосний.

ага́, ї, ч.

ага́кало, а, ч. і с.

ба́бище, і, ж. і а, с.

бага́тозна́йко, а, ч.

ба́зікало, а, ч. і с.

ба́зіка, и, ч. і ж.

баси́ло, а, ч. і с.

баси́сько, а, ч.

баси́ще, а, ч.

басю́ра, и, ч.

ба́тьковби́вця, і, ч. і ж.

ба́тько-ма́ти, ба́тька-ма́тері, мн.

безда́ра, и, ч. і ж.

безлу́дько, а, ч.

бідáка, и, ч. і ж.

бідачи́сько, а, ч.

бідолáшечка, и, ч. і ж.

бідолáшка, и, ч. і ж.

біль, бо́лю, ч.

братовби́вця, і, ч. і ж.

вайлó, а, ч. і ж.

вари́вода, и, ч. і ж.

во́йвця, і, ч. і ж.

вга́дько, а, ч.

ведмедя́ще, а, ч.

вередá, и, ч. і ж.

верещáка, и, ч. і ж.

верховóда, и, ч. і ж.

вовці́ога, и, ч.

вовчийсько, а, ч.	дрім'айло, а, ч. і ж.	замчіще, а, ч. і с. (від
вовчище, а, ч.	дрімлюга, и, ч.	замок)
восвода, и, ч.	дрож, у, ч. і і, ж.	зануда, и, ч. і ж.
возище, а, ч.	дружина, и, ч. і ж.	зарізяка, и, ч.
войка, и, ч.	(чоловік або жінка) і ж.	зателіпа, и, ч. і ж.
всезнайка, ки, ч. і ж.	(загін)	звірюга, и, ч. і ж.
всезнайко, а, ч.	дружище, а, ч.	звірюка, и, ч. і ж.
вузліще, а, с.	дружко, а, ч.	здоровило, а, ч.
вусище, а, ч. і с.	дряп'яка, и, ч. і ж.	здоров'яга, и, ч.
гадіючище, а, ж. і с.	дряпіка, и, ч. і ж.	зівака, и, ч. і ж.
гайдамака, и, ч.	дубище, а, ч. і с.	зіпака, и, ч. і ж.
гарбузяка, и, ч.	дука, и, ч.	зірвіголова, и, ч. і ж.
гарикало, а, ч. і с.	дурило, а, ч.	злодіяка, и, ч. і ж.
гаркуша, і, ч. і ж.	дурнило, а, ч.	злодіячка, и, ч. і ж.
глитаяка, и, ч.	дядько, а, ч.	злودیога, и, ч. і ж.
глушк'о, а, ч.	дядьо, дя, ч.	злудіожка, и, ч. і ж.
гнідк'о, а, ч.	дядя, і, ч.	зліока, и, ч. і ж.
головк'о, а, ч.	ехіда, и, ч. і ж.	зліочка, и, ч. і ж.
голосісько, а, ч.	жадніога, и, ч. і ж.	знайда, и, ч. і ж.
голосище, а, ч.	жужіль, желі, ж. і	знайко, а, ч.
голоштанько, а, ч.	желю, ч.	зубище, а, ч.
гольпіака, и, ч.	забіяка, и, ч. і ж.	зубріло, а, ч.
градіще, а, ч.	заблуда, и, ч. і ж.	зятенько, а, ч.
гульвіса, и, ч.	заброда, и, ч. і ж.	кабанісько, а, ч.
гульпіака, и, ч.	забудько, а, ч. і с.	кабаніще, ч.
гандж, у, ч. і і, ж.	заводіяка, и, ч. і ж.	кабаніога, и, ч.
далай-лама, и, ч.	заволока, и, ж. (те, що	кавуніще, а, ч.
дбаха, и, ч. і ж.	заволикає) і ч. і ж.	кал'іка, и, ч. і ж.
дворняга, и, ч. і ж.	(волоцюга)	калічка, и, ч. і ж.
дворняжка, и, ч. і ж.	загнібіда, и, ч. і ж.	каменіще, а, ч. і с.
дейнека, и, ч.	загреба, и, ж. (місце	каналія, і, ч. і ж.
держиморда, и, ч.	поховання, корж) і ч. і ж.	канюка, и, ж. (пах) і ч. і
джура, и, ч.	(жадібна людина)	ж. (той, хто канючить)
дівчійсько, а, с.	задавака, и, ч. і ж.	капризуля, і, ч. і ж.
дівчище, а, ж.	задеріка, и, ч. і ж.	капога, и, ч.
дідище, а, ч.	задірака, и, ч. і ж.	книгоноша, і, ч. і ж.
ділута, и, ч.	задьора, и, ч. і ж.	кожум'яка, и, ч.
діляга, и, ч. і ж.	зажера, и, ч. і ж.	кожушісько, а, ч.
дітовбивця, і, ч. і ж.	заїка, и, ч. і ж.	кожушіще, а, ч.
Дніпро, а, ч.	зайда, и, ч. і ж.	козарлюга, и, ч.
добряга, и, ч. і ж.	зайчійсько, а, ч. і с.	козачина, и, ч.
добряка, и, ч. і ж.	замазура, и, ч. і ж.	козачище, а, ч.
дока, и, ч. і ж.	замурза, и, ч. і ж.	козлище, а, ч.
доробало, а, ч. і с.	замчище, а, ч. і с.	козліще, а, ч.
доробло, а, ч. і с.	(великий замок) і с.	колега, и, ч. і ж.
драп'яка, и, ч. і ж.	(місце, де був замок)	комаріще, а, ч.
драпіка, и, ч. і ж.		конісько, а, ч.

кониченько, а, ч.	мірза, і, ч.	отець-мати, отця-матері і
коніще, а, ч.	місяченько, а, ч.	вітця-матері, <i>мн.</i>
коняка, и, ч. <i>і ж.</i>	міхоніша, і, ч. <i>і ж.</i>	отець-ненька, отця-неньки
коропище, а, ч.	молодчага, и, ч. <i>і ж.</i>	і віття-неньки, <i>мн.</i>
костуряка, и, ч.	молодчина, и, ч. <i>і ж.</i>	паруб'яга, и, ч.
котисько, а, ч.	морозіще, а, ч.	покруч, і, <i>ж.</i> і а, ч.
котіога, и, ч.	морозонько, а, ч.	посіпака, и, ч. <i>і ж.</i>
котяра, и, ч.	морозяка, и, ч.	потіпака, и, ч. <i>і ж.</i>
кравчина, и, ч. (кравець) <i>і ж.</i>	мужичище, а, ч.	потіпаха, и, ч. <i>і ж.</i>
(військо)	мужчина, и, ч.	похніопа, и, ч. <i>і ж.</i>
кривляка, и, ч. <i>і ж.</i>	музика, и, ч. (музикант)	предтеча, і, ч. <i>і ж.</i>
кривошій, і, <i>ж.</i> (деформація	музиченько, а, ч.	приблуда, и, ч. <i>і ж.</i>
пшії) <i>і ч. і ж.</i> (про людину)	муля, и, ч.	призвідця, і, ч.
кровопивця, і, ч. <i>і ж.</i>	мурза, и, ч.	причєта, и, ч. <i>і ж.</i>
крутиголова, и, ч. <i>і ж.</i>	мурло, а, ч. (обличчя) <i>і ч.</i>	провідця, і, ч.
крутькó, а, ч.	і с. (людина)	прожєра, и, ч. <i>і ж.</i>
кужіль, жєля, ч. і кужіль,	мурмילו, а, ч. <i>і с.</i>	пройда, и, ч. <i>і ж.</i>
жєлі, <i>ж.</i>	настира, и, ч. <i>і ж.</i>	проліза, и, ч. <i>і ж.</i>
куйовда, и, ч. <i>і ж.</i>	нахаба, и, ч. <i>і ж.</i>	пронóза, и, ч. <i>і ж.</i>
кулацїога, и, ч.	неборака, и, ч.	пропияка, и, ч. <i>і ж.</i>
кулачїсько, а, ч.	невдаха, и, ч. <i>і ж.</i>	просторїка, и, ч. <i>і ж.</i>
кулачище, а, ч.	невіра, и, ч. <i>і ж.</i>	псїсько, а, ч. <i>і с.</i>
кульга, и, ч. <i>і ж.</i>	невмивака, и, ч. <i>і ж.</i>	псюга, и, ч. <i>і ж.</i>
кумцьо, я, ч.	недбайло, а, ч. <i>і с.</i>	псюка, и, ч. <i>і ж.</i>
купіль, пєлі, <i>ж.</i> і пєлю, ч.	недбаха, и, ч. <i>і ж.</i>	псюра, и, ч. <i>і ж.</i>
купчина, и, ч.	недвіта, и, ч. <i>і ж.</i>	псяка, и, ч. <i>і ж.</i>
куркуляка, и, ч.	недорїка, и, ч. <i>і ж.</i>	псяра, и, ч. <i>і ж.</i>
ладо, а, ч., <i>ж.</i> і с.	недотєпа, и, ч. <i>і ж.</i>	псяюха, и, ч. <i>і ж.</i>
лакїза, и, ч. <i>і ж.</i>	недотїка, и, ч. <i>і ж.</i>	пустомєля, і, ч. <i>і ж.</i>
лакїза, и, ч. <i>і ж.</i>	недотóрка, и, ч. <i>і ж.</i>	путь, і, <i>ж.</i>
ледацїога, и, ч. <i>і ж.</i>	недоучка, и, ч. <i>і ж.</i>	п'яніця, и, ч. <i>і ж.</i>
ледацїо, а, ч. <i>і с.</i>	незграба, и, ч. <i>і ж.</i>	п'янічка, и, ч. <i>і ж.</i>
лежєбóка, и, ч. <i>і ж.</i>	нездара, и, ч. <i>і ж.</i>	п'янчуга, и, ч. <i>і ж.</i>
лєсєка, и, ч. <i>і ж.</i>	ненажєра, и, ч. <i>і ж.</i>	п'яніога, и, ч. <i>і ж.</i>
листоноша, і, ч. <i>і ж.</i>	неотєса, и, ч. <i>і ж.</i>	раджа, і, ч.
лівця, і, ч. <i>і ж.</i>	непосїда, и, ч. <i>і ж.</i>	радіця, і, ч.
лобище, а, ч.	нерівня, і, ч. <i>і ж.</i>	раклó, а, ч.
лобуряка, и, ч.	нероба, и, ч. <i>і ж.</i>	рева, и, ч. <i>і ж.</i>
людиновбивця, і, ч. <i>і ж.</i>	нетяга, и, ч.	рибалка, и, ч. <i>і ж.</i> (рибак) <i>і</i>
магараджа, і, ч.	нехлюя, і, ч. <i>і ж.</i>	<i>ж.</i> (риболовля; чайка)
мазєпа, и, ч. <i>і ж.</i>	нєчєма, и, ч. <i>і ж.</i>	рибалонька, и, ч. <i>і ж.</i>
малолітка, и, ч. <i>і ж.</i>	нєчєпура, и, ч. <i>і ж.</i>	(рибак) <i>і ж.</i> (чайка)
мамўла, и, ч. <i>і ж.</i>	нєчóса, и, ч. <i>і ж.</i>	рибалочка, и, ч. <i>і ж.</i>
мандрьоха, и, ч. <i>і ж.</i>	нєчулара, и, ч. <i>і ж.</i>	рівня, і, ч. <i>і ж.</i>
марўда, и, ч. <i>і ж.</i>	нікчєма, и, ч. <i>і ж.</i>	роботяга, и, ч. <i>і ж.</i>
матєревбивця, і, ч. <i>і ж.</i>	ножака, и, ч.	розбишака, и, ч. <i>і ж.</i>
мацапура, и, ч. <i>і ж.</i>	осавўла, и, ч.	розбіяка, и, ч. <i>і ж.</i>
мєсія, і, ч.		роззява, и, ч. <i>і ж.</i>

роззявля́ка, и, ч. <i>і ж.</i>	скуп'я́га, и, ч. <i>і ж.</i>	туз'я́ка, и, ч.
розстри́га, и, ч.	слуга́, и, ч. <i>і ж.</i>	тума́нище, а, ч.
розтеле́га, и, ч. <i>і ж.</i>	служа́ка, и, ч.	тури́ще, а, ч.
розтя́па, и, ч. <i>і ж.</i>	сніж'я́сько, а, ч.	потпо́нійсько, а, ч.
розтяпа́ка, и, ч. <i>і ж.</i>	снові́га, и, ч. <i>і ж.</i>	потпо́нище, а, ч.
розу́мака, и, ч. <i>і ж.</i>	снові́га, и, ч. <i>і ж.</i>	уга́дько, а, ч. уга́ра, и, ч. <i>і ж.</i>
розу́маха, и, ч. <i>і ж.</i>	снові́да, и, ч. <i>і ж.</i>	усезна́йка, и, ч. <i>і ж.</i>
розчепі́ра, и, ч. <i>і ж.</i>	снопи́ще, а, ч.	усезна́йко, а, ч.
руба́ка, и, ч.	снохо́да, и, ч. <i>і ж.</i>	фальш, і, <i>ж. і у, ч.</i>
рю́ма, и, ч. <i>і ж.</i>	соба́ка, и, ч. <i>і ж.</i>	хапу́га, и, ч. <i>і ж.</i>
рю́мса, и, ч. <i>і ж.</i>	собацо́га, и, ч. <i>і ж.</i>	харци́за, и, ч.
самовбивця́, і, ч. <i>і ж.</i>	собачи́ще, а, ч.	харци́зяка, и, ч.
самовла́дця, і, ч.	сомі́сько, а, ч.	хвості́сько, а, ч.
самогу́бця, і, ч. <i>і ж.</i>	соми́ще, а, ч.	хвості́ще, а, ч.
самоу́чка, и, ч. <i>і ж.</i>	сомна́мбула, и, ч. <i>і ж.</i>	хвостя́га, и, ч.
сатана́, и, ч. (чорт) <i>і ч. і ж.</i>	сон-дрімо́та, сну-	хвостя́ка, и, ч.
(лайливе слово)	дрімо́ти, ч. <i>і ж.</i>	хитрі́ога, и, ч. <i>і ж.</i>
сатаню́ка, и, ч. <i>і ж.</i>	сонько́, а, ч. <i>і ж.</i>	хлі́б-сіль, хлі́ба-
све́крушище, а, <i>ж. і с.</i>	соні́ога, и, ч. <i>і ж.</i>	со́лі, ч. <i>і ж.</i>
світо́нько, а, ч.	со́ня, і, ч. <i>і ж.</i>	хлопцо́га, и, ч.
святко́ша, і, ч. <i>і ж.</i>	сплю́ха, и, ч. <i>і ж.</i>	хлопчи́на, и, ч.
серде́га, и, ч. <i>і ж.</i>	спотика́йло, а, ч.	хлопчи́нка, и, ч.
сестровбивця́, і, ч. <i>і ж.</i>	ста́роста, ч.	хлопчи́сько, а, ч. <i>і с.</i>
симпатя́га, и, ч. <i>і ж.</i>	ста́рцога, и, ч.	хлопчи́ще, а, ч.
синовбивця́, і, ч. <i>і ж.</i>	ста́ршина, и, ч.	хлоп'я́га, и, ч.
синя́тко, а, с.	(військова посада,	ходжа́, і, ч.
сирі́тка, и, ч. <i>і ж.</i>	військо́ве звання;	холоди́ще, а, ч.
сирі́тонька, и, ч. <i>і ж.</i>	виборна́ особа)	царевбивця́, і, ч. <i>і ж.</i>
сирі́точка, и, ч. <i>і ж.</i>	стовпи́ще, а, ч. (великий	чаву́нище, а, ч.
сиротá, и, ч. <i>і ж.</i>	стовп)	чванько́, а, ч. <i>і ж.</i>
сироти́на, и, ч. <i>і ж.</i>	стожи́ще, а, ч. (великий	чемодани́сько, а, ч.
сироті́нка, и, ч. <i>і ж.</i>	сті́г)	чемодани́ще, а, ч.
сироті́нонька, и, ч. <i>і ж.</i>	страши́дло, а, ч. <i>і с.</i>	чину́ша, і, ч.
сироті́ночка, и, ч. <i>і ж.</i>	страши́ло, а, ч. <i>і с.</i>	чита́ка, и, ч. <i>і ж.</i>
сиротонь́ка, и, ч. <i>і ж.</i>	суддя́, і, ч.	чолові́чина, и, ч. (чоловік)
сі́пака, и, ч. <i>і ж.</i>	судя́, і, ч.	<i>і ж.</i> (м'ясо людини)
сіро́ма, и, ч. <i>і ж.</i>	сусі́да, и, а, ч. <i>і ж.</i>	чолові́чисько, а, ч.
сіро́маха, и, ч. <i>і ж.</i>	сутя́га, и, ч. <i>і ж.</i>	чолові́чище, а, ч.
скна́ра, и, ч. <i>і ж.</i>	сутя́жище, а, ч. <i>і ж.</i>	чолов'я́га, и, ч.
скро́мняга, и, ч. <i>і ж.</i>	талан-до́ля, і, ч.	чорти́ще, а, ч.
скупенд́ра, и, ч. <i>і ж.</i>	тама́да, и, ч. <i>і ж.</i>	чорти́яка, и, ч. <i>і ж.</i>
скупенд́ря́га, и, ч. <i>і ж.</i>	танцо́ра, и, ч. <i>і ж.</i>	чу́бийсько, а, ч.
скупердя́, і, ч. <i>і ж.</i>	те́сля, і, ч.	чу́бище, а, ч.
скупердя́га, и, ч. <i>і ж.</i>	тихо́ня, і, ч. <i>і ж.</i>	чу́кча, і, ч.
скупінд́ра, и, ч. <i>і ж.</i>	тишкó, а, ч.	швє́ндя, і, ч. <i>і ж.</i>
скупінд́ря́га, и, ч. <i>і ж.</i>	томи́ще, а, ч.	швє́ндяло, а, ч. <i>і ж.</i>
скупінд́дя, инді, ч. <i>і ж.</i>	трудо́га, и, ч. <i>і ж.</i>	

шел'єпа, и, ч. і ж.
шибайголова, и, ч. і ж.
шкандіба, и, ч. і ж.

шкандибайло, а, ч. і ж.
штормило, а, ч.
штормище, а, ч.

юнга, и, ч.
ябеда, и, ч. і ж.
язычище, а, ч.

А. І відміна. Іменники на -а, -я.

1. Назви осіб, рід яких варіюється залежно від статі

базі́ка, и, ч. і ж.
ба́тьковби́вця, і, ч. і ж.
бе́здара, и, ч. і ж.
би́дака, и, ч. і ж.
би́долашечка, и, ч. і ж.
би́долашка, и, ч. і ж.
бра́товби́вця, і, ч. і ж.
ва́риво́да, и, ч. і ж.
во́йвця, і, ч. і ж.
ве́реда, и, ч. і ж.
ве́рещакá, и, ч. і ж.
ве́рхово́да, и, ч. і ж.
всезна́йка, и, ч. і ж.
га́ркуша, і, ч. і ж.
до́баха, и, ч. і ж.
де́ржиморда, и, ч.
ді́ляга, и, ч. і ж.
ді́товби́вця, і, ч. і ж.
до́бры́га, и, ч. і ж.
до́бры́ка, и, ч. і ж.
до́ка, и, ч. і ж.
дра́пж́ка, и, ч. і ж.
дра́пж́ка, и, ч. і ж.
дру́жина, и, ч. і ж. (чоловік
або жінка)
дря́пж́ка, и, ч. і ж.
дря́пж́ка, и, ч. і ж.
ехи́да, и, ч. і ж.
жа́дніо́га, и, ч. і ж.
за́бия́ка, и, ч. і ж.
за́блуда, и, ч. і ж.
за́бро́да, и, ч. і ж.
за́водя́ка, и, ч. і ж.
за́воло́ка, и, ч. і ж.
за́гні́бі́да, и, ч. і ж.
за́гре́ба, и, ч. і ж. за́дава́ка, и,
ч. і ж.
заде́рика, и, ч. і ж.
зади́рака, и, ч. і ж.
за́дьо́ра, и, ч. і ж.
за́жера, и, ч. і ж.

за́йка, и, ч. і ж.
за́йда, и, ч. і ж.
зама́зу́ра, и, ч. і ж.
заму́рза, и, ч. і ж.
за́ну́да, и, ч. і ж.
за́теле́па, и, ч. і ж.
за́ва́ка, и, ч. і ж.
за́п'я́ка, и, ч. і ж.
зі́рви́голова, и, ч. і ж.
зло́дя́ка, и, ч. і ж.
зло́дя́чка, и, ч. і ж.
зло́до́га, и, ч. і ж.
зло́до́жка, и, ч. і ж.
зл'ю́ка, и, ч. і ж.
зл'ю́чка, и, ч. і ж.
зна́йда, и, ч. і ж.
ка́лі́ка, и, ч. і ж.
ка́лі́чка, и, ч. і ж.
ка́налі́я, і, ч. і ж.
ка́ніо́ка, и, ч. і ж.
ка́призу́ля, і, ч. і ж.
кни́гоно́ша, і, ч. і ж.
ко́ле́га, и, ч. і ж.
кри́вля́ка, и, ч. і ж.
кри́вош́ия, і, ч. і ж.
кро́вопи́вця, і, ч. і ж.
кру́тиго́лова, и, ч. і ж.
ку́йовда, и, ч. і ж.
ку́льга́, і, ч. і ж.
ла́кі́за, и, ч. і ж.
ла́ку́за, и, ч. і ж.
ле́дащо́га, и, ч. і ж.
ле́жебо́ка, и, ч. і ж.
ли́стоно́ша, і, ч. і ж.
лі́вша́, і, ч. і ж.
лю́диновби́вця, і, ч. і ж.
ма́зепá, и, ч. і ж.
ма́лолі́тка, и, ч. і ж.
ма́му́ла, и, ч. і ж.
ма́ндрьо́ха, и, ч. і ж.
ма́ру́да, и, ч. і ж.

ма́тереви́вця, і, ч. і ж.
ма́цапу́ра, и, ч. і ж.
мі́хоно́ша, і, ч. і ж.
мо́лодча́га, и, ч. і ж.
мо́лодчи́на, и, ч. і ж.
на́сти́ра, и, ч. і ж.
на́хаба́, и, ч. і ж.
не́вда́ха, и, ч. і ж.
не́ви́ра, и, ч. і ж.
не́вми́ва́ка, и, ч. і ж.
не́дба́ха, и, ч. і ж.
не́дві́га, и, ч. і ж.
недо́ри́ка, и, ч. і ж.
недо́те́па, и, ч. і ж.
недо́ти́ка, и, ч. і ж.
недо́торка, и, ч. і ж.
недо́учка, и, ч. і ж.
незгра́ба, и, ч. і ж.
незда́ра, и, ч. і ж.
не́наже́ра, и, ч. і ж.
нео́те́са, и, ч. і ж.
непо́си́да, и, ч. і ж.
не́рівня́, і, ч. і ж.
не́роба́, и, ч. і ж.
нехл'ю́я, і, ч. і ж.
нече́ма, и, ч. і ж.
не́чепу́ра, и, ч. і ж.
нечо́са, и, ч. і ж.
нечу́ля́ра, и, ч. і ж.
ні́кче́ма, и, ч. і ж.
по́сіпа́ка, и, ч. і ж.
по́тіпа́ка, и, ч. і ж.
по́тіпа́ха, и, ч. і ж.
по́хніо́га, и, ч. і ж.
предте́ча, і, ч. і ж.
при́блуда, и, ч. і ж.
при́чепá, и, ч. і ж.
про́же́ра, и, ч. і ж.
про́йда, и, ч. і ж.
про́ла́за, и, ч. і ж.
проно́за, и, ч. і ж.

пропія́ка, и, ч. і ж.
 просторі́ка, и, ч. і ж.
 пустоме́ля, і, ч. і ж.
 п'яни́ця, и, ч. і ж.
 п'яни́чка, и, ч. і ж.
 п'янчу́га, и, ч. і ж.
 п'яно́га, и, ч. і ж.
 ре́ва, и, ч. і ж.
 риба́лка, и, ч. і ж.
 риба́лонька, и, ч. і ж.
 риба́лочка, и, ч. і ж.
 рівня́, і, ч. і ж.
 робо́тяга, и, ч. і ж.
 розби́шака, и, ч. і ж.
 розбі́яка, и, ч. і ж.
 роззя́ва, и, ч. і ж.
 роззя́вляка, и, ч. і ж.
 розгеле́га, и, ч. і ж.
 розтя́па, и, ч. і ж.
 розтя́пака, и, ч. і ж.
 розума́ка, и, ч. і ж.
 розума́ха, и, ч. і ж.
 розчепі́ра, и, ч. і ж.
 ріо́ма, и, ч. і ж.
 ріо́мса, и, ч. і ж.
 самовбивця́, і, ч. і ж.
 самогу́бця, і, ч. і ж.
 самоу́чка, и, ч. і ж.

сатана́, і, ч. і ж.
 сатано́ка, и, ч. і ж.
 свято́ша, і, ч. і ж.
 серде́га, и, ч. і ж.
 сестровбивця́, і, ч. і ж.
 симпатя́га, и, ч. і ж.
 си́но́вбивця, і, ч. і ж.
 сирі́тка, и, ч. і ж.
 сирі́тонька, и, ч. і ж.
 сирі́точка, и, ч. і ж.
 сиротá, и, ч. і ж.
 сироти́на, и, ч. і ж.
 сироти́нка, и, ч. і ж.
 сироти́нонька, и, ч. і ж.
 сироти́ночка, и, ч. і ж.
 сиротóнька, и, ч. і ж.
 сіпа́ка, и, ч. і ж.
 сіро́ма, и, ч. і ж.
 сіро́маха, и, ч. і ж.
 скна́ра, и, ч. і ж.
 скромня́га, и, ч. і ж.
 скупе́ндра, и, ч. і ж.
 скупе́ндряга, и, ч. і ж.
 скупе́рдя, і, ч. і ж.
 скупе́рдяга, и, ч. і ж.
 скупи́ндра, и, ч. і ж.
 скупи́ндряга, и, ч. і ж.
 скупи́ндя, инді, ч. і ж.

скуп'я́га, и, ч. і ж.
 слута́, и, ч. і ж.
 снові́га, и, ч. і ж.
 снові́га, и, ч. і ж.
 снові́да, и, ч. і ж.
 снохо́да, и, ч. і ж.
 сомна́мбула, и, ч. і ж.
 соні́ога, и, ч. і ж.
 со́ня, і, ч. і ж.
 сплі́оха, и, ч. і ж.
 сусі́да, и, ч. і ж.
 сутя́га, и, ч. і ж.
 тама́да, и, ч. і ж.
 танці́ора, и, ч. і ж.
 тихо́ня, і, ч. і ж.
 трудо́яга, и, ч. і ж.
 уга́ра, и, ч. і ж.
 усезна́йка, и, ч. і ж.
 хапу́га, и, ч. і ж.
 хипрю́га, и, ч. і ж.
 царевбивця́, і, ч. і ж.
 чита́ка, и, ч. і ж.
 шве́ндя, і, ч. і ж.
 шеле́па, и, ч. і ж.
 шибайго́лова, и, ч. і ж.
 шканди́ба, и, ч. і ж.
 ябе́да, и, ч. і ж.

2. Назви осіб чоловічої статі

ага́, і, ч.
 ви́пя, і, ч.
 воєво́да, и, ч.
 воя́ка, и, ч.
 гайда́мака, и, ч. гольті́пака,
 и, ч.
 гульві́са, и, ч.
 гульті́пака, и, ч.
 далай-ла́ма, и, ч.
 дейне́ка, и, ч.
 джу́ра, и, ч.
 дрі́млюга, и, ч.
 ду́ка, и, ч.
 дя́дя, і, ч.
 зарі́зяка, и, ч.
 здоро́в'яга, и, ч.

кожум'я́ка, и, ч.
 мага́раджа, і, ч.
 ме́ся, і, ч.
 мі́рза, и, ч.
 мужчи́на, и, ч.
 му́зика, и, ч. (музикант)
 му́лла, и, ч.
 мурза́, и, ч.
 небо́рака, и, ч.
 не́тяга, и, ч.
 осаву́ла, и, ч.
 прові́дя, і, ч.
 приві́дя, і, ч.
 раджа́, і, ч.
 ра́дця, і, ч.
 розстри́га, и, ч.

руба́ка, и, ч.
 самовла́дця, і, ч.
 сатана́, и, ч.
 служа́ка, и, ч.
 старши́на, и, ч.
 суди́я, і, ч.
 суди́я, і, ч.
 тесля́, і, ч.
 харци́за, и, ч.
 хо́джа, і, ч.
 чу́кча, і, ч.
 ю́нга, и, ч.

3. Назви тварин

дворня́га, и, ч. і ж.
дворня́жка, и, ч. і ж.
звірю́га, и, ч. і ж.

звірю́ка, и, ч. і ж.
ко́няка, и, ч. і ж.
ле́лека, и, ч. і ж.

соба́ка, и, ч. і ж.
соба́цяга, и, ч. і ж. (від ім.
спільного роду соба́ка)

4. Суфіксальні похідні іменники

а) назви осіб

глитайа́ка, и, ч.
ді́дуга, и, ч.
ка́тюга, и, ч.
коза́рлюга, и, ч.
коза́чина, и, ч.
кра́вчина, и, ч.
купчи́на, и, ч.

курку́ляка, и, ч.
лобу́ряка, ч.
па́руб'яга, и, ч.
ста́рцюга, и, ч.
ту́зяка, и, ч.
ха́рци́зяка, и, ч.
хлопцо́га, и, ч.

хлопчи́на, и, ч.
хлопчи́нка, и, ч.
хлоп'я́га, и, ч.
чиню́ща, і, ч.
чо́ловічина, и, ч. (чоловік)
чолов'я́га, и, ч.

б) назви тварин, міфологічних персонажів

вовцо́га, и, ч.
каба́нюга, и, ч.
ко́тюга, и, ч.
ко́тяра, и, ч.

псю́га, и, ч. і ж.
псю́ка, и, ч. і ж.
псю́ра, и, ч. і ж.
пся́ка, и, ч. і ж.

пся́ра, и, ч. і ж.
пся́оха, и, ч. і ж.
чорта́ка, и, ч. і ж.

в) назви предметів, частин тіла, абстрактних понять тощо

басю́ра, и, ч.
га́рбузя́ка, и, ч.
косту́ряка, и, ч.

кула́цюга, и, ч.
моро́зяка, и, ч.
ножа́ка, и, ч.

хвоста́га, и, ч.
хвоста́ка, и, ч.

Б. П відміна. Іменники на -о, -е.

1. Назви осіб, рід яких варіюється залежно від статі

вайло́, а, ч. і ж.
дріма́йло, а, ч. і ж.
ладо́, а, ч., ж. і с.

сонько́, а, ч. і ж.
чва́нько́, а, ч. і ж.
шве́ндяло, а, ч. і ж.

шкандиба́йло, а, ч. і ж.

2. Назви осіб чоловічої статі

а́гакало, а, ч. і с.	до́робло, а, ч. і с.	му́рло, а, ч. і с. (людина)
бага́тозна́йко, а, ч.	дру́жко, а, ч.	му́рмило, а, ч. і с.
ба́зікало, а, ч. і с.	ду́рило, а, ч.	недба́йло, а, ч. і с.
безлю́дько, а, ч.	дя́дько, а, ч.	ра́кло, а, ч.
бідачи́сько, а, ч.	дя́дью, дя, ч.	споти́кайло, а, ч.
вга́дько, а, ч. всезна́йко, а, ч.	забу́дько, а, ч. і с.	стра́шідло, а, ч. і с.
га́рикало, а, ч. і с.	здо́ровило, а, ч.	стра́шило, а, ч. і с.
глу́пко, а, ч.	зна́йко, а, ч.	ти́пко, а, ч.
голо́вко, а, ч.	зубри́ло, а, ч.	уга́дько, а, ч. усе́знайко, а, ч.
голошпа́нько, а, ч.	кру́тько, а, ч.	
до́робало, а, ч. і с.	леда́що, а, ч. і с.	

3. Назви осіб жіночої статі

ба́бине, і, ж. і а, с.	ді́вчине, а, ж.
гаді́ючине, а, ж. і с.	све́крушине, а, ж. і с.

4. Суфіксальні похідні іменники**а) назви осіб**

ді́дище, а, ч.	ку́мцю, я, ч.	хлопчи́сько, а, ч. і с.
дру́жище, а, ч.	му́жичине, а, ч.	хлопчи́ще, а, ч.
ду́рнило, а, ч.	му́зиче́нько, а, ч.	чолові́чесько, а, ч.
зяте́нько, а, ч.	су́тяжище, а, ч. і ж. (від ім. спільного роду сутяга)	чолові́чине, а, ч.
коза́чине, а, ч.		

б) назви тварин, міфологічних персонажів

ведме́дище, а, ч.	козля́тище, а, ч.	пси́сько, а, ч. і с.
вовчи́сько, а, ч.	кома́рище, а, ч.	соба́чине, а, ч.
вовчи́ще, а, ч.	ко́нисько, а, ч.	со́мисько, а, ч.
зайчи́сько, а, ч. і с.	ко́ниче́нько, а, ч.	со́мище, а, ч.
каба́нисько, а, ч.	ко́нище, а, ч.	ту́рище, а, ч.
каба́нине, а, ч.	коро́пище, а, ч.	чо́ртище, а, ч.
ко́злятище, а, ч.	коти́сько, а, ч.	

в) назви предметів, частин тіла, абстрактних понять тощо

баси́ло, а, ч. і с.	кожу́щйце, а, ч.	тума́нище, а, ч.
баси́сько, а, ч.	кулачи́сько, а, ч.	потпо́нище, а, ч.
баси́ще, а, ч.	кулачи́ще, а, ч.	потпо́нище, а, ч.
вози́ще, а, ч.	лоби́ще, а, ч.	хвості́сько, а, ч.
вуси́ще, а, ч. і с.	місяче́нько, а, ч.	хвості́ще, а, ч.
голоси́сько, а, ч.	морози́ще, а, ч.	холоди́ще, а, ч.
голоси́ще, а, ч.	морозо́нько, а, ч.	чаву́нище, а, ч.
гради́ще, а, ч.	світло́нько, а, ч.	чемо́данище, а, ч.
дуби́ще, а, ч. і с.	сніжи́сько, а, ч.	чемо́данище, а, ч.
замчи́ще, а, ч. і с. (від за́мок)	снопи́ще, а, ч.	чуби́сько, а, ч.
замчи́ще, а, ч. і с. (від замо́к)	стовпи́ще, а, ч. (великий стовп)	чуби́ще, а, ч.
зуби́ще, а, ч.	стожи́ще, а, ч. (великий стіг)	шторми́ло, а, ч.
каву́нище, а, ч.	томи́ще, а, ч.	шторми́ще, а, ч.
камени́ще, а, ч. і с.		язичи́ще, а, ч.
кожу́щйсько, а, ч.		

Література

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). – К.: Наук. думка, 1991.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982.
4. Загнітко А.П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 62–67.
5. Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К.: Рад. школа, 1974.
6. Мерінов В.В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові. – Харків, 2005.
7. Орфографічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1975.
8. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: В-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000.
11. Український орфографічний словник. – К.: Довіра, 2005.
12. Український правопис. – К.: Наук. думка, 1993.

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА

ЛЕКСИЧНА МОДЕЛЬ „СТАНДАРТ – СУБСТАНДАРТ –
НОНСТАНДАРТ” У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ
СУБМОВИ

© Лариса Бондарчук, 2007

к. філол. н., Київський національний економічний університет
ім. В.Гетьмана (Київ)
УДК 811.161.2'322.373

У статті проаналізовано поняття стандарт–субстандарт–нонстандарт як трирівневу систему розвитку сучасної української комп'ютерної субмови. З'ясовано основні типи термінів, види комп'ютерних професіоналізмів, специфіку жаргонізмів цієї сфери.

Поняття мовний *стандарт*, *субстандарт* і *нонстандарт* стали об'єктом активного вивчення у 80-х роках ХХ ст. У Німеччині 1986 року вийшов збірник "Sprachlicher Substandard", услід за яким у 1989 і 1990 роках з'явилися ще два томи (II, III), де активно обговорювалися ці поняття. Навколо них виникла дискусія серед мовознавців, які розглядали терміни, що стосувалися кодифікованих і некодифікованих різновидів будь-якої мови. Вивчення цих понять триває й нині. Ще в 30-х роках ХХ ст. поняття *субстандарт* запропонував Блумфілд, проте він не дав чіткої дефініції цього лінгвістичного терміна, що зумовило різнобічне трактування слова у лінгвістиці.

У загальному значенні *стандартом* називають кодифіковану унормовану стандартизовану термінологію в науковій мові, унормовану літературну мову, мову художньої літератури.

Субстандарт містить некодифіковану лексику, некодифіковані професіоналізми, що перебувають на межі субстандарту й нонстандарту. До субстандарту належать групи лексики, що створюють окремі відкриті системи на всіх мовних рівнях, діалектна мова, мова фольклору тощо.

До *нонстандарту* належить некодифікована лексика, а саме жаргонізми, аргі, сленг, лайлива лексика, просторіччя тощо.

До цих термінів часто важко подати дефініції, науковці трактують їх на свій лад, використовуючи терміни *Standart*, *Substandart*, *Subnorm*, *Nonstandart*, *Nichtstandart*. Романісти й германісти схильні до дворівневої моделі *Standart* – *Substandart*. У слов'янських мовах дворівнева модель не прийнятна, оскільки не може охопити все багатство і різноманітність мови, зокрема, усю сукупність різновидів етномови українців, для якої характерна інша специфіка виділення мовних сфер, ніж для мов англійської чи німецької.

З. Костер-Тома зазначає, що „ієрархічна модель *стандарт* – *субстандарт* – *нонстандарт* дає змогу точніше диференціювати мовні різновиди по горизонталі і вертикалі та виділити верхні й нижні полюси” [1]. При цьому краще виокремлюються такі специфічні для нашої мови явища, як просторіччя, жаргон, сленг, аргі. За цією моделлю чітко спостерігаємо розгрупування лексики у комп'ютерній субмові.

Сучасна українська літературна мова сьогодні поповнюється новими одиницями, до її складу входить багато нової термінології та лексики, особливо зі сфери тих наук, які зазнають зараз бурхливого розвитку. Це, зокрема, стосується української комп'ютерної субмови, що перебуває нині на складному етапі становлення, є частиною загальної системи сучасної української мови. Українську комп'ютерну субмову ми визначаємо як набір нових, спеціальних орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних та інших мовних засобів, які формуються в сучасному загальноінтелектуальному та інформаційному просторі та слугує для мовного моделювання нової галузі науки – комп'ютерних технологій. Відбувається процес формування такої субмови під впливом явищ мовної інтерференції та суржиковості в Україні, але також і за законами української мови та систематизованих спроб стандартизації та унормування. Складний період створення та усталення мови інформаційних систем ще триває. Явище мовної інтерференції сприяє створенню субстандартних і нестандартних утворень у мові поряд із стандартизованими термінами.

Стандарт у комп'ютерній субмові. Комп'ютерна субмова є частиною сучасної української літературної мови, зокрема складовою сучасної наукової мови в Україні. Комп'ютерна субмова тільки формується, оскільки наука, яку вона обслуговує, ще досить молода, нова в Україні і взагалі у світі. Становлення комп'ютерної субмови відбувається у кілька етапів, перший з яких – це накопичення термінології для називання нових наукових понять унаслідок її створення в системі національної мови чи запозичення з інших мов. Другий етап формування комп'ютерної субмови, зокрема її термінології, – це її впорядкування, тобто кодифікація, стандартизація та внормування термінології наукової галузі [3].

Кодифікація термінології – це систематизація, упорядкування наукових термінів, термінологічних сполук та їхніх похідних за певними принципами, їхня класифікація, що звичайно відбувається відповідно до внутрішньої ієрархії якої-небудь науки чи її галузі. *Стандартизація термінології* – встановлення єдиних обов'язкових норм і вимог щодо використання офіційно визнаних, кодифікованих та унормованих термінів будь-якої галузі науки. *Унормування термінології* – встановлення єдиних для всіх термінів будь-якої галузі науки вимог щодо їхнього написання, граматичної форми, синтаксичної сполучуваності тощо відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Стан термінологічної справи будь-якої держави відображає її цивілізованість. Тому кожна держава особливо дбає про стан національної фахової мови, який віддзеркалюється в державних термінологічних і галузевих стандартах. Термінологічний стандарт – це результат спочатку лексикографічного усталення, визначеного наявними словниками і їхнім "часом життя", а потім практичного унормування й кодифікації усталеної термінології, відображеної у підручниках, навчальних посібниках, наукових працях, монографіях тощо.

Для фіксації стандарту існують спеціальні науково-технічні документи –

Державні стандарти України (ДСТУ), де записано мовні норми, правила й вимоги щодо кодифікації й унормування термінології з будь-якої сфери науки

чи техніки, подано варіанти перекладу термінів з інших мов та рекомендації щодо їх використання тощо. Стандартизація термінології інформаційних систем в Україні почалася у 70-х роках ХХ ст., що й зафіксовано у відповідних документах.

За тематикою інформаційних технологій зараз в Україні чинні 47 Державних стандартів України (ДСТУ), розроблені переважно протягом 1993-95 років (на той час вони становили досить розвинену і повну систему термінологічних ДСТУ), які узагальнили та осучаснили терміносистему, що була започаткована у 70-роки і налічувала 34 ГОСТи. Найвідоміші з них – ДСТУ 2226-93. Автоматизовані системи. Терміни та визначення; ДСТУ 2228-93. Системи оброблення інформації. Підготовлення і оброблення даних. Терміни та визначення; ДСТУ 2392-94. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення; ДСТУ 2627-94. Системи оброблення інформації. Видавничі комп'ютеризовані системи оброблення та друкування документів; ДСТУ 2628-94. Системи оброблення інформації. Оброблення тексту. Терміни та визначення; ДСТУ 2874-94. Системи оброблення інформації. Бази даних. Терміни та визначення; ДСТУ 2938-94. Системи оброблення інформації. Основні поняття. Терміни та визначення тощо.

Державні стандарти постійно оновлюються, вдосконалюються, цей процес відбувається й зараз. Найвідомішим із ДСТУ останніх років є „ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять” (Київ, 2000).

Відповідно в комп'ютерній терміносистемі представлені такі типи термінів:

- загальнонаукові терміни (їх використовують у різних науках): *аналіз, закон, індекс, коефіцієнт, метод, теорія, ідея, гіпотеза, формула* та ін.;
- термінологія інформаційних систем і технологій (наявна у сфері високих технологій сучасного інформаційного світу): *програмне забезпечення, архівація, байт, дисковод, монітор, консоль* тощо;
- міжгалузеві терміни: *алгоритм* (математична сфера, галузь інформаційних систем), *утилізація* (екологічна галузь, галузь інформаційних систем), *мова, мова програмування* (лінгвістика, галузь інформаційних систем);
- вузькоспеціальні терміни, що їх уживають лише в певній галузі інформаційних систем: *утиліти, дефрагментація* (у сфері власне комп'ютерних технологій), *електронна комерція, електронний бізнес, інтернет-банкінг* (у сфері інформаційних технологій в економіці).

Від термінів слід відрізняти номенклатурні назви – своєрідні етикетки предметів, явищ, понять. Якщо в основі терміна лежить загальне поняття, то в основі номенклатурної назви – одиничне. До номенклатури належать серійні марки машин, приладів, верстатів, назви деталей, найменування підприємств, установ, організацій, географічні назви та назви рослин, звірів і т. ін.

До комп'ютерних номенклатурних назв, які є особливим витвором у цій сфері, належать назви комп'ютерів усіх поколінь, назви відеокарт, материнських плат, звукових карт, принтерів, сканерів, моніторів, мишок, а також версій програм, ігор, ОС та їхніх весій тощо. Наприклад, *IBM (АйБіЕм)* – це номенклатурні назви електронних комп'ютерів фірми IBM, яка у 1952 році

випустила свій перший промисловий електронний комп'ютер IBM 701; або *Альтаір* – це комп'ютер, який створили у 1975 році Білл Гейтс (майбутній засновник фірми Microsoft) та його співробітники. Типовим для номенклатурних назв є використання аббревіатур та цифр: наприклад, назви перших процесорів фірми Інтел – ДО536, ДО550 тощо. Наступний 8-бітовий процесор вже має іншу номенклатурну назву – Інтел-8008, а його вдосконалена пізніша версія – Інтел-8080 [2].

Субстандарт у комп'ютерній субмові. До субстандартних лексем в сучасній мові комп'ютерних технологій належать переважно *професіоналізми* (ще їх називають професійними словами, вузькоспеціальними словами). Це слова й звороти, характерні для мови людей певних професій, наприклад, назви знарядь праці, трудових процесів, специфічні професійні вислови, які не завжди зрозумілі поза межами певного професійного середовища. Часто професіоналізми є неофіційними замінниками термінів, їхніми неофіційними синонімами і вживаються для спрощення професійного спілкування. Оскільки професіоналізми вживають на позначення певних понять лише у сфері певної професії, то вони не завжди відповідають нормам літературної мови.

З-поміж комп'ютерних професіоналізмів можна виокремити такі види:

а) науково-технічні: *материнка* (материнська плата), *модуль* (модульний принцип), *стандарт* (стандартне програмне забезпечення), *волоконник* (волоконнооптичний кабель), *сисадмін* (системний адміністратор), *кілометр* (кілобайт).

б) професійно-виробничі: *зависнути* (про комп'ютер, який не працює), *інфа* (інформація), *прога* (комп'ютерна програма), *Вінда* (операційна система Microsoft Windows).

Професіоналізми виникають там, де не повною мірою сформована термінологія, де вона перебуває на початковому етапі становлення. Здебільшого це слова загальнонародної мови, вжиті зі специфічним значенням у мовленні комп'ютерників: *вікно* – прямокутна частина екрана дисплея, що використовується для відображення стану активної програми; *вірус* – програма, що проникає в систему без відома користувача; *камінь* – процесор, виготовлений на кремнієвій – кам'яній – основі; *лазер* – лазерний принтер; *мило* – електронна пошта, e-mail; *кілограм/кілометр* – 1 кілобайт інформації (1024 байти); *метр* – 1 мегабайт (1024 кілобайти); *гектар* – 1 гігабайт (1024 мегабайти) тощо.

Найчастіше професіоналізми використовують в усному неофіційному мовленні люди певної професії для точного називання кожної деталі виробу чи ланки технологічного процесу. Отже, такі одиниці виконують важливу номінативно-комунікативну функцію і в такий спосіб сприяють кращому взаєморозумінню. У писемній формі професіоналізми вживаються у виданнях, призначених для фахівців, в інструкціях, порадах тощо.

Нонстандарт у комп'ютерній субмові. До нонстандарту належать жаргонізми, які створюють особливу групу слів, що або є базою для утворення субстандартних і стандартних термінів, або виникають на основі загальноприйнятої термінології.

У розмовному мовленні будь-якого професійного середовища завжди є певна кількість емоційно забарвлених слів: *крякнути* (зламати захист програми спеціалізованою програмою (від англ. *crack* „розколювати”)), *хакнути* (теж зламати захист програми (від англ. *hack* „розбивати”), *аутглюк* (програма Outlook Express), *пожмакер* (програма Page Maker), *глюк* (збій або помилка). Це експресивно насичені професійні жаргонізми, що мають нейтральні відповідники серед загальноновживаної лексики. Вони належать до лексики обмеженого функціонування, оскільки охоплюють порівняно невелике коло понять і предметів.

Найбільше жаргонізмів походить від слів загальнонародної мови, вжитих у специфічному значенні, пор.: *вбити* – знищити (файл); *круте залізо* – найсучасніше комп'ютерне обладнання; *пень* – процесор типу Pentium.

Крім того, це деформовані загальноновживані слова та словосполучення, пор.: *видима карта* – відеокарта; *компютер* – комп'ютер; *файло* – файл; *інфа* – інформація.

Це також запозичення, переважно з англійської мови: *баг* (bug) – помилка в програмному коді; *юзер* (user) – користувач.

Цікавим утворенням серед комп'ютерних жаргонізмів є кальки: *еразити* (erase) – знищити (файл); *контроль-брик* (Ctrl-Break) – тимчасове переривання виконання програми; *мессага* (message) – повідомлення; *юзати* (use) – використовувати.

Отже, специфічна лексика жаргону загалом ґрунтується на загальнонародній мові і відрізняється від неї експресивною метафоризацією загальноновживаних слів (*огризок* – комп'ютер фірми Макінтош; назва походить від логотипу у формі надкушеного яблука; *презерватив* – антивірусна програма; *жорнувати* – про інтенсивну роботу жорсткого диска), усіченням чи спотворенням слів (*сервак* – сервер, *сисадмін* – системний адміністратор), своєрідним словотворенням (*висюк* – збій у виконанні програмного коду).

Багато жаргонізмів і професіоналізмів має інтержаргонний характер. Інтержаргон – це один із соціальних варіантів мови, який об'єднує в собі частину слів кожного жаргону. Ці лексеми вживають у різних жаргонах. Проникаючи в розмовну мову, деякі слова жаргонного вжитку згодом стають набуток експресивного словника загальнонародної літературної мови як засобу типізації. Наприклад, *глючити* в комп'ютерному жаргоні має значення „працювати з помилками”, у ширшому вжитку – „виходити з ладу, втомлюватися”.

Отже, мовна модель стандарт–субстандарт–нонстандарт у комп'ютерній субмові має чітку структуру. На сучасному етапі формування комп'ютерної субмови можна виділити трирівневу інваріантну модель для комп'ютерної лексики, яка ґрунтується на українській загальнонародній мові. Значна її частина запозичена з англійської мови різними шляхами.

Додаток 1. Трирівнева лексична модель в сучасній комп'ютерній субмові.

№	Термін, літературний вислів	Професіоналізм	Жаргонізм	Пояснення
1	Windows XP	Вінда	ХРюша	початкові літери аббревіатури англ. мовою
2	Процесор	ЦеПеУ	камінь, проц	СРU для скороченої вимови, англ. абвіатура. Камінь – ядро процесора на процесорній підложці має вигляд чорного каменя
3	Система охолодження ЦП	кулер	кулерок	скорочено від англ. слова cool - охолоджувати.
4	Персональний комп'ютер	ПеКа	писюк	від англ. слова – Personal Computer (PC)
5	Завершення роботи	овер	гамовер	несанкціоноване завершення роботи програми, від англ. over - закінчення
6	Працювати з мишою	мишу вигулювати	стискати батони	процес роботи з маніпулятором
7	Прикрашення вже написаної програми	дизайнувати	глюкало протирати	нова програма працює з помилками, має глюки
8	Вимикати ПК натисканням клавіш Ctrl-Alt-Del	комбінація з трьох пальців	трьохпальцевий салют, дуля, фіга	аварійне вимкнення комп'ютера натисканням трьох кнопок
9	Усмішка, сміх	смайлик	ЛОЛ	від англ. слова LOL – Laughing out loud
10	Навушники	вуха	лопухи	від перен. значення слова <i>лопухи</i> – <i>вуха</i>

Література

1. Кестер-Томас 3. Стандарт, субстандарт, нестандарт // Русистика. – Берлін, 1993. – № 2. – С. 15–31.
2. Клименко О.Ф., Головка Н.Р., Шарапов О.Д. Информатика та комп'ютерна техніка. Навчально-методичний посібник / За ред. О. Д. Шарапова. – К.: Вид-во КНЕУ, 2005. – 534 с.
3. Симоненко О. З історії становлення та розвитку терміносистеми інформаційних систем і технологій // Українська термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К.: Вид-во КНЕУ, 2003. – Вип. 5. – С. 169–174.

**СТВОРЕННЯ СЛОВНИКА МІЖЧАСТИНОМОВНИХ
МОРФОЛОГІЧНИХ ОМОНІМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

© Ольга Шипнівська, 2007

Український мовно-інформаційний фонд НАН України (Київ)

УДК 811.161.2

У статті пропонується спеціальна методика створення електронного словника міжчастиномовних морфологічних омонімів сучасної української мови на основі лінгвістичної бази даних. Розглядаються структура та головні функції такої лексикографічної системи.

Морфологічна омонімія як лексикографічна проблема є актуальною як для теоретичних досліджень, так і для практичних розробок¹. У теоретичному плані це стосується принципу інтегрального опису лексики будь-якої мови, за яким всі одиниці мови повинні мати належний опис у словнику, з можливістю створення загального вчення про функціонування мови в повному комплексі формальних та змістових засобів [6: 110; 3], у практичному – для побудови удосконалених спеціальних АОТ-орієнтованих словників та адекватних граматик.

Питання, пов'язані з лексикографічним описом омонімії, постали в зв'язку з необхідністю представлення цього явища в словниках і стосувались, передусім, проблем лексичної тотожності. Так, О. С. Ахманова зазначає: "Працюючи над створенням словників, я дійшла висновку, що загалом численні та складні лексикологічні питання можна звести до двох головних – проблеми "окремоті" та "тотожності слова" [2: 4].

Для розгляду дослідниками висувалися положення про можливість чи неможливість виділення омонімів у межах багатозначного слова, про необхідність встановлення критеріїв розмежування лексико-семантичних варіантів слова та омонімів. Розглядалися питання виділення та лексикографічного опису омонімів у тлумачних та спеціальних словниках [9: 34-36; 11; 8; 5; 11].

З розвитком комп'ютерної лексикографії з широким використанням електронних граматичних словників у системах автоматичної обробки текстової інформації задача формування електронних словників граматичних омографів стає надзвичайно актуальною. Для української мови такий словник розробляється вперше. Незначною мірою морфологічні омографи представлено в Словнику омонімів української мови О. М. Демської та І. М. Кульчицького як випадки лексико-граматичної омонімії [4].

Складність створення такого словника зумовлена відсутністю електронного граматичного словника, який представляє всю словозміну, та корпусу текстів.

У російській лексикографії створено два словники, в яких подано граматично неоднозначні слова: "Словарь омонимичных словоформ" Ж. Г. Аношкіної [1], "Словарь грамматических омонимов русского языка" О. М. Кім [7].

¹ У нашій роботі під морфологічними омонімами розуміємо графічно тотожні словоформи, які мають різні морфологічні значення.

Покажемо у цьому випадку з огляду на спосіб представлення, обсяг та методику подання матеріалу є створений для російської мови Ж. Г. Аношкіною "Словарь омонимичных словоформ" – 3 400 омонімічних рядів [1]. Реєстр словника отримано внаслідок породження всіх словоформ із комп'ютерної версії Граматичного словника А. А. Залізняка.

У словнику подано омоформи-омографи, тобто форми різних (хоча часто близьких за змістом) слів, які мають однакове написання. Під час створення словника не враховувалася ознака 'наголос', яка у словнику А. А. Залізняка віднесена до словозмінних, оскільки словник зорієнтовано саме на писемний варіант мови.

Представляє як повну, так і часткову граматичну омонімію частин мови "Словарь грамматических омонимов русского языка" О. М. Кім [7]. Словник містить 5 000 омонімічних рядів.

Основою для автоматичного укладання електронного словника міжчастиномовних омографів української мови слугує лінгвістична база міжчастиномовних морфологічних омонімів української мови із залученням даних із лінгвістичної бази даних текстових морфологічних омонімів¹.

Список морфологічних омонімів української мови як таких, що задаються її граматичною системою, визначався на матеріалі словника словоформ, одержаного в результаті автоматичного синтезу парадигм, представлених у граматичному словнику української мови. Граматичний словник у повному обсязі представляє словозміну сучасної української мови, а тому подає репрезентативний лінгвістичний матеріал.

У результаті автоматичної морфологічної розмітки з 3.094.174 (171.620 лексем) словоформ словника 1.554.372 словоформам було поставлено у відповідність омонімічні коди за допомогою програми автоматичного морфологічного аналізу. На основі цього списку було виділено 610 612 омонімічних рядів.

У списку морфологічно неоднозначних одиниць словника (610 612 омографів) 98 % (600 409) становлять омографи в середині словозмінної парадигми одного лексико-граматичного класу, решта 2 % (10 203) – це морфологічні омографи між різними лексико-граматичними класами, які й стали об'єктом лексикографічного опрацювання. Міжчастиномовні морфологічні омоніми описуються 820 моделями (з 1486), які представляють 81 тип морфологічних омонімів².

¹ Про формування списку омонімів та лінгвістичної бази даних морфологічних омонімів докладно див. у роботах Шипнівська О. О. Формування реєстру омографів сучасної української мови // Мовні і концептуальні картини світу: 36. Наук. пр. – Випуск 14. Книга 2. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 255-259.; Шипнівська О. О., Стариков С. В. Формування лінгвістичної бази даних граматичних омонімів на матеріалі Українського національного лінгвістичного корпусу // Лексикографічний бюлетень: 36. Наук. пр. / Відп. ред. д. філол. н., проф. В. Німчук. – К., 2006. – Вип. 14. – С. 188-194.

² Про характеристику типів міжчастиномовних морфологічних омонімів та специфіку їх функціонування в українських текстах докладно див. у роботах: Шипнівська О. О. Кількісна та якісна характеристика типів морфологічних омонімів сучасної української мови // Актуальні проблеми української лінгвістики: 36. Наук. пр. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – С. 36-42.;

Словник морфологічних омонімів сучасної української мови містить таку інформацію:

- реєстр міжчастиномовних морфологічних омонімів – близько 11 300 одиниць;
- кожному із представлених у реєстрі омографів поставлена у відповідність модель, що описує морфологічні характеристики його компонентів;
- для кожного компонента омонімічної моделі дається вихідна форма (вихідні форми виводилися автоматично за допомогою програми лематизації, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ);
- про реалізацію реєстрових одиниць в Національному лінгвістичному корпусі обсягом 42 млн. словоформ (зірочкою позначені омоніми, які жодного разу не зустрілися в тексті).

Табличне представлення заданої інформації сформованого словника подано в табл. 1:

Таблиця 1. Табличне представлення електронного словника міжчастиномовних морфологічних омонімів

ММО	модель ММО	тип ММО	вихідні форми
багатію*	ГГЙДЙКЙП	ДІ	багатій багатіти
стелю	ГГКВ	ДІ	стелити стеля
ніж	ГЬИВИИСП	ДІС	ніж ніжити ніж

На рис. 1 подано електронну версію словника ММО. Вхід у словник здійснюється через реєстрову частину.

На рис. 2 подається формат словникової статті, доступ до якої здійснюється через одиниці реєстру міжчастиномовних морфологічних омонімів. Заголовковим словом статті є міжчастиномовний морфологічний омонім. Тлумаченням до омоніма є перелік тих граматичних значень, які він може мати. Цей перелік отримано автоматично за допомогою програми, яка трансформувала граматичні коди відповідного ланцюжка з омонімічного коду омографа. Стаття містить також інформацію про вихідні лексичні форми компонентів, представлених у коді.

Шипнівська О.О. Функціонування міжчастиномовних морфологічних омонімів в українських текстах // Мовознавство. – 2005. – №6. – С.70-80.

Реєстр	Частина мо...	Публ.	Наук.	Худ.
ведосконалений	А/Д		*	
ведосконалено	Д/Пприсл.			
вдягнений	А/Д	*		
веде	Д/І	*	*	*
ведений	А/Д	*		
веди	Д/І		*	*
ведмедеві	А/І			*
ведмедів	А/І	*		*
ведмежа	А/І	*		*
веду	Д/І	*	*	*
ведуча	А/І	*	*	
ведучий	А/І	*		
ведучим	А/І	*		
ведучими	А/І	*		
ведучих	А/І	*	*	
ведучі	А/І	*		
ведучій	А/І			
ведучім	А/І			
ведучого	А/І	*		
ведучої	А/І		*	
ведучому	А/І			
ведучою	А/І	*	*	
ведучу	А/І			
вельветові	А/І			
велюрові	А/І			
вензелеві	А/І			

Рисунок 1. Електронний словник міжчастиномовних морфологічних омонімів сучасної української мови

Омограф: ведмедів

Частина мови: А/І

Конкретне граматичне значення: Іменник

Початкові форми:

ведмедів	0	А/І
ведмеді	0	Іменник чоловічого роду, істота

Рисунок 2. Словникова стаття електронного словника міжчастиномовних морфологічних омонімів

Розроблена для словника пошукова система дає можливість формувати запити не лише за конкретним омонімом, а й за будь-якими видами інформації, представленої в словниковій статті: і значеннями граматичних класів, і конкретними граматичними значеннями компонентів омоніма.

Створений словник дає можливість формувати списки міжчастиномовних морфологічних омонімів за стилями (науковим, публіцистичним та художнім), списки тих омонімів, які реально зустрічаються в текстах. Наприклад, за словником можна виділити омоніми певного типу з характеристикою функціонування в текстах. На рис. 3 подано фрагмент словника, який показує омоніми типу дієслово / іменник та їхнє функціонування в текстах трьох стилів.

Реєстр	Частина мо...	Публ.	Наук.	Худ.
благодію	Д/І	*	*	
блуди	Д/І			
блудодієм	Д/І			
блудодій	Д/І			
блудодію	Д/І			
блювала	Д/І			
блювали	Д/І			
бовванів	Д/І			*
бовкала	Д/І			
бовкало	Д/І			
болів	Д/І			*
бомби	Д/І	*	*	*
боре	Д/І			
бори	Д/І			*
борозни	Д/І	*		*
борони	Д/І	*		*
брати	Д/І	*	*	*
брехне	Д/І			*
бриджу	Д/І			
брила	Д/І	*	*	*
брили	Д/І	*		*
брило	Д/І			
брити	Д/І			

Рисунок 3.

Автоматичне генерування описаного словника за даними лінгвістичної бази даних є переконливим доказом доцільності використання спеціальних лінгвістичних баз даних як інструмента лінгвістичних досліджень.

Автоматично побудований на основі сформованих баз даних словник міжчастиномовних морфологічних омонімів обсягом близько 11 300 одиниць є інформаційною лексикографічною системою, розрахованою на широке коло запитів стосовно різних аспектів омонімії в граматичній системі української

мови та може слугувати для типологічних досліджень української та інших флективних мов. Створений словник є лексикографічним джерелом не тільки для фахівців, але й для тих, хто вивчає українську мову.

Література

1. Аношкина Ж. Г. Словарь омонимичных словоформ русского языка. – М., 2001 <http://www.irlras-cfsl.rema.ru/homoforms/>
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Гос. Учебно-педагог. изд-во Минист. просвещения РСФСР. – 1957. – 295 с.
3. Гак В. Г. Грамматика и тип словаря // Слово в грамматике и словаре. – М.: Наука, 1984. – С. 42-50.
4. Демська О. М., Кульчицький І. М. Словник омонімів української мови. – Львів: Фенікс, 1996. – 223 с.
5. Засорина Л. Н., Шашенкова Л. В. Много ли словарных грамматических омонимов в русском языке? (По материалам толкового словаря русского языка под ред. Д. Н. Ушакова) // Вопросы металингвистики. – М.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – С.103-110.
6. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 365 с.
7. Ким О. М., Островкина И. Е. Словарь грамматических омонимов русского языка. – М.: Астрель АСТ. Ермак, 2004. – 842 с.
8. Котельник Ф. С. Конверсионная омонимия и ее трактовка в словарях // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штинца, 1982. – С. 144-148.
9. Палевская М. Ф. О лексико-грамматической омонимии и подаче лексико-грамматических омонимов в словаре // Тираспольский госуд. пед. ин-т. Ученые записки. – Вып. XI. – Кишинев: Штинца, 1960. – С. 107-115.
10. Тышлер И. С. Словарь лексических и лексико-грамматических омонимов современного английского языка. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1975. – 378 с.
11. Шумарин С. В. Способы репрезентации функциональных омонимов в словарях: Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: 10.02.01 / Московский педагог. ун-т им. В. И. Ленина – М., 1992. – 16 с.

РІЗНЕ

САЙТ ГРУПИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(NKUM.NM.RU.)

© Оксана Тищенко, 2007

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

Шановні колеги! Запрошуємо Вас відвідати сайт групи Національного корпусу української мови (група працює в межах відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України)*.

КАРТА САЙТУ

1. Головна сторінка містить загальні відомості про групу НКУМ.

2. Напрями роботи. З цієї сторінки можна дізнатися про основні напрями роботи групи НКУМ, зокрема такі, як:

- упровадження корпусної лінгвістики в лінгвоукраїністику;
- створення **Національного корпусу української мови** – обсягом 1 млн. слів. Детальніше ... (перехід на сторінку **НКУМ**);
- обґрунтування засад корпусного опрацювання словникового тексту й уведення до *Національного корпусу української мови* словникового модуля – „Словаря української мови” Б. Грінченка. Детальніше ... (перехід на сторінку **Публікації**);
- проведення науково-практичних конференцій. Детальніше ... (перехід на сторінку **Конференції, круглі столи**, де висвітлена інформація про тематику, дату й місце їхнього проведення, організаторів, учасників, теми доповідей).
- підготовка до видання збірника наукових праць „Лексикографічний бюлетень”. Детальніше ... (перехід на сторінку **Публікації** та „Лексикографічний бюлетень”, де запропоновано анотації та зміст 10-14 випусків збірника).

3. Співробітники. Цей розділ пропонує загальні відомості про співробітників групи НКУМ: коротку біографію, напрями наукової діяльності, тематику прочитаних у ВНЗ лекцій, основні публікації. Детальніше ... (перехід на сторінку **Публікації**).

4. НКУМ. Сторінка містить такий матеріал, як визначення Національного корпусу української мови, необхідність його створення, сфера використання, структура. Також здійснено огляд міжнародного досвіду в цій галузі.

5. Публікації. Тут можна ознайомитися зі списком публікацій співробітників групи НКУМ і текстами деяких статей; також подано основну

* Коректна робота сайту можлива за підтримки браузера Internet Explorer

інформацію про збірник наукових праць „Лексикографічний бюлетень” та електронну версію „Словаря української мови” Б. Грінченка.

6. Новини.

7. Координаційна діяльність.

8. Наша співпраця.

9. Електронні ресурси. Тут запропоновано деякі інтернет-ресурси, що стосуються проблем комп'ютерної, зокрема корпусної, лінгвістики: адреси корпусів різних національних мов, сайтів, присвячених питанням корпусного розмічування та ін.

10. Зворотний зв'язок. Зауваження, побажання, пропозиції щодо змісту й оформлення сайту, а також щодо співпраці надсилайте за адресами:

Поштова адреса:

01001, м. Київ,

вул. М.Грушевського, 4,

Інститут української мови НАН України, к. 710

група Національного корпусу української мови

e-mail: nkum@nm.ru

QIP: 39-48-39-240

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Шановні колеги!

Відділ лексикології, лексикографії та національного корпусу української мови Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі в збірнику наукових праць „Лексикографічний бюлетень”, де передбачені рубрики:

1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика.

2. Словникові матеріали.

3. Комп'ютерна лінгвістика.

4. Персоналії.

5. Рецензії, анотації.

6. Хроніки.

7. Різне.

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації, зокрема корпусної.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- обсяг статті до 0, 5 др. арк.;
- поля: праве – 1, 5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2, 5 см.;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0, 5 см, міжрядковий інтервал 1, 5;

- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. Лісовий або М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- відомості про автора та **УДК** розміщувати центровано під назвою:

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

Ольга Петренко, к. філол. н.

Інститут української мови (Київ)

УДК 161.2.81'374.46

і також на окремому аркуші, зазначивши **адресу й контактний телефон**;

- після назви статті обов'язкове **резюме** українською мовою (5–10 рядків);
- список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.:

„...національної культури й є новим етапом у розвитку її традицій” [1: 23; 2].

Література

1. Русская рок-поэзия: текст и контекст // Сб. науч. трудов. – Тверь, 1999. – Вып. 2.

2. Старченко О. М. Про сучасну..

- список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) / Гл. ред. И. Аванесов. – М., 1989. Т. 1 – 6.

Сл.РЯ Словарь русского языка XI – XVII вв. – М.: Наука, 1975. Вып. 1 – 26.

- посилання на джерела робити у круглих дужках, напр.:

.../ Далі йду тим шляхом до мети/ *І несу покути свій тягар* (Забаштанський: 45).

- назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** за допомогою знака **проміжку**.

- матеріали подавати **на дискеті 3, 5** у вигляді файлу у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках);

- **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті.

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. “Бюлетень Вищої атестаційної комісії України”, 2005, вип. 9: 21).

Матеріали до **16 випуску** просимо надсилати за адресою:

Оксана Тищенко, відділ лексикології, лексикографії та національного корпусу української мови, Інститут української мови НАНУ, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна (тел.: 8-097-339-836-7) до 1 вересня 2007 року.

Редакційна колегія

**Лексикографічний
бюлетень**

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць /
Відпов. ред. д. філол. н., проф. В. Німчук. – К., 2007. – Вип. 15. – 159 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-02-4397-2 (вип. 15)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації КВ №10023 від 04.07.2005

Оригінал-макет О. Тищенко
Гарнітура Таймс. Наклад 500 прим. Умов. друк. арк. 9,5
Друкарня СПД О. Сидоренка
вул. Деревообробна, 4, Київ.